VLADIMIR TISMĂNEANU

IREPETABILUL TRECUT

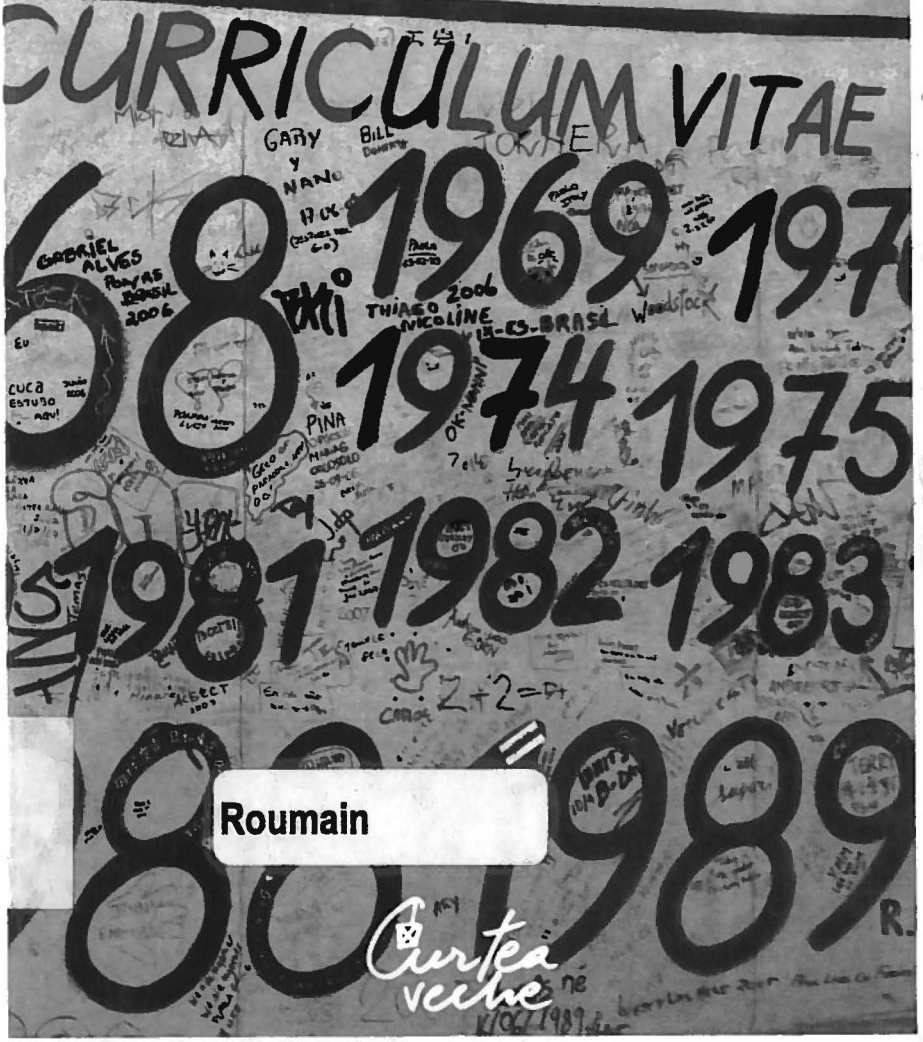

Roumain

Curtea Veche

CONSTELAȚII

Colecție inițiată și coordonată
de
VLADIMIR TISMĂNEANU

Profesor de ştiinţe politice la Universitatea Maryland. Preşedinte şi coordonator al Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (aprilie 2006 – aprilie 2007) şi al Comisiei Prezindenţiale Consultative pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (aprilie 2007 – prezent). În 2003 a primit din partea Universităţii Maryland premiul de Distinguished Scholar-Teacher. În 2007 a primit din partea aceleiaşi instituţii Distinguished International Service Award. Vladimir Tismăneanu a primit certificatul Asociaţiei Americane de Ştiinţe Politice pentru merite excepţionale în predarea acestei discipline. Doctor Honoris Causa al Universităţii de Vest din Timişoara (2002) şi al Şcolii Naţionale de Studii Politice şi Administrative (2003).

Volume publicate (selectiv): *Reinventarea politicului: Europa de Est de la Stalin la Havel* (Free Press, 1992, paperback cu un nou epilog, 1993, Free Press, Polirom, 1996; a II-a ediţie Polirom, 2008), *Fantasmele salvării: naţionalism, democraţie şi mit în Europa postcomunistă* (Princeton UP, 1998, Polirom, 1999), *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc* (University of California Press, 2003, trad. rom. Polirom, 2005). Împreună cu Marc Howard şi Rudra Sil, este coordonatorul volumului *World Order After Leninism* (University of Washington Press, 2006; traducerea este în curs de publicare la Curtea Veche Publishing). În 2004, cartea sa *Stalinism for All Seasons* a primit premiul Barbara Jelavich din partea Asociaţiei Americane pentru Avansul Studiilor Slave (AAASS) pentru o lucrare excepţională în domeniul istoriei Europei de Răsărit şi Centrală. Cărţi publicate în ultimii ani la Curtea Veche Publishing: *Scopul şi mijloacele: Eseuri despre ideologie, tiranie şi mit* (2004); *Democraţie şi memorie* (2006); *Refuzul de a uita* (2007).

Vladimir Tismăneanu a editat, împreună cu Dorin Dobrincu şi Cristian Vasile, „Raport Final – Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România" (Bucureşti, Humanitas, 2007). În anul academic 2008–2009, va fi bursier la Woodrow Wilson International Center for Scholars din Washington D.C. unde va scrie o carte despre democraţie, memorie şi justiţie morală.

VLADIMIR TISMĂNEANU

Irepetabilul trecut

Ediţia a II-a revăzută
cu o postfaţă de Bogdan Cristian Iacob

Curtea veche

BUCUREŞTI, 2008

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
TISMĂNEANU, VLADIMIR
Irepetabilul trecut/Vladimir Tismăneanu. - Ed.
a 2-a, rev. postf. de Bogdan Cristian Iacob- Bucureşti:
Curtea Veche Publishing, 2008
ISBN 978-973-669-498-1

I. Iacob, Bogdan Cristian (postf.)

94(4-11)"1989/..."
821.135.1-4

Coperta: GRIFFON AND SWANS PRODUCTION
www.griffon.ro

© Curtea Veche Publishing, 2008,
pentru prezenta ediţie

ISBN 978-973-669-498-1

În memoria lui Ioan Petru Culianu

Prefață

Revoluțiile desfășurate în Europa de Est și fosta Uniune Sovietică între 1989 și 1991 au închis definitiv un capitol din istoria mesianismelor revoluționare, anume acela al iacobinismului leninist. Ceea ce s-a întâmplat în acești din urmă ani a fost, cred eu, un proces cu implicații planetare. Avem în fond de-a face cu o mutație în chiar structura conștiinței intelectuale, cu o cezură în dinamismul și avatarele modernității. Mai exact spus, s-a produs o repudiere absolută și lipsită de orice ambiguitate a bolșevismului ca variantă practică de experimentare a utopismului marxist. Puțini au fost cei care au profetizat derularea atât de rapidă a actului final al dramei comuniste în acest chinuit veac. Printre ei, țin să-l numesc, a fost Ioan Petru Culianu, exeget de imens rafinament al faptului mistic și religios. Poate tocmai pentru că știa să perceapă zonele tainice ale spiritului, Culianu a fost apt să intuiască acel inevitabil sfârșit pe care atâția experți academici nu-l credeau nici probabil, nici posibil. Înainte de toate, comunismul a fost un mit revoluționar, o formă de amăgire, magie și coerciție colectivă, o promisiune de salvare și un pariu pe ideea egalității ca substrat al justiției sociale. Culianu i-a înțeles articulațiile și, în superbele sale eseuri politice, i-a deconspirat pretențiile emancipatoare, dovedindu-i substratul totalitar. Asasinarea gânditorului român în anul 1991 în circumstanțe care, din nefericire,

continuă a rămâne învăluite în mister, a fost, în opinia mea, o acțiune punitivă: era pedepsit cel care zărise unitatea de substanță dintre comunism și fascism. Era lichidat un spirit care refuzase să tacă, să se complacă în idei convenționale și superstiții tribal-atavice. Tocmai de aceea, țin să dedic acest volum memoriei lui Ioan Petru Culianu, unul dintre cei mai consecvenți apărători ai principiului pluralismului în cultura politică românească.

Multe din eseurile grupate în această carte au apărut în paginile revistelor Agora *și* Meridian *editate de Dorin Tudoran în Statele Unite. Altele au fost difuzate de postul de radio Europa liberă, al cărui colaborator permanent am fost, începând din 1983. În fine, sunt strânse eseuri scrise pentru revistele independente din țară, la care am colaborat în chip constant după răsturnarea regimului comunist în decembrie 1989:* 22, România literară, Contrapunct *și* Orizont. *Temele lor dominante sunt, cum ușor se poate vedea, legate de incertitudinile ieșirii din totalitarism. Adeseori polemice, eseurile mele se vor o contribuție la o atât de necesară dezbatere a valorilor esențiale ale unei culturi politice cu adevărat democratice. Grație invitației atât de calde a lui Dan Petrescu, am decis să le pun laolaltă și să le propun ca pe o carte de sine stătătoare. Sper ca în paginile ei cititorul să poată descoperi acea tensiune care m-a făcut să nu mă simt niciodată departe de o realitate cu care nu am încetat a mă considera solidar: aceea a onoarei intelectualității românești, supusă unui continuu tir al nemerniciei, infamiei și delațiunii. Multe din ideile din aceste pagini au fost discutate cu prietenii mei din Statele Unite și din Europa de Răsărit. Să-i numesc pe câțiva din țară, cu conștiința că orice listă este fatalmente lacunară și deci pasibilă de legitime reproșuri: Gabriela Adameșteanu, Călin Anastasiu, Gabriel Andreescu, Adriana Babeți, Ana Blandiana, Ioan Buduca, Mircea Cărtărescu, Andrei Cornea, Petru Creția, Vasile Gogëa, Ion Bogdan Lefter, Nicolae Manolescu, Andrei*

Marga, Mircea Mihăieș, Cristian Moraru, Aurel-Dragoș Munteanu, Eugen Negrici, Leonard Oprea, Dan Oprescu, Zigu Ornea, Octavian Paler, Dan Petrescu, Vasile Popovici, Elena Ștefoi, Stelian Tănase, Alin Teodorescu, Radu G. Țeposu, Cornel Ungureanu și George Voicu. Nu pot încheia această prefață fără să mă refer la rolul capital pe care l-au avut și îl au pentru mine doi oameni cărora le exprim pe această cale ceea ce îndrăznesc a numi o intensă iubire intelectuală: Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Țin să accentuez, în egală măsură, discuțiile avute de-a lungul anilor aici în Statele Unite, pe tema marxismului, utopiei, mitului și revoluției cu Mihai Botez, Andrei Brezianu, Matei Călinescu, Liviu Cangeopol, Richard F. Hassing, Virgil Nemoianu, Nestor Rateș și Dorin Tudoran. Tuturor, fie-mi permis să le mulțumesc din suflet.

Să spun în încheiere că am oscilat mult cu privire la titlul cărții. Ținând însă cont de durata care pare să se prelungească în viața spirituală și politică din țară, am decis să aleg titlul unuia dintre eseuri, publicat cândva în Agora. *Într-adevăr, am crezut-o atunci când l-am scris, și o cred și acum, că trecutul, comunist sau fascist, este irepetabil. Neanderthalienii cred diferit și fac tot posibilul să ne-o dovedească. Să-i privim cu milostivă repulsie și să ne vedem de drumul nostru, păstrând mereu în minte un suprem adevăr rostit cândva de Camus: niciunul dintre relele pe care totalitarismul pretinde a le remedia nu este mai odios decât totalitarismul însuși.*

Washington D.C.
21 mai 1992

Republicarea Irepetabilului trecut *și a* Arheologiei terorii, *grație generoasei inițiative avută de Curtea Veche Publishing, mi se pare binevenită din punctul de vedere al continuării dezbaterii intelectuale, politice și morale asupra*

trecutului comunist și asupra prelungirilor sale în prezentul post-comunist. Între aceste două volume și cărțile mele ulterioare de analiză a comunismului românesc și internațional există o legătură intimă care cu siguranță nu va scăpa cititorilor acestor lucrări. Deasemenea, multe din temele explorate în volumele de față sunt dezvoltate și adâncite în demersul colectiv al Raportului final *al Comisiei Prezidențiale de Analiză a Dictaturii Comuniste din România.*

Mulțumesc pe această cale cercetătorilor Cristian Vasile și Bogdan Cristian Iacob pentru contribuțiile lor la plasarea acestor cărți într-un context mai larg din punct de vedere istoric, bibliografic și chiar biografic.

VLADIMIR TISMĂNEANU
Washington D.C.
martie 2008

Irepetabilul trecut

Dacă există un învățământ pe care trebuie să îl extragem din experiența anului ce s-a scurs de la ultimul (din toate punctele de vedere) congres al comuniștilor români (21–25 noiembrie 1989), el vizează tocmai falimentul istoric absolut, total și iremediabil al acestei formații. Ceea ce nu înseamnă că toată lumea a priceput semnificația atâtor crize și conflicte care s-au petrecut în România, începând cu insurecția populară anticomunistă de la Timișoara din 16–21 decembrie 1989. Există, mai cu seamă în cercurile legate direct de vechiul regim, o tentație de a nega dimensiunea radical antitotalitară a revoluției române sau de a o atenua prin subterfugii retorice, adeseori puerile. În alte cazuri, precum cele ale publicațiilor pe față „revizioniste", — revizioniste tot așa cum un Faurisson „revizuiește" autenticitatea istorică a holocaustului în numele dreptului la libertatea cuvântului —, precum *România Mare*, *Zig Zag* (sub direcția lui Adrian Păunescu), *Democrația* (îndrumată, precum presa ceaușistă, de freneticul panglicar ideologic Eugen Florescu, ani de zile om de încredere al cabinetului numărul doi și adversar visceral al prigonitului nucleu democratic din cultura românească) sau chiar oficiosul FSN *Azi*, condus de tandemul

Octavian Ştireanu–Stelian Moţiu, se încearcă reabilitarea instituţiilor de temelie ale vechiului regim şi, în primul rând, a securităţii, precum şi compromiterea morală a celor care au rezistat asaltului bestial al dictaturii. Firește, există diferenţe esenţiale de nuanţe între *Azi* şi *România Mare*, publiciştii fesenişti ezită (pentru moment?) să reconsidere deschis şi fără jenă structurile şi metodele teroriste ale tiraniei, preferând să acţioneze însă în aceeaşi direcţie, prin cauterizarea memoriei colective şi consolidarea unor viziuni aberante despre cei care se străduiesc să deblocheze mecanismele politice ale ţării. În paginile acestui cotidian, însăşi ideea de opoziţie este subminată sistematic, în numele unui organicism (sau mai exact spus solidarism) de natură indiscutabil corporatistă. În loc să încerce o luminare a stării politice şi sociale a ţării, ideologii frontului se complac în perpetuarea unor legende etnocentrice absolut similare cu cele rumegate ani de zile de ciracii dictaturii. Să adăugăm pedalarea iresponsabilă pe un şovinism, pe cât de anacronic, pe atât de nociv. Nociv pentru că malaxează resentimente şi excită pasiuni incontrolabile, generând în cele din urmă acţiuni ce nu pot decât compromite imaginea şi viitorul ţării. Este cel puţin şocant să citim astfel, sub semnătura lui Stelian Moţiu, un articol polemic cu o serie de ziare poloneze care sunt învinuite de atitudini antiromâneşti numai pentru că au îndrăznit să pună preţ pe opiniile unor membri ai Grupului pentru Dialog Social şi, în primul rând, pe acelea ale lui Gabriel Liiceanu. Netemându-se de ridicol şi pălmuind evidenţele pe care, nu mă îndoiesc, le vede ca şi mine, Stelian Moţiu merge atât de departe în *Azi* din 18 septembrie 1990, încât numeşte Grupul pentru Dialog Social, acea comunitate de intelectuali care a cutezat să sfideze

viziunea autosuficientă şi în fond abuzivă a puterii, drept „cea mai agresivă şi perfidă coloană a cincea din România ultimei jumătăţi de veac". Oare nu este la curent Stelian Moţiu cu existenţa în România, până în 22 decembrie 1989, a unei veritabile coloane a cincea, înfiinţată la 8 mai 1921 ca secţie a Internaţionalei Comuniste? Ce rost au aceste hiperbole fantasmatice şi cui pot servi ele? Nu crede fostul redactor-şef al *Vieţii studenţeşti*, omul care a fost înlăturat tocmai pentru publicarea unor poeme ale Anei Blandiana, că otrăvirea atmosferei publice prin asemenea invective, pe cât de absurde, pe atât de scandaloase, nu face decât să servească acelor grupuri din fosta (actuala?) securitate, care încă nu s-au resemnat cu ieşirea ţării din zona arbitrariului şi delaţiunii?

Tributari concepţiei strict deterministe pe care au moştenit-o de la magiştrii lor totalitari, aceşti jurnalişti ai noii curţi din Cotroceni îşi închipuie că pot înşela istoria, practicând un iluzionism politic deşănţat. Ei urmăresc să anihileze crescânda dorinţă a populaţiei de a avea un cuvânt de spus în treburile ţării, de a fi subiect al renaşterii democratice, iar nu simplu obiect al unui joc politic alienant. Alegerile din mai 1990 sunt fetişizate drept apoteoza democraţiei „originale", — vorba lui Ceauşescu, „unică în felul ei" —, uitându-se faptul că ele au avut un fond, ele au fost doar preludiul plebiscitar la geneza unei culturi pluraliste, un reper necesar, însă forţamente provizoriu, în construcţia unui stat cu adevărat de drept şi a unei ordini sociale normale. Când spun o stare normală, am în vedere o societate capabilă să respecte diferenţa de opinie, să garanteze drepturile minorităţilor, chiar atunci când aceste minorităţi pot fi stingheritoare pentru conformismul dominant. Numai o organizare politică în care opoziţia nu este

automat catalogată drept anarhism, nihilism sau mai știu eu ce formă de subversiune, numai un stat de drept în care disobedienţa civilă este acceptată drept comportament normal şi nu este persecutată drept o devianţă maladivă se poate sustrage moştenirii trecutului comunist. Altminteri, într-un spaţiu social în care acest drept este negat, ne putem aştepta la terifiante recidive totalitare. Că aceste recidive sunt posibile, ne-am dat seama cu toţii urmărind reacţia panicată şi profund ostilă a puterii în raport cu acel focar germinativ al societăţii civile româneşti care a fost Piaţa Universităţii în aprilie şi mai 1990. În loc de a surprinde natura politică a fenomenului şi de a-i răspunde în chip corespunzător, puterea a calificat acţiunea de disobedienţă civilă cu care avea de-a face drept o abominabilă anomalie şi a decis să o extirpe folosind armele clasice ale violenţei dictatoriale: provocări stupide şi contraproductive, arestări în masă, schingiuiri şi alte samavolnicii din arsenalul regimului răsturnat, ne place să credem, la 22 decembrie 1989. Rictusul prezidenţial, chinuit şi mereu mai lipsit de credibilitate, nu se poate transforma în izvor de legitimitate politică. Singurul mod în care actualii guvernanţi pot ieşi din impasul în care singuri s-au azvârlit este renunţarea la morga omniscientă, la acea aroganţă a sectelor fanatice care ştim cât rău a făcut tuturor statelor comunizate. La ora când scriu aceste rânduri, rezistenţa română a început să se organizeze: după întâlnirea rezistenţei care a avut loc la Braşov la începutul lui septembrie, aflăm că a luat recent fiinţă Alianţa Civică, din care fac parte principalele grupuri şi mişcări ale opoziţiei extraparlamentare.

Dacă puterea este în stare să priceapă ceva din drama revoluţiilor antitotalitare, acele miraculoase erupţii de energie socială, care au destrămat mirajul

eternităţii unui despotism scofâlcit şi oligofren, atunci ea trebuie să se debaraseze de îndată de convingerea că trecutul poate fi reconstruit. Ce-a fost nu va mai fi, orice ar crede gorilele de la *România Mare*. Tot aşa cum, după mai bine de cinci ani de glasnost (cincinalul prăbuşirii imperiului minciunii, cel mai glorios şi binecuvântat cincinal), minţile oamenilor nu mai pot fi condiţionate în funcţie de delirul unor autocraţi senili, nici românii nu mai pot fi băgaţi la loc în cuşeta tăcerii şi a spaimei. Gratiile au fost sfărâmate, iar dresorii de odinioară, care se zbat să supravieţuiască, nu mai au, de fapt, nicio şansă. Ei au pierdut definitiv şi irevocabil partida. Dacă nu au fost în măsură să convingă pe nimeni nici în timpurile când întreaga sferă a informaţiilor le era vasalizată, cum ar putea avea câştig de cauză acum, când vocile lor cavernoase nu mai monopolizează spaţiul public şi trebuie să răspundă întrebărilor supreme: de ce, domnilor, spuneţi-ne, de ce v-aţi închinat pigmeului bâlbâit, de ce ne-aţi tratat ca pe nişte sclavi, de ce ne-aţi supus caznelor totalitare, de ce ne-aţi denunţat şi ne-aţi crucificat? De ce, deloc onorabili membri ai fostului Comitet Politic Executiv, care acum lăcrimaţi prin celulele unde v-a trimis revoluţia, nu v-aţi ridicat niciodată glasul împotriva mizeriei naţionale şi aţi ridicat statuie unui satrap posedat şi unei Messaline cu pretenţii de Newton? De ce, la fel de puţin stimabili Eugen Barbu, Corneliu Vadim Tudor şi Adrian Păunescu, aţi cântat osanale unui sistem pe care îl ştiaţi criminal şi la a cărui menţinere aţi contribuit cu maniacală osârdie?

Este limpede, confruntaţi cu iminenta justiţie politică, căreia nu-i vor putea scăpa, — citesc şi ei ziarele şi ştiu ce se petrece în fosta Germanie de răsărit cu agenţii STASI —, protagoniştii farsei ceauşiste nu au

decât o soluție: să inițieze, în umbra puterii și chiar cu sprijinul ei, o contrarevoluție. Pentru că, o spun cu toată responsabilitatea, despre aceasta este vorba. Atacurile sordide la adresa martirilor revoluției și denigrarea tuturor celor care apără valorile pluraliste fac parte dintr-o strategie a restaurației totalitare. Din nefericire pentru acești cavaleri ai odioasei figuri, regimul pe care l-au adorat nu poate fi resuscitat. O dată, pentru că era esențialmente antiuman, deci potrivnic instinctelor și aspirațiilor naturale ale individului, indiferent de originea sa. Apoi pentru că era antinațional, o scornire incongruentă cu firea acestui popor, o născocire a Apusului pe care un Orient sărăcit de spirit civic și-a însușit-o în figura scheletică și amenințătoare a comisarului bolșevic. Este cel puțin îndoielnic, prin urmare, că asemenea dogme bolnave mai pot inspira altceva decât oroare între fostele victime ale bestiariului comunist. Complicat și traumatic, acest prim an postrevoluționar a vindecat prea puține răni. Pe de altă parte, avem o consolare în sentimentul (ori chiar certitudinea) că nimeni nu poate batjocori la infinit un popor, că ideea de justiție este mai durabilă decât orice serviciu de informații și că există un *Zeitgeist* mai puternic decât neotribalismul reacționar și funciarmente neanderthalian al unei nomenclaturi lovite de apoplexie.

Trezirea Europei Centrale

Satelizată în chip abuziv de către Uniunea Sovietică în urma situației create la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, constrânsă în chip violent să adopte un model social ensențialmente străin de propriile tradiții istorice, economice și culturale, regiunea denumită Europa Centrală nu a contenit să genereze stări conflictuale și tensiuni adeseori explozive. În pofida extraordinarei mobilizări de resurse propagandistice, a utilizării formelor celor mai perverse de dirijare și condiționare a conștiințelor, scopul principal al comunismului de tip sovietic sau al sovietismului, cum numea Kolakowski acest sistem, nu a putut fi atins. De îndată ce presiunea teroristă a fost cât de cât atenuată, starea de apatie generalizată se evapora ca prin miracol, lăsând loc unei revolte spontane împotriva unei ordini nenaturale și jignitoare pentru individ. Mai întâi la Berlin, în iunie 1953, apoi la Poznan, Varșovia și Budapesta, în 1956, carcasa totalitară a fost străpunsă în numele unei redobândite conștiințe a libertății. Este bine să accentuăm relevanța termenului de totalitarism, mai cu seamă acum când diverși sociologi neomarxiști încearcă să-i nege valențele euristice și se agață cu bizară obstinație de succedanee conceptuale cu valoare explicativă limi-

tată, precum noțiunea de stalinism. Problema este, așadar, de a vedea diversele experimente comuniste, de la Stalin la Pol Pot și de la Tito la Ceaușescu, drept variante ale formei politice corect numite de politologul american Kenneth Jowitt „regim leninist". Fundamentul lor l-a constituit monopolul puterii, deci al violenței pretins legitime, deținut de un partid-mișcare animat de o ideologie profetică și fundamental ostilă criteriilor tradiționale de definire a moralității.

Revoltele Europei Centrale nu au fost pur și simplu încercări de corectare a unui sistem leninist trădat de monstrul asiatic numit Stalin. O asemenea interpretare, tributară iluziilor troțkiste și în genere neobolșevice, ar distorsiona semnificația autentică a acestor insurecții esențialmente și neechivoc anticomuniste. Reducția fenomenului totalitar comunist la ipostaza sa stalinistă îmi pare, astfel, un procedeu dictat de nemărturisite atașamente față de o presupusă puritate de intenție a proiectului inițial. Că Stalin a dus comunismul la o întruchipare de o perversiune unică îmi pare greu de contestat, dar a limita oroarea la acest capitol, a o sustrage eredității sale marxiste și leniniste este un subterfugiu ce nu poate fi justificat, nici etic, nici teoretic. Acest lucru a fost înțeles de atâția dintre marxiștii revizioniști din statele Europei Centrale de la Leszek Kolakowski la Milovan Djilas, încât este cumva superfluu să-l mai repetăm aici. Și totuși, când citim sub semnătura unor Radu Florian, Silviu Brucan sau Pavel Câmpeanu eseuri în care se încearcă salvarea imaginii marxismului prin limitarea doctrinaristă și nu întotdeauna subtilă a catastrofei comuniste la experimentul stalinist (ori ceaușist), ne întrebăm dacă nu este cazul să insistăm asupra unor chestiuni de mult rezolvate în alte țări din Est. Nu este vorba de o simplă dezbatere speculativă, ci de

chestiuni care privesc autodefinirea acestor societăți și capacitatea lor de a ieși din totalitarism. Să luăm ca exemplu pentru această direcție interpretativă „recuperativ-marxistă" (ori, altfel spus, iluzionist-leninistă) eseul lui Pavel Câmpeanu *The Origins of Stalinism: From Leninist Revolution to Stalinist Society* (Armonk, N. Y., M. E. Sharpe, 1986). Fără îndoială, superior exercițiilor apologetice ale lui Radu Florian, studiul lui Câmpeanu rămâne totuși marcat de structurile mentale ale unui determinism economic în care cu greu pot intra elemente ce țin de ordinile ireductibile ale spiritului și politicului. Vulnerabilitatea acestui demers reiese în clipa în care gânditorul român ignoră natura cazonă, militaristă, fundamental dictatorială a leninismului, faptul că victoria fracțiunii staliniste și deci a stalinismului nu provenea exclusiv din jocul forțelor și relațiilor de producție, ci mai degrabă, și chiar în chip prioritar, din specificul fără precedent al culturii politice a bolșevismului. Numai într-o asemenea cultură, întemeiată pe conspirații exclusiviste și monolitism obsesiv (a se citi, încă și încă o dată, *Demonii* lui Dostoievski), pe completa anihilare a libertății individuale, era posibilă distrugerea sistematică a oricărei atitudini și acțiuni critice. Tot așa, este mai mult decât îndoielnică ipoteza lui Câmpeanu după care în Europa de Răsărit și Centrală existau, după al Doilea Război Mondial, condiții obiective care „implicau absența demonstrabilă a unei alternative viabile la industrializarea anticapitalistă și antiimperialistă". Trecând peste indigestul althusserism al formulării de mai sus, nu mă pot abține să cred că modelul liberal-pluralist, așa cum a fost restaurat pentru prea scurt timp după al Doilea Război Mondial înainte de uzurparea puterii de către comuniști în state ca: Cehoslovacia, Ungaria și România, ar fi putut

oferi o cale de modernizare incomparabil mai puțin costisitoare decât aceea a falimentului de tip sovietic.

Originile delirului stalinist trebuie căutate în ambiția nemăsurată de a impune societății scheme oraculare lipsite de orice acoperire empirică. Nu doar Lenin și nucleul dur al bolșevismului, dar și Marx era convins că omenirii trebuie să i se inoculeze o lecție de fericire din afară. Iar, dacă această pedagogie era respinsă, recalcitranții trebuiau pedepsiți exemplar, pentru ca asemenea tentații eretice să nu devină contagioase. Pretenția la omniscientă nu s-a născut cu Lenin sau cu Stalin, ci odată cu absurda convingere marxistă (în capodopera sa *The Open Society and Its Enemies* — o carte care a vorbit despre culpabilitatea marxismului cu mult înainte de Bernard-Henri Levy și André Glucksmann — Karl R. Popper i-a trasat originile la Platon și la Hegel) că este posibilă cunoașterea universală și că există indivizi (ori grupuri) cu acces special la acest nivel de iluminare istorică. Nu vreau să mă extind nepermis în această paranteză, dar cred că trebuie să fim cu precădere atenți în aceste momente, când, în numele unei presupuse rigori și dorințe de super-nuanțe, riscăm să înghițim din nou vetusta frazeologie a celor care ne-au hrănit cu miraje atâția ani.

Nu trebuie să ne jenăm de opțiunea noastră deschis anticomunistă: întreaga tradiție a rezistenței antitotalitare din Europa Centrală este dominată tocmai de acest intransigent sentiment al refuzului barbariei pseudoumaniste pe care a reprezentat-o și o reprezintă comunismul. Tocmai în această delimitare de utopia totalitară a constat grandoarea insurecției de la Budapesta din toamna anului 1956. Faptul că Imre Nagy, premierul maghiar, care s-a identificat cu șuvoiul revoluționar până la supremul sacrificiu, și-a

petrecut aproape întreaga existență în rândurile partidului comunist, reprezintă un element esențial pentru biografia acestui personaj politic, întrucât accentuează dificultatea cenzurii operate în toamna lui 1956. Gloria lui, titlul său la imortalitate provin însă din ruptura radicală cu spiritul și practica bolșevismului. În clipa în care Nagy își sfida foștii camarazi gata să declanșeze noi acțiuni represive pentru a bloca avansul revoluției, se angaja pe drumul unei purificări eliberatoare. Deschiderea spre pluralism, abandonarea mentalității bigote a leninismului, înțelegerea și respectarea dreptului inalienabil la diferență și autonomie, iată care au fost datele despărțirii lui Imre Nagy de paradigma leninistă. Într-o carte care sper că va fi cât mai curând tradusă în românește, Ferenc Feher și Agnes Heller, doi dintre discipolii favoriți ai lui Georg Lukács, forțați de Kádár să părăsească Ungaria în anii '70 și care predau acum la New School for Social Research din New York, au surprins cu splendidă claritate unicitatea demersului lui Nagy și, mai ales, semnificația universală a Revoluției maghiare din 1956. Intitulat *Hungary 1956 Revisited: The Message of a Revolution — A Quarter of a Century After* (London, George Allen and Unwin, 1983), studiul celor doi gânditori de origine maghiară este semnificativ deopotrivă pentru priceperea fenomenologiei revoluțiilor antitotalitare, dar și pentru propria evoluție intelectuală a unor intelectuali pentru care stânga radicală a fost multă vreme o patrie Spirituală. Divorțul de această matrice nălucitoare s-a desfășurat treptat și s-a consumat odată cu admiterea de către Feher și Heller a substanței criminale a sovietismului în oricare dintre variantele sale. Mai mult, în această sfâșietoare ruptură cu algoritmul marxist, acești exponenți ai Școlii de la Budapesta au reușit să construiască o

impresionantă operă sociologică și filosofică, situată în posteritatea tânărului Lukács, cel de dinaintea convertirii la marxism, și a lui Max Weber, cel care văzuse cândva în Lukács marea speranță a gândirii sociale occidentale. Cartea mai sus-pomenită aruncă o lumină inedită asupra sensului epocal al atitudinii lui Nagy în clipa opțiunii tragice între angajamentul său de o viață, inclusiv loialitatea față de secta comunistă căreia îi aparținuse începând din 1918, și ideea de justiție, așa cum i s-a relevat în momentele de cumpănă din octombrie–noiembrie 1956. Odată ce a trecut Rubiconul hotărând să nu cedeze ultimatului sovietic, odată ce a ales partea victimelor, iar nu pe aceea a călăilor, Imre Nagy a devenit simbolul unui nou tip de politică, funciarmente diferită de calculele iezuite ale comisarilor materialist-dialectici. Va fi fost poate și ceva de sfânt, ori poate de yoghin în gestul său, dar, o știm de la Koestler, tocmai această credință în dreptul persoanei de a rezista asaltului partidului unic cu a sa mistică ideologică este resursa din urmă și indispensabilă a salvării noastre ca ființe nesubjugate. Un sentiment al participării la o istorie *in statu nascendi,* debarasată de constrângeri autolimitative și de justificări pseudoobiective, o tentativă de universalizare veritabilă a unei secvențe de realitate național-central europeană prindea astfel ființă în Ungaria revoluționară, în pofida sau poate tocmai datorită imensei presiuni a contrarevoluției sovietice. Iar atunci când la oribila înscenare botezată proces din iunie 1958, Nagy a fost acuzat de complot împotriva socialismului, răspunsul său indignat, cerându-le asasinilor săi să nu îndrăznească să-l reabiliteze chiar ei vreodată, spunea totul despre opțiunea supremă a acestui om politic care a descoperit în radicalitatea morală contraponderea sau chiar antidotul unui funest

radicalism politic. Comparându-l pe Nagy cu Nikolai Buharin, liderul bolșevic asasinat în urma celui de-al treilea proces-spectacol de la Moscova din martie 1938, Ferenc Feher și Agnes Heller au dreptate să constate: „În aceste cuvinte (ultimele rostite de Nagy — V.T.) vraja autoimpusă a credinței religioase bolșevice, prin care atâția oameni curajoși fuseseră târâți în umilire, fiind privați de chiar sensul vieții lor (și nu doar prin tortură și șantaj), a fost zdrobită complet. Într-o scrisoare apocrifă, Buharin se pare că apelase la continuitatea imaginară a aceleiași autorități care îl sortise unei morți înjositoare: un viitor Comitet Central. Nu numai prin felul cum a trăit, dar și prin felul cum a murit, Nagy a spulberat această autoritate falsă și uzurpatoare. (...) Acest prim-ministru, care s-a crezut ministru în sensul literal al cuvântului, care a crezut că fusese împuternicit de națiunea lui, și-a îndeplinit datoria finală și și-a dus la capăt obligația supremă. Moartea sa... i-a privat pe asasinii săi de legitimitate care este investită *în,* există *pentru* și *este constituită din popor și numai din popor*; o noțiune pe care acești ucigași o oprimă, însă *niciodată nu o reprezintă*".

Acum, când revoluția română este adeseori contestată din cele mai diverse direcții, fiind acuzată de a nu fi fost altceva decât o combinație malefică de acțiuni ale unor birocrații derutate sau supersofisticate, este bine să așezăm evenimentele din România lui decembrie 1989 în perspectiva lor istorică autentică. Ceea ce s-a petrecut atunci nu a fost, cum ni se spune adesea, numai o lovitură de palat (deși a fost și aceasta), ci mai presus de toate — *expresia istorică a reintrării României în spațiul civilizației europene din care fusese smulsă în condițiile colonizării țării de către un imperiu mitocratic.* Asemenea Revoluției maghiare din 1956, Revoluția română a fost făcută de plebei care s-au

aflat subit plasați sub reflectoarele unei istorii ce îi uitase atâtea decenii. Deturnarea acestei Revoluții de către relicvele vechiului regim nu poate nicicum știrbi grandoarea și noblețea ei, tot așa cum mizeria morală a colaborationismului kádárist nu atingea în niciun chip frumusețea sacrificiului lui Imre Nagy. Prin Revoluția din decembrie 1989, după prea îndelungata întârziere național-stalinistă, România a redevenit parte a destinului Europei Centrale.

Washington D.C.
17 noiembrie 1990

Pălmuirea istoriei

Expulzarea regelui Mihai din România este o acțiune pe cât de rușinoasă, pe atât de periculoasă. Rușinoasă, pentru că adaugă încă un episod, mai mult decât stingheritor, la lunga listă de „isprăvi" frontiste care au ruinat imaginea internațională a României în anul care s-a scurs de la Revoluția din decembrie. Este acum mai limpede decât oricând că personagiile aflate în fruntea țării nu se sinchisesc câtuși de puțin de faima tot mai tiers-mondistă care le înconjoară. Ceea ce contează pentru ei este conservarea puterii, chiar dacă aceasta înseamnă jignirea bunului-simț și desconsiderarea unor reguli elementare ale comportamentului democratic. Nu voi face aici elogiul instituției monarhice în istoria românească. Voi spune numai că regele Mihai simbolizează clipa crucială a unei speranțe renăscute, ieșirea țării dintr-o aventură militaristă sinucigașă și reintegrarea într-o Europă deschisă spre dialog și toleranță. Nu a fost vina regelui că marionetele lui Stalin, idolii de tinerețe ai dlui Iliescu, au aneantizat, prin conspirații antipatriotice, ceea ce putea fi marea șansă a democrației românești după august 1944.

Să fim bine înțeleși: când guvernul actual a decis expulzarea uneia dintre marile personalități ale isto-

riei naționale, el și-a mărturisit ereditatea comunistă. Comisarii de ieri și de astăzi sunt inamicii adevărului istoric. Pentru ei, ororile totalitare au fost simple accidente de parcurs, pe care, în cel mai bun caz, sunt gata să le regrete în chip pur formal. Despărțirea lor de comunism este doar un simulacru, întrucât actualul regim se obstinează să perpetueze aceleași mituri ruginite, menite să camufleze adevăratele responsabilități, precum și adevăratele merite din acest frământat secol de istorie românească. Regele a fost silit să părăsească țara în 1947 de către un grup de gangsteri politici, protejați de armata de ocupație a ultimului imperiu totalitar. Din punct de vedere legal, așa-numita abdicare din decembrie 1947 nu a fost decât o farsă de un imens prost-gust, o înscenare macabră, ai cărei beneficiari au fost staliniștii români, conduși de Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. A ignora acest lucru, a pretinde că dizoluția monarhiei ar fi rezultat din voința națională este fie o probă de crasă ignoranță istorică, fie una de abjectă duplicitate. Regimul actual, venit la putere în urma unor începețoșate aranjamente de culise, prin care s-a urmărit, și parțial s-a și reușit, indiguirea mișcării revoluționare anticomuniste izbucnite la Timișoara la 16 decembrie 1989, vede în figura regelui Mihai o sfidare a propriei sale pretenții de legitimitate. Abuzând de naivități și angoase cu grijă cultivate în mase, echipa Iliescu–Roman încearcă să se prezinte drept păstrătoarea valorilor naționale. Ne întrebăm însă cum poate un guvern să-și clameze un asemenea rol câtă vreme el nu face decât să recidiveze întru aceleași practici ale mistificării și manipulării utilizate cu impardonabilă perseverență în mai bine de patru decenii de minciună instituționalizată? Pe cine vrea să convingă dl. Petre Roman de ale sale bune intenții

democratice câtă vreme el refuză programatic românilor chiar și dreptul de a-și revizita istoria. Pentru că nu doar regele se pregătea pentru o solemnă revedere a patriei sale, dar și această patrie avea, în fine, dreptul să-și recunoască mult prea îndelung batjocoritul trecut. Recurgând la metode polițienești de expulzare a unui om care a făcut numai bine țării sale, echipa diriguitoare și-a dezvăluit mai orbitor ca oricând disprețul pentru spiritul și litera legii. Mai rămâne doar ca, în curând, televiziunea să ne prezinte imagini de la depunerea de coroane de către domnii Iliescu, Roman, Bârlădeanu & Co. la Monumentul din fostul Parc Carol, aducând un pios omagiu demiurgilor ororii multilateral dezvoltate. Expulzarea regelui Mihai semnifică, cred eu, repudierea fățișă și fără echivoc, de către actualii guvernanți ai țării, a înseși ideii de continuitate a democrației românești. Educați în spirit bolșevic, actualii lideri întârzie să înțeleagă că diferența dintre democrație pur și simplu și „democrația populară" (sau „originală") este aceeași ca și între o cămașă și o cămașă de forță.

Nicolae Manolescu și renașterea prozei politice românești

Probabil că nicio specie culturală nu a suferit mai cumplit sub regimul comunist decât ceea ce am putea numi, cu un termen general, proza politică. Nu mă refer, firește, la ficțiune, ci la eseul politic, care se poate exprima în felurite chipuri, de la comentariu evenimențial la speculația de înaltă ținută metafizică. Redusă la o condiție ancilară, sufocându-se în incantații ritualiste, proza politică românească (și nu numai) era o parte esențială a imperiului minciunii. Limba de lemn o ucisese practic. Cei care voiau să rostească adevărul o făceau în alte planuri: în afara politicului sau, cu binecunoscutele riscuri, împotriva lui. Au făcut-o puțini și numele lor se cer reținute: Paul Goma, Dorin Tudoran, Mihai Botez, Mircea Dinescu, Vlad Georgescu, Doina Cornea, Dan Petrescu, Liviu Cangeopol și Gabriel Andreescu. Actul disident era însă marcat de factura sa esențialmente morală: suferind de pe urma injustiției, disidentul se comporta, firește, în chip justițiar. Cât privește adevărul extrapolitic, el se regăsea în istoria filosofiei, în estetică, în poezie, în critica literară. Acolo, chiar în pofida comunismului, rămânea o urmă din baudelariana *ordre et beauté*. Nicolae Manolescu, pentru că despre el scriu acum, a fost una dintre vocile adevărului în cultura română în timpuri în care minciuna fusese ridicată la rangul de principiu constituțional. Am știut-o mulți: cei care l-am stimat și iubit timp de decenii. Eu unul, mărturisesc, am făcut-o mereu de la distanță. A fost nevoie de o revoluție ca să-l descopăr personal și să pot crede că mă număr printre prietenii lui apropiați.

Ne-am cunoscut în plin tumult revoluționar, când, în martie 1990, l-am descoperit drept o încarnare a ideii de calm și echilibru printre atâtea dovezi de panică, disperare, derută și, mai cu seamă, mult prea justificat dezgust. Ulterior, i-am citit fără întrerupere analizele politice publicate în *România literară*, am purtat nesfârșite discuții și am realizat că am de-a face cu un spirit eminamente politic. Aș lua câteva exemple: în primul rând, proza politică a lui Nicolae Manolescu îmi apare de un rar simț al echilibrului. Este temperată, dar și exactă. Rigoarea nu o împiedică să fie atractivă și colorată. Sentimentele analistului sunt însă ținute sub control. Emoțiile sunt autocenzurate. Este ca și cum Nicolae Manolescu a făcut școală pe lângă Raymond Aron, într-atât de nepătimașe sunt explorările sale într-un spațiu bântuit, vai, de turpitudine, conformism și duplicitate. Manolescu nu se revendică din tradiția camusiană, ci mai degrabă din aceea a unui Mauriac sau, cum spuneam, din Aron. La noi, el este urmașul lui Paul Zarifopol, E. Lovinescu și Petre Andrei. El este, într-adevăr, un *spectateur engagé*. Detestă tabuurile, dar apără acele valori pentru care crede că merită să-ți sacrifici micul confort personal: pluralismul, societatea deschisă, dialogul, toleranța. Atunci când puterea, direct sau prin interpuși, se dedică atacurilor împotriva opoziției, Nicolae Manolescu demonstrează impecabil că problemele României nu sunt rezolvabile atâta vreme

cât nu se înțelege necesitatea unui joc cu mai mulți parteneri. Competiția îi apare drept firească. Normalitatea, pentru el, este polifonică. Acolo, unde se aude doar o voce, spiritul se usucă, triumfă comploturile cele mai abjecte, prosperă infamia. Nu cunosc analize mai percutante decât cele propuse de Nicolae Manolescu fenomenului atât de straniu al logodnei extremelor în viața politică și culturală din România postrevoluționară. Acolo unde alții s-au mulțumit să stigmatizeze și să deplângă, el a petrecut mai mult decât o secundă de dispreț pentru a pricepe esența fenomenului pe care l-aș numi al dreptei stângiste sau, mai bine spus, al fascismului roșu. În ce mă privește, de la Manolescu am înțeles prelungirile și afinitățile secrete, acele consubstanțialități inavuabile care explică recidivele populist-șovine care au dăunat și dăunează atât de mult imaginii României. Alt exemplu: înțelegerea naturii adânci a comunismului. Modelul inversului malign, al comunismului, ca frate geamăn subdezvoltat și grotesc în schimonosirea fratelui încununat de succes, îmi apare ca ținând de o interpretare de o rară acuratețe filosofică și sociologică. Atunci când discută marile chestiuni sociale, economice și morale ale României, Nicolae Manolescu o face întotdeauna competent, cu un invidiabil simț al nuanțelor. Probabil că în această privință experiența sa filologică i-a fost mai mult decât utilă. Proza politică a lui Nicolae Manolescu are, nu mă îndoiesc, valoare pedagogică. Generații de intelectuali români îl vor urma în ceea ce înseamnă deschiderea la realitate și respingerea schemelor mentale inspirate de programe utopice. Aș mai adăuga un element: proza politică a lui Manolescu este lipsită de acreală, de răutăți gratuite, de plăcerea demolării adversarului. Încă

un motiv ca reflecțiile lui să capete greutatea pe care au căpătat-o în România ultimilor ani.

Nu pot încheia aceste fugare notații fără să spun că intrarea lui Nicolae Manolescu în arena politică îmi pare un fapt ce ține de reînnodare a unei tradiții ce părea pierdută. Adevărații ctitori ai culturii române au fost și autori politici, și bărbați politici. Pentru Eminescu, Maiorescu sau Iorga a fi prezent în viața politică era o datorie. În timpuri de imensă ambiguitate, precum cele pe care le traversează România, într-o cultură politică încă plină de complexe, nevroze și frustrări, Nicolae Manolescu a reușit să impună, prin gândurile și faptele sale, dreptul la normalitate.

Washington D.C.
2octombrie 1991

Disidentul solitar

Aşadar, Mihai Botez a împlinit cincizeci de ani. Evenimentul a trecut, îmi pare, neobservat. Suntem cu toţii prea prinşi în vălmăşagul pasiunilor şi grijilor cotidiene pentru a ne mai aminti de cum stăteau lucrurile cu opoziţia din România în urmă cu numai câţiva ani. Pe atunci, vocile protestului erau puţine, iar tăcerile, meşteşugit raţionalizate şi justificate, nenumărate. Au fost însă şi câţiva, nu mulţi, care nu au tăcut. În felul lor, cu armele lor, ei au spus acel *nu* pe care dictatorul îl resimţea ca pe o palmă usturătoare pe neînchipuit de grosul său obraz. Gesturile unor Paul Goma, Doina Cornea, Radu Filipescu, Aurel-Dragoş Munteanu, Mihai Botez, Dorin Tudoran, Mircea Dinescu, Dan Deşliu, Vlad Georgescu, Dan Petrescu, Liviu Cangeopol sau Gabriel Andreescu (ordinea numelor este aleatorie, dar lista nu se vrea exhaustivă) rămân, cred eu, exemplare pentru tentativa românească de a trăi în spiritul adevărului. Fiecare dintre aceşti adversari deschişi ai tiraniei a avut de suferit consecinţele unei represiuni perfide şi necruţătoare. Unii au fost arestaţi, alţii expulzaţi. Au fost cu toţii calomniaţi. Unii continuă să fie şi acum ţinta atacurilor abjecte ale celor care i-au înălţat statuie lui Ceauşescu.

În circumstanţe diferite de cele ale demenţei ceauşiste, Mihai Botez ar fi continuat să predea matematica la Universitatea pe care atât de mult o iubeşte. Ar fi scris cărţi de teoria sistemelor, ar fi călătorit la congrese internaţionale, ar fi reprezentat cu cinste calitatea de intelectual român prin simpla sa evoluţie profesională. Nu i-a fost dat să se bucure de acest statut, cumva liniştit, al universitarului încununat de succes. Începând din 1977, el a pornit pe calea disidenţei solitare.

Dar fiindcă regimul criminaliza orice acţiune colectivă, Mihai Botez, asemenea altor critici ai comunismului din Europa de Răsărit şi Centrală, a decis să sfideze sistemul în numele propriilor profesiuni de credinţă ale ideologiei oficiale. A făcut-o de unul singur, şi a făcut-o, cred eu, eficient. Acţiunile lui au probat că până şi în obscurantista dictatură ceauşistă era posibilă rezistenţa. Întrucât regimul pretindea că respecta drepturile omului, Botez a atras atenţia asupra tratamentului revoltător al cetăţenilor în România lui Ceauşescu. Dat fiind că dictatorul perora despre necesitatea criticii şi autocriticii, Mihai Botez a denunţat aberaţiile politicii comuniste şi a cerut eliminarea castei parazitare din fruntea ţării. Pe măsură ce criticile sale deveneau tot mai acute, regimul reacţiona tot mai nervos. Astfel, după ce-i retrăgea lui Botez dreptul de a preda, după ce-l făcea campion al refuzurilor de paşaport pentru călătorii la conferinţe internaţionale, după ce-l trimitea să lucreze ca programator la centrul de calcul al Universităţii din Bucureşti, regimul decidea, în mai 1987, să-l exileze la Tulcea. Rectorul din epocă al Universităţii, cel care a semnat această ignobilă decizie, Ion Ioviţ Popescu, este astăzi vicepreşedintele Academiei Române. *O tempora, o mores...*

Din toamna lui 1987, Botez trăiește în Statele Unite. În săptămânile incandescente și pentru noi ale Revoluției din decembrie, am fost convins că revenirea sa în țară era iminentă. N-a fost să fie așa, din motive pe care mă îndoiesc că le pricep pe deplin. Oricum, Botez a continuat să-și spună opiniile, surprinzându-și adesea amicii nu doar prin francheţea sa, dar și prin frământările, ori îndoielile sale privind situații pe care mulți dintre noi le vedem adeseori cu alți ochi. Un lucru rămâne cert: înainte ca răsturnarea lui Ceaușescu să facă posibilă afirmarea societății civile românești, Botez a fost unul dintre puținii care i-au reclamat drepturile. A făcut-o cu demnitate și curaj, crezând sincer că intelectualii au misiunea de a-și ridica vocea împotriva sârmei ghimpate și a bastoanelor de cauciuc. În ceea ce mă privește, mă pot delimita de unele dintre aserțiunile sale, și sunt convins că este absolut normal să nu fim identici. Cred însă că acela, care a rostit timp de zece ani, în plin delir totalitar, atâtea primejdioase adevăruri, are nu doar dreptul, ci și obligația de a continua să se pronunțe în treburile cetății. Și-o datorează și ne-o datorează.

Washington D.C.
9 decembrie 1990

Scrisoare deschisă către Radu G. Țeposu și Ioan Buduca

Dragii mei Țepi și Ioan,

Câteva cuvinte de salut pentru numărul vostru aniversar, precum și mulțumirile mele pentru fantastica surpriză de a mă vedea plasat pe lista superlativelor anului ce s-a sfârșit. Pentru mine, *Cuvântul* este o parte din ceea ce înseamnă onoarea regăsită a intelectualității românești. Îl văd înscris în cea mai frumoasă direcție a acțiunii și cugetării din Estul și Centrul Europei, aceea care refuză pactul cu insolența unor guvernanți ce se cred infailibili și care apără drepturile întotdeauna precare ale individului. Este o publicație liberală în adevăratul sens al acestui cuvânt. Puterile nu se vor fi separat în România cum ar trebui să se întâmple într-o veritabilă ordine pluralistă, executivul se întrepătrunde alarmant cu judiciarul, dar voi ați făcut posibilă geneza și autonomia celei de-a patra forțe, anume independența presei. Citesc *Cuvântul* de la un cap la altul, fără a osteni să mă întreb: de unde atâta nedomesticită energie, de unde atâta îndârjire în a nu îngenunchea? Răspunsul ar trebui să-l caut poate în acele timpuri de demult, când la un *Amfiteatru*, azi din nefericire dispărut (of, piața liberă și jocurile ei...), ne destăinuiam pe coridoare atent supravegheate, ne defulam prin glume

ambigue, prin mărturisiri sincopate, prin calambururi demente și alte, vorba lui György Konrád, șerpuitoare strategii ale rezistenței. Probabil că atunci, în tulburii ani șaptezeci, ne vom fi spus că, dacă vreodată vor veni și în România timpuri în care *a spune nu* nu echivalează automat cu o sinucidere socială, deci, dacă vom fi și noi în situația ungurilor sau a polonezilor, ei bine, atunci vom fi și noi, ca Michnik, Geremek sau Haraszti.

Aici văd eu gloria întreprinderii voastre, în această sfidare a ceea ce un filosof la care țin numea odinioară logica consimțământului. Voi nu consimțiți la tăcere, la duplicitate, la trivialitatea înspăimântătoare a pornopoliticii etnocentrice, și pentru această mândrie a refuzului vă rog să acceptați frățeasca mea îmbrățișare. Sunt acestea vremuri de mare restriște și de grea încercare pentru spiritul independent. Conspirația venală a mediocrităților agresive se face tot mai simțită. Utilizată până la sațiu de „saltimbancii într-ale țării", referința la tradiție devine cumva stingheritoare. Abia mai putem distinge între stânga și dreapta, atâtea sunt profesiunile de credință ale „patrioților sociali". Politologi de tradiție jdanovistă (nu era „Ștefan Gheorghiu", succesoarea Școlii Superioare de Științe Sociale „A.A. Jdanov"?) s-au instalat în fruntea rețelei de informații a unui stat care încă, scuzați-mi barbarismul, nu s-a „depolițienizat" decât parțial. Dosarele nedispărutei Securități sunt ținute sub șapte peceți, la ele având acces tot aceia care le-au compus în ignobila epocă a „anilor lumină" sau, mai devreme, în perioada glaciațiunii stalinismului originar. Eroziunea memoriei continuă, fără ca puternicii zilei să miște vreun deget întru recuperarea adevăratului nostru trecut. Voi încercați să spargeți aceste lacăte ale minciunii, să invitați o populație încă

angoasată și nevrozată la un festin al adevărului. O faceți în compania altor reviste independente și vreau să cred că acest arhipeleag al societății civile românești, amenințat și periclitat așa cum este, va supraviețui agresiunii infamiei obscurantiste. Eseurile voastre, precum și cele ale lui Radu Călin Cristea, Cornel Nistorescu, Dan Pavel, Ioan T. Morar, Marius Oprea, Ioan Groșan, George Țârа, Răzvan Petrescu, Alexandru Baltag și alții pe care îi citesc cu admirație în paginile *Cuvântului*, sunt tot atâtea pietre așezate la temelia culturii politice a democrației românești. Ca unul care am scris alături de voi în anii junеții noastre tragice, terorizate și totuși nonșalante, vă rog să fiți siguri de neschimbatele mele sentimente de solidaritate.

Al vostru
Vladimir Tismăneanu

Washington D.C.
6 februarie 1992

Basarabia, România, Europa

Conferință prezentată sub auspiciile Fundației Iuliu Maniu

New York, Hilton Hotel 28 martie 1992

Îmi face o deosebită plăcere să împărtășesc aceste reflecții în cadrul unei adunări organizate de Fundația Iuliu Maniu din New York cu prilejul comemorării unirii Basarabiei cu Țara. Spun acest lucru pentru că Iuliu Maniu, bărbat de stat de altitudine europeană și gânditor politic remarcabil, a sesizat cu o rară perspicacitate primejdiile ascunse în proiectul comunist. Educat în atmosfera liberală a Europei Centrale, venerând principiile statului de drept, teoretician și practician al principiului toleranței intelectuale, morale și etnice, el nu a nutrit nicio amăgire privind planurile comuniste. A înțeles că orice utopie este o exagerare periculoasă, o arogantă sfidare a realității care, odată tradusă în program politic concret, nu poate să ducă decât la cumplite dezastre. Iuliu Maniu a știut că statul național este amenințat în însăși ființa sa de către ideologia mesianic-bizantină a Cominternului. El nu s-a îndoit de faptul că bolșevismul cultiva, într-o variantă camuflată de glazură doctrinară marxistă, visul celei de-a Treia Rome simbolizate de Moscova. Tocmai pentru că a fost un om politic lucid, tocmai pentru că nu a ezitat vreodată

să-și exprime convingerile consecvent democratice, Iuliu Maniu a fost ucis în închisoarea de la Sighet.

Între multele și neiertabilele crime comise de comunismul românesc, niciuna nu-mi pare mai abjectă, mai revelatoare pentru sadismul abominabil al torționarilor și politrucilor stalinișți decât asasinarea cu sânge rece a lui Iuliu Maniu și Dinu Brătianu. Ceea ce s-a dorit a fost exterminarea fizică a ideii de continuitate politică la români, instituirea unui hiatus absolut în istoria acestei țări, anihilarea tradițiilor democratice și smulgerea din rădăcini a dreptului la speranță. Și totuși, dincolo de canibalismul politic al anilor cincizeci, dincolo de sarabandele deșănțat-șovine și isteric-comuniste ale timpurilor de infamie ale dictaturii lui Nicolae Ceaușescu, a persistat în România o memorie subterană. Istoria oficială, îmbibată de legende absurde confecționate de copios-remunerații scribi propagandistici, nu a izbutit să distrugă istoria catacombelor, a martirilor și victimelor din lagăre și închisori. Corurile pionerești nu au reușit să răsune mai puternic decât oftatul disperat al unei țări încătușate. Iar experiența din țară era trăită la o dimensiune încă și mai tristă, dacă se poate imagina așa ceva, de românii din Basarabia răpită în urma actului de brigandaj internațional semnat în august 1939 sub numele de „pact de neagresiune" între cei doi monștri totalitari: Uniunea Sovietică și Germania nazistă. Iată însă că acum ne aflăm la o nouă răscruce de timpuri, când Basarabia nu mai este o colonie rusească, iar România a ieșit din coșmarul comunist. Sacrificiul lui Iuliu Maniu și al atâtor mii de rezistenți anticomuniști a fost, în fine, răsplătit de o istorie altminteri atât de cinică și silnică în raport cu micile națiuni din Europa de Est. Ultimul mare imperiu colonial a sucombat sub povara propriei sale ineficiențe, corupții

și zădărnicii mitologice. Nimeni nu mai ia astăzi în serios himera bolșevică, iar cei care se agață de doctrina comunistă, în Rusia, Ucraina, Moldova de dincolo de Prut sau în România, o fac pentru că detestă pluralismul, modernitatea, constituționalismul și ideea competiției între indivizi liberi și responsabili, deci nu pentru că ar mai crede sincer în tezele din *Manifestul Comunist*.

Contextul în care ne aflăm este unic în istoria acestui secol. Ceea ce s-a petrecut în ultimii trei ani întrece orice și-ar fi putut închipui chiar și cel mai temerar politolog. Nu este vorba că am fi nutrit iluzii privind natura barbară, fariseică și oprimantă a sistemului comunist. Nu, toți care trăisem sub el știam că sistemul este terminal bolnav. Mai mult, știam că el se născuse schilod, excrescență a unui proiect morbid de anihilare a fibrei verticale și demne din om. Marxismul, mai întâi, leninismul, apoi, au pariat pe principiul gregarității colectiviste. Individului nu-i rămâne decât să-și mărturisească neputința, să se adapteze sau să se angajeze într-o eroică rezistență ale cărei șanse de izbândă erau însă minime în condițiile sistemului de relații internaționale stabilit la Ialta, în februarie 1945. Cel puțin așa au stat lucrurile în faza polițienesc-despotică a terorismului dezlănțuit în timpurile lui Stalin.

Lucrurile s-au schimbat însă treptat, iar aparenta infailibilitate a comunismului s-a dovedit a fi un mit. Trebuie notate aici câteva elemente care explică degenerarea și finalul comunismului. În primul rând, regimurile marxiste au eșuat pentru că ignoră și resping libertatea umană. Apoi, ecuația perfectă pe care o anunță în plan economic nu este, de fapt, decât o instaurare a unei ordini bazate pe sărăcie generalizată și lipsă de inițiativă. Centralizate și birocratice, aceste

regimuri au ignorat dimensiunea creativă și competitivă a economiei de piață. În plan cultural, comunismul a însemnat o nivelare grotească și o încurajare a celui mai trist amatorism pompieristic. Atâta cât s-a făcut cultură autentică, ea s-a realizat împotriva, iar nu datorită comunismului. „Civilizația nouă" nu era astfel decât numele subordonării individului față de o totalitate absconsă, față de un apocrif „sens al istoriei" știut doar de un aparat dictatorial venal și parazitic. În vârful piramidei trona, faraonic și practic inamovibil, dictatorul absolut. Societatea civilă fusese strangulată, iar ideea de cetățean fusese înlocuită prin aceea de subiect al statului totalitar. Era normal ca un asemenea sistem să se năruie în clipa în care se pornea pe calea unor mult-amânate reforme. Ceea ce s-a dovedit în acești ultimi trei ani este că nu există soluție în interiorul comunismului, ci doar *împotriva lui și dincolo de el.*

Câteva cuvinte despre Moldova de dincolo de Prut. Anexată samavolnic de către Stalin în iunie 1940, această parte a teritoriului istoric al României a suferit ravagiile politicii de denaționalizare forțată impusă de satrapul de la Kremlin. Între cei care au condus operațiile criminale pe teritoriul Basarabiei după cel de-al Doilea Război Mondial au fost Leonid Brejnev și Konstantin Cernenko, ambii emisari de origine rusă ai centrului moscovit, dar și un Ivan Bodiul sau Simion Grossu, birocrații de partid de origine moldovenească. Odată lansate reformele lui Gorbaciov, Moldova cunoaște timpuri de entuziasm politic, iar renașterea culturală se produce fulgerător. Rolul principal l-a avut Frontul Popular, organizația care a evoluat de la pozițiile inițiale mai timide până la actuala orientare de fermă sprijinire a unirii cu România. Între timp, și nu surprinzător, s-a format un grup

politic condus de foștii activiști de origine moldovenească, care par mai puțin înclinați să favorizeze unirea neîntârziată. Conflictele interetnice s-au agravat în ultima vreme și nu este exclus ca ele să fie abil instigate și întreținute de cei care au interesul să împiedice sau să temporizeze revenirea Basarabiei la România. Ceea ce este oricum frapant este că între echipa lui Ion Iliescu la București și membri ai anturajului lui Mircea Snegur pare să existe o convergență de opinii privind necesitatea amânării actului Unirii. Dar este oare logică această amânare? Personal, mi se pare straniu să existe două state românești, care ambele își afirmă adeziunea la principiile democrației, câtă vreme nu se pot nota distincții ideologice esențiale între ele, precum între Coreea de Nord și cea de Sud.

Problemele mai sus schițate, inclusiv reîntregirea țării prin revenirea Basarabiei și depășirea ficțiunii staliniste a unui stat moldovenesc, sunt intim legate de evoluțiile politice, economice și sociale din România. Am să încerc să tratez într-o manieră cât mai succintă și lipsită de patimă partizană natura schimbărilor petrecute în România din decembrie 1989 încoace. Mai întâi, eu sunt convins că revolta populară de la Timișoara, ca și explozia socială de la București care au dus la prăbușirea regimului Ceaușescu au fost expresii ale unei profunde și justificate nemulțumiri de masă. A fost vorba de o *revoltă anticomunistă spontană*, căreia i-a lipsit însă un stat-major și un program bine închegat (elemente-cheie pentru transformarea *revoltei* în *revoluție*). Tocmai din cauza acestor absențe, a fost posibilă resuscitarea birocrației de sorginte comunistă și transfigurarea ei manipulativă în ceea ce se numește Frontul Salvării Naționale. Precaritatea și lipsa de mijloace logistice a opoziției abia reconsti-

tuite au fost abil exploatate de către travestiții neocomuniști autohtoni, specializați în organizare și în trucaje propagandistice. Partidele istorice au fost constant denunțate pentru o pretinsă lipsă de patriotism, iar liderii lor au fost sistematic denigrați în paginile publicațiilor frontiste. Continuând mentalitatea comunistă, Frontul și-a instituit propriul monopol asupra mediilor electronice și în primul rând asupra televiziunii. Campania electorală a FSN-ului înaintea alegerilor din mai 1990 a fost dominată de teme populiste, de făgăduințe irealizabile menite să atragă un vot facil din partea unui electorat debusolat, dezabuzat și dezinformat. În același timp, opoziția a traversat o perioadă de dificilă maturizare și expansiune electorală, realizând, treptat, că în România există noi generații care știu prea puțin despre veritabilele tradiții ale culturii politice naționale. Relativa lipsă de atracție a partidelor democratice în rândurile multor tineri a dus la formarea unei opoziții extraparlamentare, a cărei principală expresie a constituit-o demonstrația maraton din Piața Universității. După invazia minerească din iunie 1990, devastarea sediilor partidelor și maltratarea atâtor activiști ai societății civile, părea că viața politică în România a revenit la punctual zero, adică se revenise la dominația abuzivă a unui singur partid.

În pofida repetatelor profesiuni de credință democratice, formula politică a președintelui Ion Iliescu și a premierului Petre Roman indica o fascinație cu un model autoritarist, egalitarist și populist, care nu putea decât întârzia apropierea de Europa. Ulterior, clivajul dintre președinte și premier s-a adâncit necontenit, ajungând la sfârșitul anului 1991 la punctul divorțului ireversibil. Acuzațiile îndreptate de „liderul național" al FSN împotriva grupului Iliescu au întrecut întru virulență orice a fost spus și susținut

de către presa independentă și parlamentarii opoziției. Natura acestui conflict nu trebuie suprasimplificată prin referințe obsesive la factorii subiectivi: este limpede acum că Petre Roman reprezintă aripa moderat-reformistă a birocrației, câtă vreme Ion Iliescu răspunde așteptărilor și intereselor grupurilor conservatoare și chiar nostalgic-restauratoare. A patra mineriadă din septembrie 1991 a fost astfel o combinație de revoltă muncitorească, pe de o parte, și de provocare politică a unor zone oculte ale puterii, pe de alta. Înlocuirea lui Petre Roman a servit însă măcar dintr-un punct de vedere: extrem de ambițios și vanitos, fostul premier reușise să magnetizeze antipatii din toate direcțiile, inclusiv ale unor cercuri, altminteri legate de putere, precum grupările șovine și naționaliste.

Ce s-a întâmplat între timp cu opoziția? Partidele istorice și-au depășit inhibițiile inițiale și au reușit să devină prezențe reale în noua cultură politică românească. Din rândurile lor s-au ridicat personalități care vor juca neîndoios un rol semnificativ în următorii ani. Opoziția extraparlamentară a înțeles că într-o democrație lupta se duce *în* și *pentru* instituții, nu în afara și împotriva lor. Faza romantică a fost urmată de regrupări importante, precum în cazul formării mișcării Alianței Civice și, în vara lui 1991, a Partidului Alianței Civice. La ora actuală, numele unor Radu Câmpeanu, Corneliu Coposu și Nicolae Manolescu au căpătat autoritatea și credibilitatea necesară unor lideri politici democratici. Alegerile locale din februarie 1992 au reprezentat confirmarea urgentei coalizări a opoziției democratice din România. Formarea Convenției Democratice a fost elementul catalizator, pârghia fără de care România nu are cum să se sustragă logicii sterilizante a monologului. Așa cum se arăta în săptămânalul britanic *The Economist*, aceste

alegeri pot fi privite ca o lovitură mortală dată hegemonismului impus de FSN. România a intrat astfel în faza unei vieți politice cu mai mulți parteneri, în care competiția este acceptată ca normală, iar victoriile nu sunt considerate drept eterne. Abia acum putem spune că este posibilă reluarea acelui stil democratic al cărui exponent neabătut a fost Iuliu Maniu. Desigur, există regretabile extremisme în viața politică din țară, există tendințe de isterizare xenofobă, dar ele îmi par a ține mai degrabă de periferia culturii civice care se construiește acum.

Problema centrală este să se nască acel consens asupra binelui public, acea convergență de interese supreme care să garanteze sănătatea organismului politic național. În această direcție, trebuie spus, negarea continuității constituționale în raport cu ordinea politică precomunistă este un element perturbant. Să nu uităm: nu românii au impus abdicarea forțată a regelui Mihai I în decembrie 1947, ci puciștii comuniști conduși de Gheorghiu-Dej, Petru Groza, Ana Pauker și Emil Bodnăraș. Ar fi deci absolut normal să se reconsidere acel act abuziv și să se gândească formele prin care statul constituțional român să-și regăsească identitatea originară. Numai printr-o opțiune democratică sinceră și perseverentă, prin respectarea drepturilor individului și protejarea minorităților, prin eradicarea moștenirii securist-comuniste și întronarea unei justiții independente, prin încurajarea pe toate căile a liberei întreprinderi și a inițiativei private, prin înflorirea unei societăți civile dinamice și încrezătoare în sine, România va fi pe deplin parte reală a pluralismului european. Orice altă opțiune ne va izola și ne va condamna la o lamentabilă regresiune în provincialism, autarhie și alte dureroase rătăciri.

Unde s-a înșelat Karl Marx

Colosalul eșec al marxismului ca strategie de reorganizare a spațiului social îndeamnă la reflecții asupra soartei utopiei în acest agitat veac, și nu numai. Mai întâi de toate, trebuie spus că marxismul nu și-a mărturisit natura utopică, ci, dimpotrivă, s-a autodecretat drept formula științifică absolută, aptă să ofere algoritmul perfect în funcție de care se poate institui o ordine emancipată, iar individul poate ajunge la împăcarea deplină cu societatea. Expresie a setei de totalitate, caracteristică pentru o anumită direcție a cugetării occidentale, și aici mă gândesc la Platon, dar și la Nietzsche, marxismul a așezat principiul ingineriei sociale la baza unui edificiu conceptual pe cât de impresionant, pe atât de șubred. Dar să fiu mai explicit: în aceste rânduri nu doresc să examinez întreaga ideologie marxistă, cu ale sale mituri subiacente, ci doar un anumit text, poate cel mai dinamitard și mai pătimaș scris vreodată de un filosof. Este vorba de *Manifestul Comunist*, acel pamflet tumultuos, tonitruant, vituperant si vitriolic, în care Marx așază la stâlpul infamiei o clasă socială, burghezia, și o ordine istorică, anume capitalismul, proclamând „necesitatea obiectivă" a răsturnării, respectiv a suprimării lor.

Scris la mijlocul secolului trecut, *Manifestul* a devenit carta diriguitoare, substanța vitală a religiei marxiste. Generații de profesioniști ai revoluției și l-au apropiat drept text de căpătâi, au jurat pe litera și pe spiritul lui, s-au sacrificat în numele acestor deziderate utopice. Națiuni întregi au fost, la rândul lor, martirizate pentru a duce la îndeplinire imperativele dictate de Karl Marx, hegelianul de stânga care s-a crezut chemat de istorie să repare toate injustițiile lumii și să ofere rețeta fericirii universale. În rândurile incendiare ale *Manifestului* se poate decripta, cred eu, toată tragedia ce avea să urmeze: forțarea notei istoriei de către Lenin, geneza bolșevismului ca matrice a terorii generalizate, stalinismul și noaptea concentrațională. Tot atât de adevărat este că putem citi în *Manifest* și un patetic apel la armonie socială, însă îmi pare că acest apel este umbrit perpetuu de spiritul vindicativ al oracolului din Marx. *Manifestul* nu se vrea un text detașat, o analiză „la rece" a ceea ce Marx vede drept racile incurabile ale formației capitaliste. Nu este o scriere romantică în care se deplâng aberațiile urbanizării și industrializării și se denunță civilizația burgheză pentru despărțirea de valorile sângelui și solului. Nu, *Manifestul* observă o modernitate ambiguă, revoltătoare, asemenea unei promisiuni neonorate, și vrea să-i confere un sens absolut univoc prin pedepsirea celor care nu permit adevărata afirmare a naturii umane. Precum toate celelalte texte ale lui Marx, *Manifestului* i se poate aplica formula lui Raymond Aron: este echivoc și inepuizabil. Scris sub imperiul revoltei, este un text îmbibat de sentimentul scandalului etic. Elementul științific, atâta cât mai subzistă, se înecă în această cascadă a invectivelor propagandistice. Iritant pentru unii, contaminant pentru alții, *Manifestul* este poate cel mai închegat exemplu al retoricii distructivității moderne.

Copil al vremii sale, dar, firește, copil nervos și dificil, plin de ambiții secrete și vanități ofensate, Marx

își proiectează frustrările la nivel cosmic. Detestând burghezia, el o condamnă fără drept de apel, o pictează în culori manierist-grotești. Capitalismul îi apare drept o stare anormală, o continuă boicotare a unui mitologic „sens al istoriei". Scientismul impenitent, maladie a timpurilor pozitiviste (să nu-l uitam pe Comte și pe Spencer), îl îndeamnă pe Marx să gândească socialul în termenii unui determinism înghețat. El operează cu legități înțepenite, iar Istoria este hipostaziată într-o entitate suverană, ale cărei ordine nu pot fi de nimeni contestate. Aici văd eu prima mare eroare metodologică a marxismului: în această închipuire a istoriei ca succesiune legică de formații sociale în care lupta claselor ar fi motorul progresului, iar indivizii nu ar fi altceva decât ostaticii unor forțe care-i transced și pe care nu le pot înțelege. Această combinație dintre filosofie și mit la Marx, despre care a scris atât de persuasiv Robert C. Tucker, îl împiedică pe tânărul filosof german, ca și pe discipolii săi de peste decenii și veacuri să realizeze dimensiunea subiectivă a istoriei și a politicului. Obsesia claselor, inabilitatea de a nota diversitatea infinită a umanității, dorința de a reduce istoria la conflictul între categorii sociale polare, iată substratul unei ideologii care, îngemănată cu mișcări politice sectare și fanatice, avea să genereze atâtea orori în secolul nostru. Pentru că această apologie a totalității, acest monoism social care vrea să ajungă mereu la un arhetip explicativ desăvârșit poartă în sine, precum ghinda stejarului, degenerarea în dogma și prigoana ereticilor, care vor marca întregul destin al marxismului transfigurat în leninism.

Să luăm, de pildă, teza din *Manifest* despre internaționalismul obligatoriu al proletariatului, acea faimoasă aserțiune conform căreia proletarii nu au patrie. Proletariatului i se conferă, prin pură specula-

ție metafizică, mandatul de clasă universală, de întruchipare a întregului potențial reprimat al naturii umane. El este fantasmat de Marx ca substitut profan pentru figura mesianică a religiilor tradiționale, ori, și mai exact, ca numele secular al Ideii absolute hegeliene.

Orbit de zelul său profetic, de această ardoare a excomunicării celor păcătoși și infami, Marx își imaginează un proletariat ideal, dispus să renunțe la toate legăturile (de origine, de comunitate, de cultură) care susțin alcătuirea unei națiuni. Ceea ce s-a întâmplat însă în istoria reală a fost exact opusul predicției lui Marx: proletariatul a refuzat să opereze breșa apocaliptică anunțată în *Manifest*. Revoluția bolșevică a fost orice altceva decât o explozie cataclismică de genul celei anunțate de Marx. Prăbușirea capitalismului nu s-a produs la scară planetară, iar proletariatul din statele industriale avansate s-a derobat de la îndeplinirea presupusei sale misiuni istorice. Secolul nostru a fost dominat în fond de un conflict pe care Marx nu l-a anticipat și pe care epigonii săi nu au reușit încă să-l înțeleagă: este vorba de rivalitatea între soluțiile totalitare, inspirate de ideologii absolutist-utopice (comunismul și fascismul, în diversele lor înfățișări), pe de o parte, și experiențele democrațiilor liberale. În termenii lui Karl R. Popper, este vorba de lupta dintre adepții societății deschise și cei ai unor modele de reclădire socială bazate pe proiectul ingineriei sociale sau rasiale. În cazul marxismului, cred că eroarea capitală provine din oroarea fondatorului său față de însuși principiul proprietății private și din corolarul acestei atitudini — exaltarea colectivismului egalitarist ca soluție pentru depășirea injustițiilor sociale și economice. În această demonizare a proprietății, exacerbate în timpurile lui Stalin, când întregi clase sociale au fost exterminate fizic în numele unei lecturi maniacale a tezelor originare,

putem descoperi sursa cea mai adâncă a crizei paradigmei marxiste.

Naufragiul marxismului nu poate fi înțeles dacă nu ne referim la atacul său nihilist împotriva instituțiilor democratice, la macularea deliberată și orgolioasă a propozițiilor esențiale ale liberalismului și, mai ales, la fervoarea sa antinațională și antireligioasă. Marxismul a capotat, mai presus de toate, pentru că nu a înțeles natura umană, a subestimat zonele spirituale abisale, a persiflat căutările ultime și spațiile de intimitate și a voit să creeze o societate perfectă, a cărei materializare în experimentele comuniste a fost mai aproape de colonia penitenciară a lui Kafka decât de viziunile paradisiace ale utopiștilor dintotdeauna. Recitind astăzi *Manifestul*, suntem, așadar, copleșiți de sentimentul unei imense tristeți pentru toate aceste vieți sacrificate pe altarul unei teleologii cinice, care a știut să se prezinte ca umanism revoluționar. O filozofie care a predicat salvarea individului a devenit, spre a-l cita pe Leszek Kolakowski, ideologia sclaviei universale. Astfel apare marxismul la acest ceas târziu al chinuitei și chinuitoarei sale existențe, când chiar și un Mihail Gorbaciov nu mai are altă soluție decât să-i recunoască falimentul. Este vorba de un eșec total și iremediabil, de sfârșitul unei disperate tentative de a învinge limitele naturii umane prin plăsmuirea unei spărturi imposibile în acel lanț de întâmplări, adeseori stranii și inexplicabile, pe care, în lipsa unui termen mai bun, ne-am obișnuit să-l numim istorie.

Efecte ale prăbușirii marxismului

Puțini erau cei care în urmă cu, să spunem, cinci ani și-ar fi închipuit că vom asista, într-un ritm care desfide orice ipoteză tradițională, la definitiva și irevocabila dezintegrare a comunismului. Au existat, firește, anticipări ale acestui deznodământ colosal al marii drame a secolului, însă ele au fost adeseori ignorate sau ridiculizate. Să ne amintim, în acest context, de previziunile disidenților, de celebrul eseu al lui Andrei Amalrik despre sfârșitul ineluctabil al Uniunii Sovietice, de studiile unor Raymond Aron, Hannah Arendt sau Arthur Koestler. Iată că acum nu mai încape nicio ambiguitate: comunismul s-a consumat ca soluție istorică, s-a prăbușit în urma unei inexorabile implozii, a unei autodevorări în chiar centrul său vital, anume imperiul bolșevic întemeiat de Lenin în 1917. Care sunt însă moștenirile colapsului comunismului? Este vorba doar de eșecul unei strategii sociale, ori avem de-a face cu o desfășurare istorică, etică și conceptuală de proporții într-adevăr revoluționare? Care sunt formele în care se va constitui societatea postcomunistă? Care sunt cele mai puțin costisitoare modalități de a evita noi tensiuni născute din mizerie economică, anarhie politică și disperare culturală? Odată dispărut marxismul ca ideologie oficială și

monopolistă, ca mit fondator și cămașă de forță mentală, care vor fi ceea ce putem numi ideologiile succesoare? Este naționalismul inevitabil în statele foste comuniste? Au fostele elite comuniste resursele necesare pentru o adaptare cameleonică la noile condiții? Cum se pot crea forțe politice alternative, agenți sociali pentru consolidarea unei autentice culturi civice? Sunt, oare, populismul, rasismul, xenofobia și iredentismul fatalități ale unei epoci de destructurare implacabilă a ceea ce numim *l'ancien régime* comunist? Toate aceste întrebări și multe altele nu mai puțin urgente și tulburătoare au constituit miezul discuțiilor purtate în cadrul conferinței internaționale „Moșteniri ale prăbușirii marxismului", care a avut loc la Washington între 22 și 25 martie 1992.

Desfășurată sub egida Universităților George Washington și George Mason din capitala Statelor Unite, conferința a reunit politologi, sociologi, filozofi, economiști și istorici americani și europeni (deopotrivă, vestici și estici). Între participanții din statele foste comuniste, aș menționa pe Daniel Dăianu, președintele Institutului Român pentru Liberă Întreprindere și secretar de stat în Ministerul Finanțelor, Mihail-Radu Solcan, redactor al prestigioasei case editoriale Humanitas din București, Jadwiga Staniszkis, profesor de sociologie la Universitatea din Varșovia și autoarea unui excelent studiu despre revoluția autolimitată poloneză, Boris Grușin, profesor de psihologie socială la Universitatea Lomonosov din Moscova și director al primului institut independent rus de studiere a opiniei publice, Ognian Pișev, istoric și economist, ambasador al Bulgariei la Washington, Rudolf Andorka, profesor la Universitatea de Științe Economice din Budapesta, și Jan Mladek, adjunct al Ministrului Economiei din Republica Federativă Cehă

și Slovacă. Printre specialiștii americani prezenți la conferință, aș aminti pe Robert Conquest, distinsul istoric de la Hoover Institution din California, autorul studiului clasic despre Marea Teroare stalinistă și al nu mai puțin celebrei cărți *The Harvest of Sorrow* despre colectivizarea forțată și marea foamete din Ucraina în anii '30, James Buchanan, profesor la Universitatea George Mason și laureat al Premiului Nobel pentru economie, sociologii Daniel Chirot de la Universitatea statului Washington din Seattle (reputat teoretician al schimbării sociale și colaborator în anii '70 al profesorului Henri H. Stahl), Seymour Martin Lipset de la Universitatea George Mason, Amitai Etzioni, cunoscut pentru studiile sale pe tema conflictului și a structurilor comuniste, profesor la Universitatea George Washington. Aș mai aminti, printre politologii prezenți la conferință, pe Peter Reddaway de la Universitatea George Washington și pe Francis Fukuyama, cercetător la Rand Corporation din California și autor al bestsellerului *Sfârșitul istoriei și ultimul om,* recent publicat de casa editorială Free Press din New York.

Cuvântul de deschidere al conferinței a fost rostit de către ambasadoarea Jeane Kirkpatrick, profesor de științe politice la Universitatea Georgetown din Washington, care s-a ocupat de rolul lui Mihail Gorbaciov în accelerarea descompunerii sistemului totalitar neostalinist. Nu au lipsit din expunerea doamnei Kirkpatrick și o serie de referințe sarcastice la miopia anumitor experți academici occidentali, care s-au lăsat mult timp hipnotizați de aparenta stabilitate a sistemelor comuniste. Aceeași temă a iluziilor unor intelectuali occidentali marxizanți privind natura reală a bolșevismului (în oricare din ipostazele sale) a fost tratată cu subtilitate (nu însă și cu blân-

dețe) de către Robert Conquest, care a văzut sursa acestei autoînșelări în tendințele simplificatoare generate de concepția marxistă. Comunicarea mea, intitulată „Sfâșieri ale hybrisului istoric", a fost o încercare de luminare a antinomiilor logice și etnice care au marcat proiectul marxist de la bun început. Ceea ce am încercat să demonstrez este că pretenția izbăvitoare a marxismului, visul utopic pe care l-a întreținut, nu putea duce decât la o subjugare și manipulare degradantă a individului. În pofida declarațiilor sale emancipatoare, marxismul a negat de fapt dreptul individului de a-și decide propriile acțiuni, l-a privat de șansa opțiunii și a competiției pe piața liberă și a deschis drumul pentru experimentele statolatre și colectivist-polițienești ale secolului nostru. Pe scurt, mesianismul radical a fost patul germinativ al sistemelor teroriste înrădăcinate în cultul rațiunii instrumentale și dedicate completei suprimări a spațiului privat.

O temă dominantă a discuțiilor din conferință a fost legată de relația dintre deschiderea europeană a statelor foste comuniste, respectiv, democratizarea lor, și tendințele pronunțat naționaliste, autarhice, și chiar fundamentaliste, care par să renască în toate aceste țări. În expunerea sa despre naționalismul rus, Francis Fukuyama a precizat că această ideologie nu constituie un monolit și că există nenumărate nuanțe care trebuie luate în considerație. În plus, el a arătat că naționaliștii ruși au comis eroarea crucială de a se alia în ofensiva antiliberală cu foștii birocrați staliniști, ruinându-și prin aceasta autoritatea morală și credibilitatea politică. Un alt element relevat de Fukuyama este legat de existența unor orientări aparent paradoxale: există în Rusia postsovietică naționaliști izolaționiști, după cum există liberali, adepți ai imperiului.

Aș spune în încheierea acestor prea concise notații că dezbaterile din conferință s-au dovedit extrem de fructuoase. A reieșit astfel că toate statele foste comuniste se confruntă cu probleme similare, că moștenirea comunismului este legată de fenomene economice, sociologice, etice și ideologice care vor continua să se manifeste în chip asemănător, chiar dacă nu identic, în aceste țări. Tranziția însă, s-a spus de către cei mai mulți participanți, nu se poate realiza în absența unei decise și categorice opțiuni în favoarea economiei de piață. Cât privește orientările naționaliste și șovine, ele sunt legate de absența, în trecut, a unor discuții raționale pe temele vitale pentru construcția unor comunități libere. Pe măsură ce instituțiile și procedurile democratice devin parte a unei vieți politice normale, tendințele colectiviste și autoritariste vor tinde să devină tot mai marginale, așa cum s-a întâmplat și în Europa Occidentală. Tot atât de clar a reieșit că nu se poate separa registrul transformărilor economice de acela al instaurării unui veritabil stat de drept pe baze pluraliste. Numai într-o democrație liberală diversitatea umană poate să se exprime fără cenzuri și limitări arbitrare. Pe de altă parte, s-a insistat pe bună dreptate în conferință, doar o puternică societate civilă poate feri democrația de primejdia degenerării într-o mascată dictatură a maselor.

Washington D.C.
26 martie 1992

Decesul comunismului

Alungat mai mult sau mai puțin glorios din somptuosul său birou prezidențial de la Kremlin, Mihail Gorbaciov se consacră, în ultima vreme, acțiunii publicistice. Ca președinte al unei fundații de cercetări sociale, adăpostită în sediul fostului institut de marxism-leninism de pe lângă defunctul CC al PCUS, Gorbaciov pare dispus să ducă o luptă disperată pentru salvarea imaginii socialismului într-un moment în care acest termen a devenit în chip flagrant sinonimul unui eșec istoric de proporții catastrofale. Sedus de acele sloganе pe care le-a repetat până la saţiu vreme de decenii, fostul lider sovietic încearcă să se lanseze pe piața jurnalistică mondială grație unei rubrici din cotidianul italian *La Stampa*. Reproduse de alte ziare faimoase ale Occidentului, articolele lui Gorbaciov sună emfatic și găunos, fiind încă o probă a incapacității sale funciare de a lua măsura realului și de a recunoaște că perestroika nu a fost altceva decât o tentativă de salvare a unui sistem esențialmente bolnav. Spunând aceasta, nu vreau să diminuez semnificația istorică a personalității numită Mihail Gorbaciov: oricine a studiat istoria revoluțiilor est-europene știe că rolul fostului președinte al URSS a fost crucial în dezagregarea structurilor leniniste de autoritate și putere.

Pe de altă parte, nu se poate uita că el a propus o strategie ezitantă, lipsită de curaj și imaginație la capitolul rupturii cu modelul bolșevic de reconstrucție socială.

Într-un recent articol apărut în *New York Times* din 24 februarie 1992, Gorbaciov se străduie să instituie o distincție între stalinism și socialism. Dacă primul termen îi apare ca simbolul unei ordini dictatorial-birocratice, violentă și irațională, cel de-al doilea, crede Gorbaciov, rămâne perfect actual. Problema este că socialismul, cel puțin în experiența fostei Uniuni Sovietice și a Europei de Est, nu poate fi disociat de modelul leninist. A spune pur și simplu că stalinismul e mort, fără nicio referință la structurile leniniste, ca și la responsabilitatea proiectului radicalist marxist pentru instituirea terorismului ideologic de stat, înseamnă, de fapt, a recurge la un dubios sofism. Mai mult, înseamnă a-i atribui lui Stalin o statură istorică gigantică, a-l prezenta drept unicul demiurg al statului totalitar. Or, se știe prea bine, Stalin a moștenit de la Lenin și camarazii săi bolșevici toate elementele care aveau să fie substratul cumplitei tiranii, al cărei final s-a consumat abia în anii din urmă. Pentru Gorbaciov, moartea stalinismului nu afectează viitorul socialismului. Subit convertit la un original tip de teorie a convergenței, el operează nonșalant cu o terminologie pe cât de desuetă, pe atât de inexactă. Concepte precum socialism și capitalism, sustrase spațiului istoric, prezentate drept arhetipuri sociologice constrângătoare, nu pot lumina nicicum realitățile societăților industriale și postindustriale. Problemele fostei lumi comuniste nu sunt legate de chestiunea socialismului, ci de aceea a unei autentice inserții în modernitate, respectiv, de recunoaștere a pieței ca mecanism autoreglator care acționează prin voința neîngrădită a indivizilor și grupurilor competitive.

Nu statul-providenţă, ci individul apt să-şi asume riscuri într-o ordine întemeiată pe consimţământ şi lege reprezintă şansa de spargere a carcasei de mizerie şi insecuritate care pare să sufoce aceste societăţi. Despre acest lucru au vorbit şi Alexis de Tocqueville şi John Stuart Mill: dar reformiştii leninişti nici nu i-au citit pe fondatorii liberalismului şi mă întreb dacă îşi propun sincer să-i citească vreodată.

Un alt element care şochează în eseul lui Gorbaciov este dorinţa de a prezenta începutul războiului rece ca rezultat al unor erori comise de ambele tabere, cea sovietică şi cea occidentală. Acest tip de raţionament este însă contrazis de evidenţa istorică: nu Vestul a ocupat Europa de Est, nu Vestul a încercat în chip violent luarea puterii în Grecia, Turcia sau Iran, ci Uniunea Sovietică direct sau prin interpuşii săi. A continua să perorezi despre culpabilităţi egale înseamnă a ignora cu trufie fapte şi informaţii irefutabile. Miezul reflecţiei lui Mihail Gorbaciov, ca şi a atâtor foşti şi actuali reformatori de sorginte neobolşevică, este, aşadar, o viziune de un întristător anacronism, o ficţiune ideologică descarnată, de care ei nu se pot nicicum despărţi. Deşi fostul lider sovietic declară că timpul stereotipurilor a trecut, textul la care m-am referit nu face decât să demonstreze că el rămâne ostaticul unor extenuante şi prea puţin inocente iluzii.

Washington D.C.
4 martie 1992

Ken Jowitt şi dispariţia dinozaurilor leninişti

De la apariţia, în anii '60, a cărţii lui Daniel Bell despre sfârşitul ideologiilor, puţine au fost contribuţiile cu adevărat esenţiale la interpretarea direcţiilor majore ale transformărilor contemporane. În acest sens, cred că nu exagerez spunând că recentul volum *The World Disorder* datorat profesorului Ken Jowitt de la Universitatea California din Berkeley (Berkeley şi Los Angeles: University of California Press, 1992) este o asemenea lucrare deschizătoare de drumuri. În condiţii culturale normale, pentru publicul românesc, numele lui Jowitt nu ar mai avea nevoie de prezentări speciale, întrucât avem de-a face cu unul dintre cei mai rafinaţi cunoscători şi analişti ai fenomenului comunist (şi nu numai) românesc în acest convulsionat secol. Din păcate, împrejurările culturale nu sunt încă normale. Ţinând seama de ritmul de melc al traducerilor din cărţile cu adevărat semnificative despre România publicate în Occident, voi schiţa aici o sumară bibliografie a contribuţiilor lui Ken Jowitt. La începutul anilor '70, după un stagiu de cercetare şi documentare în România, Jowitt publică un volum spectaculos din perspectiva darului conceptualizării şi al capacităţii de a surprinde nuanţele cele mai ezoterice ale discursului comunist: *Revolutionary*

*Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944–1965** (University of California Press, 1971).

Meritul volumului era că aşeza discuţia despre schimbările din România în registrul teoriei dezvoltării, dependenţei şi modernizării, văzând în tendinţele autonomiste ale comuniştilor români un element de căutare şi chiar de consolidare a unei atât de problematice legitimităţi. Mai târziu, sub coordonarea lui Jowitt şi incluzând notabile contribuţii ale lui Keith Hitchins şi Virgil Nemoianu, avea să apară un volum colectiv consacrat marilor dezbateri interbelice din România privind problemele construcţiei instituţionale şi ale polemicii dintre direcţiile tradiţionaliste şi cele liberaliste. În acelaşi timp, profesorul californian desfăşoară o febrilă activitate teoretică publicând în principalele reviste academice studii pe tema mobilizării şi participării, a culturii politice a leninismului interpretat drept „impersonalism charismatic", a neotradiţionalismului brejnevist, a societăţii parazitare şi corupţiei ordinii comuniste în anii '70 şi '80. Iată că acum, graţie volumului recenzat aici, avem prilejul să citim o sinteză de înaltă ţinută a unora dintre reflecţiile sale, atât de pertinente şi profunde, pe tema ascensiunii şi a decăderii leninismului.

Într-adevăr, subtitlul cărţii lui Jowitt este dătător de seamă pentru intenţia demersului său: *extincţia leninismului*. După atâtea dezolante tentative de a deculpabiliza moştenirea lui Lenin (sau a lui Marx), de a opera cu o specioasă terminologie obsedată de categoria derivată a „stalinismului", este limpede acum că năruirea sistemelor din Est priveşte chiar natura

* Străpungeri revoluţionare şi dezvoltare naţională: Cazul României 1944–1965.

modelului bolşevic, ca şi pretenţia izbăvitoare a „socialismului ştiinţific". Pentru Jowitt, marile seisme simbolizate de anul revoluţionar 1989 fac parte dintr-o mutaţie genetică, dintr-un proces echivalent cu ceea ce în paleogeneză s-ar numi extincţia în masă a unei specii (de pildă, aceea a dinozaurilor). Dar acest fenomen care priveşte sfărâmarea unei întregi civilizaţii, cu ordinea sa valorică şi instituţională, cu cutumele şi ritmurile sale, cu noţiunea ei specifică despre timpul social, nu se derulează fără a lăsa în urmă vestigii dintre cele mai diverse. Meritul cărţii lui Jowitt este că respinge tentaţia atât de facilă a unui triumfalism occidentalist, tentaţie pe care el o detectează în volumul lui Francis Fukuyama *The End of History and the Last Man* (Free Press, 1992). Spre deosebire de Fukuyama, Jowitt este departe de a fi convins că umanitatea a ajuns, de o manieră marxistă sau hegeliană, la acel prag al reconcilierii cu sine în figura democraţiei liberale. Să nu uităm, spune Jowitt, că o lume fără leninism nu este neapărat şi una a păcii eterne. Pe fondul vacuumului creat de prăbuşirea regimurilor leniniste, pot prinde fiinţă mişcări de masă înrădăcinate în angoase, frustrări, resentimente, invidie şi alte pulsiuni vindicative. Aceste mişcări, indigeniste, nativiste, autohtoniste, teocratice sau seculare, vag colorate ideologic, pot duce la noi şi dureroase conflicte. Cazul Iugoslaviei, a cărei dezmembrare este limpede legată de avansul unor asemenea mişcări populiste de orientare etnic-fundamentalistă, este emblematic pentru tema sugerată în eseurile lui Jowitt din acest volum.

Interpretarea propusă de Jowitt pentru prăbuşirea comunismului este deopotrivă originală şi incitantă. Pentru el, regimurile leniniste erau definite de primatul principiului luptei de clasă, deci de o organizare belicoasă şi dictatorială, de pretenţia omniscienţei

din partea grupului hegemonic și de monopolul puterii exercitat de partidul comunist ca unic depozitar al autorității publice. Sfera vieții private era astfel asfixiată de un imperialism ideologic exercitat inflexibil de o elită autodesemnată drept purtătoare de cuvânt a necesității istorice. Această arhitectură a fost zguduită din temelii de acțiunile liderilor reformiști, de la Hrușciov la Gorbaciov. Pe acesta din urmă, Jowitt îl consideră, într-un remarcabil eseu, drept un continuator al menșevismului, în sensul că a îndrăznit să pună sub semnul întrebării dogmele considerate infailibile în organizația de tip leninist. În accepția lui Jowitt, cauzele ultime și fundamentale ale dezagregării ordinii leniniste au fost: dezavuarea de către Hrușciov a războiului de clasă și proclamarea doctrinei nonleniniste a „statului întregului popor"; neotradiționalizarea sub Brejnev a culturii politice sovietice prin dispariția elementului mesianic din ideologie și instaurarea unei venalități fără precedent în rândurile unei tot mai corupte clase politice; epopeea *Solidarității* în Polonia și apariția unei clase național-revoluționare, precum și relativizarea de către Gorbaciov a partidului absolut lăsat moștenire de către Lenin. Pe lângă aceste patru cauze „totale", Jowitt numește și un număr de cauze „parțiale", între care, încheierea conflictului cu China și reorientarea elitei sovietice spre insolubilele probleme interne; efectul descurajant al Inițiativei de Apărare Strategică a președintelui Reagan și, mai ales, conștientizarea impasului economic și, în special, tehnologic al Uniunii Sovietice și aliaților ei (p. 256 și *passim*). Aș îndrăzni să accentuez, pe lângă aceste incontestabile elemente, faptul că, în opinia mea, atât hrușciovismul, cât și gorbaciovismul au fost, mai presus de toate, expresiile unor schimbări de natură sociologică

și psihologică petrecute în rândurile claselor urbane și, în primul rând, ale intelectualității. Reformismul incipient și ezitant al lui Hrușciov, ca și radicalismul perioadei gorbacioviste au răspuns unor presiuni sociale ce nu mai puteau fi domesticite prin recursul la arma terorii de masă. Într-un cuvânt, *autogeneza societății civile a fost una dintre cauzele principale ale autodistrugerii partidului-stat de tip leninist*. Apoi, discursurile opoziției se rafinaseră într-atât, încât a fost posibilă străpungerea sistemului în chiar rândurile elitei. Apoi, cu accentul pus pe rolul inteligenței, cu deschiderea spre iluminism și educație, caracteristice proiectului gorbaciovist, îmi pare că fostul lider sovietic se apropie mai degrabă de tradiția socialist-revoluționară decât de aceea a menșevismului.

Un alt element ce trebuie luat în considerație, pe lângă jocul forțelor economice, este redeșteptarea și radicalizarea conștiinței etnice. Jowitt tratează în chip convingător această tensiune dintre orientările civice și cele etnice, arătând că în fostele state dominate de regimuri leniniste există prea puțin sprijin religios și cultural pentru comportamentul tolerant și bazat pe autoîncrederea individuală. Scrie Jowitt: „felul în care au dominat leniniștii și felul în care s-a prăbușit leninismul au contribuit la această moștenire" (p. 304). Pe de altă parte, el notează constituirea mișcărilor predominant civice, inclusiv Alianța Liberilor Democrați, în Ungaria, Forumul Civic, în Cehia, Publicul Împotriva Violenței, în Slovacia și Alianța Civică, în România. Problema pentru aceste orientări este că ele intră în competiție cu grupuri antiseculare, anticivice, etnocentrice, ostile valorilor liberale și principiului autonomiei civice, manifestate adeseori în formele numite de Jowitt ale „mișcărilor de furie" (*movements of rage*). Răspunsul lui Jowitt la

aceste tulburătoare dileme este cât se poate de direct și, cred eu, realist. Europa de Est nu trebuie abandonată de către Vestul continentului, ci dimpotrivă, trebuie *adoptată*. Nu separarea sau izolarea Europei de Est este deci calea spre calmarea tensiunilor mai susmenționate, care pot duce la o continuă balcanizare și libanizare, cu sângeroase conflicte locale și regionale. Soluția trebuie căutată în configurarea unei politici care să favorizeze o masivă prezență economică occidentală în Est (inclusiv în fosta Uniune Sovietică), transferuri masive de populație pe continentul european și cooperare intracontinentală între toate forțele și partidele democratice.

Scris cu veritabil talent literar, — să nu uităm că Jowitt a fost cel care a lansat cu ani în urmă formula „socialismului într-o singură familie", referindu-se la regimul dinastic din România —, refuzând jargonul abscons al unui academism steril, volumul lui Ken Jowitt este o lectură indispensabilă pentru toți cei care nu sunt nepăsători la soarta milioanelor de oameni din zona numită cândva „blocul sovietic".

Adio radicalismului

În istoria deziluziilor intelectuale și politice ale secolului nostru, puțini autori au scris pagini atât de incandescent autentice, precum: Agnes Heller, Ferenc Feher și Leszek Kolakowski. Atât Agnes Heller și Ferenc Feher (foști studenți, discipoli și colaboratori ai lui Georg Lukács în cadrul Școlii de la Budapesta de marxism critic), cât și Leszek Kolakowski, autor al unei indepășibile trilogii consacrate ascensiunii și decăderii marxismului, aparțin unei nobile familii spirituale. Este vorba de o comunitate transnațională de gânditori care, în condițiile de prigoană ale socialismului de stat, au încercat să restituie o anumită dimensiune libertară și umanistă unui marxism convertit în ideologie a aparatelor polițienești și propagandistice. Ceea ce au urmărit acești marxiști critici era să epureze filozofia praxisului de notele sale abject apologetice, ori, mai clar spus, a fost vorba de destalinizarea și chiar debolșevizarea marxismului. Au făcut-o în confruntare directă cu doctrinarii oficiali și au suferit pentru aceasta. Prin acțiunile lor, ei au contribuit la trezirea și coagularea unor curente de revoltă politică, morală și intelectuală în Polonia, Ungaria și alte state ale fostului bloc sovietic. Întrucât sistemul își deducea pseudolegitimitatea din mitul

ideologic al rolului providențial al partidului comunist, revizionismul marxist a contribuit la spulberarea suficientei autoîncrederi a elitei diriguitoare. Este astfel imposibilă înțelegerea disoluției monolitului ideologic al sovietismului fără a ne referi la războiul de gherilă intelectuală purtat de acești filozofi la sfârșitul anilor '50 și în anii '60 împotriva supraveghetorilor etern vigilenți ai unei ortodoxii senile.

În acest eseu mă voi ocupa de două cărți recent apărute, în care Agnes Heller și Ferenc Feher, pe de o parte, Leszek Kolakowski, pe de alta, regândesc cadrele spirituale ale modernității și radicalismului politic în acest veac. Cartea semnată de Heller și Feher se intitulează *Grandoarea și crepusculul universalismului radical* și a apărut anul trecut, la casa editorială Transaction. Volumul lui Kolakowski, publicat în 1990, este o culegere de studii și prelegeri, strânse laolaltă sub titlul *Nesfârșitul proces al modernității*. Am convingerea că ne aflăm în fața a două tentative de prim rang de a regândi nu doar articulațiile modernității, tensiunile imanente ei, dar și chestiunea esențială a responsabilității intelectuale pentru aberațiile totalitare din secolul nostru. Venind din partea unor autori atât de respectați, cărțile de care mă ocup reclamă o analiză riguroasă și minuțioasă.

Odiseea revizionismului marxist a fost una dintre acele aventuri culturale care a înglobat elemente de romantism, de idealism, curmarea brutală a unor speranțe naive, precum și descoperirea finală a sursei răului în chiar miezul intim al paradigmei multă vreme adorate. Într-adevăr, istoria acestei odisei este subiectul mai mult sau mai puțin transparent al cărților mai sus-amintite. Este vorba de depășirea monismului gnostic al unui marxism reificat și de surprinderea realității multidimensionale a istoriei. Această

depășire nu se putea întâmpla fără o ruptură lipsită de ambiguități cu credința radical-universalistă care inspirase căutările anterioare ale ereticilor marxiști. Experiențele lor în relația cu marxismul, deopotrivă în versiunea sa instituțională, sclerozată și represivă, ca și în aceea alternativă, a unui marxism critic îmbrățișat încă de nu puțini profesori din bine-protejatele insule occidentale ale gândirii autonome, sunt cu deosebire instructive din perspectiva lamentabilului naufragiu al comunismului în Est.

Mărturia acestor filozofi este dătătoare de seamă pentru urgenta necesitate a lucidității. Ceea ce ne spun ei este că marxismul nu a putut oferi soluții veritabile frământărilor umane pentru că asemenea soluții nu rezidă în proiecte utopice, ci mai degrabă în construcția treptată a unei comunități raționale de subiecți liberi. În loc de a contribui la clădirea unei asemenea ordini emancipate, marxismul a devenit, în experimentele de tip sovietic, sinonimul însuși al subjugării și oprimării. El a devenit, de fapt, drogul care a narcotizat facultățile critice și a oferit justificare unora dintre cele mai crunte atacuri împotriva libertății individuale. Marxismul, vulgarizat și bastardizat, și-a pierdut orice substrat imaginativ, devenind religia acelei clase de paraziți birocratici cunoscută sub numele de nomenclatură. Așa cum relevă Kolakowski, marxismul este copilul natural al modernității. Dar tocmai în această afinitate incontestabilă se află și izvorul ambivalenței sale. Pe de o parte, marxismul a celebrat asemenea valori ale modernității, precum tehnologia, randamentul, progresul, industrializarea și urbanizarea; pe de altă parte, și nu mai puțin semnificativ, el a deplâns pierderea sentimentului unității cosmice, specific timpurilor premoderne, și a denunțat fenomenul alienării pe care l-a atribuit, cu o

mioapă îndărătnicie, rapacității și egoismului burgheziei: „Marxismul, scrie Kolakowski, a fost o combinație de entuziasm total pentru modernitate, organizare rațională și progres tehnologic cu nostalgia pentru comunitatea arhaică. El a culminat în expectația utopică a unei lumi perfecte în viitor, în care ambele seturi de valori se vor realiza într-un armonios aliaj: fabrica modernă și agora ateniană vor izbuti cumva să se contopească."

Prăbușirea teleologiilor mesianice la sfârșitul secolului douăzeci, extincția credinței escatologice în zeitatea numită Istorie au lăsat, în fine, loc pentru un demers mai modest, mai puțin marcat de hybrisul cuprinderii totalității și esențialmente mai sceptic în ceea ce privește asemenea chestiuni, precum conflictul, ordinea și stabilitatea în societățile moderne. Această despărțire de paradigmele mântuitoare, numite cândva radicalisme (de dreapta, de stânga, nu are în fond importanță), este superb surprinsă de Agnes Heller și Ferenc Feher în magistrala lor incursiune în ceea ce aș numi fenomenologia secularizării marxismului. Devenind mundan și revelându-și ambiguitățile funciare, abjurându-și pretenția salvaționistă, marxismul a încetat să mai inspire pasiuni, fantasme și nevroze colective. Această schimbare de funcțiune în statutul marxismului, catalizată de revelațiile privind ororile staliniste, i-a făcut pe mulți intelectuali să traverseze o stare de derută și chiar criză în anii șaptezeci și optzeci: în ce le mai rămânea oare să creadă și, mai cu seamă, căror idoli mai puteau să se închine? La urma urmelor, sfârșitul ideologiei, diagnosticat de sociologul american Daniel Bell într-o carte deschizătoare de drumuri, publicată în urmă cu trei decenii, pare să fi dus la un vid de crezuri oraculare. Firește, există încă naționalismele și fundamen-

talismele de diverse nuanțe, există chiar și o școală de gândire simbolizată de politologul Francis Fukuyama cu a sa teorie a sfârșitului istoriei și a „ultimului om". Dar ne aflăm oare într-adevăr la ceasul de amurg, când ciclul umanității numit istorie s-a încheiat? Putem să-i scriem liniștiți necrologul? Este modernitatea cu desăvârșire epuizată? Și ce rol le mai rămâne intelectualilor, producătorilor de simboluri și cuvinte, atunci când și-au pierdut opiumul de care aveau nevoie în opoziția lor nestăvilită față de *status quo*? Pentru Leszek Kolakowski, chestiunea constă în a depăși idolatria politicului și de a descoperi adevăratele legături care generează coeziunea comunităților într-un chip decent și civilizat. Neliniștea filozofului polonez, profesor actualmente la Oxford și Chicago, este motivată de dispariția frontierei dintre bine și rău, de tentativa postmodernă și, în fond, neonietzscheeană de a relativiza complet normele morale tradiționale. Riscând să-i șocheze pe foștii săi admiratori de stânga, Kolakowski merge până într-acolo încât afirmă că „este, poate, preferabil să crezi în validitatea unor tabuuri, aparent dezagreabile, decât să accepți completa lor dispariție". Într-adevăr, dacă marea performanță a intelectualilor în acest veac a fost de a suspenda și de a pune sub semnul întrebării moștenirea experienței burgheze, dacă mulți dintre ei s-au întrecut pe ei înșiși în a-și pune ochelari de cal în lectura (ori, mai bine spus, nonlectura) infernului totalitar, este probabil util ca ei să fie invitați la o atât de necesară purificare a spiritului. Cartea lui Kolakowski, plină de mordantă ironie, este astfel o chemare la responsabilitate intelectuală, însușire pe care acest grup social, specializat în a da lecții cetății, a ignorat-o cu trufie în ultima sută de ani.

Deşi logica modernităţii a servit ca paravan, ca justificare şi chiar ca instrument pentru cele mai inclemente experimente ale secolului, Kolakowski, ca şi exponenţii Şcolii de la Budapesta nu procedează nediferenţiat şi nu se constituie în procurori ai civilizaţiei tehnologice sau ai ideii iluministe de progres. Ceea ce observă ei, este faptul că, în sine, modernitatea nu este nici bună, nici rea. Virtuţiile sau viciile ei provin din asocierile ce i-au fost impuse cu formule absolutiste şi potenţial teroriste. Sistemul concentraţionar nazist a fost deopotrivă triumful rasismului atavic combinat cu principiul naţionalităţii instrumentale aflat în chiar inima modernităţii. În acelaşi sens, proiectul istoricist simbolizat de utopia marxistă a condus la o ipostaziere a Raţiunii, la fetişizarea ei chiar, fapt care a fost cinic manipulat de către despotul asiatic din Kremlin întru îndeplinirea obiectivelor sale asasine. Trăim, de fapt, ne spun Feher şi Heller, într-un timp dominat de sentimentul dezastrului istoricităţii. Decesul universalismului radical nu poate fi separat de convingerea raţională că postmodernitatea înseamnă înainte de orice conştiinţa vicleniei istoriei şi, în consecinţă, recunoaşterea capcanelor orgoliului intelectual. Pretenţia profeţilor intelectuali, precum Nietzsche sau Marx, care au susţinut că ştiau despre ce este vorba în istoria universală şi care s-au crezut îndrituiţi să ofere linii directoare pentru reconstruirea apocaliptică a umanului, şi-a pierdut orice acoperire morală. Spre a-i cita pe filozofii maghiari: „Proiectul istoricist era mai puţin interesat în a nara derularea istoriei de la origini şi până azi şi mai degrabă în a postula «sfârşitul istoriei». Dar aceste ambiţioase pretenţii s-au sfârşit odată cu Auschwitzul şi Gulagul". Tocmai pentru că această fascinaţie a sfârşitului istoriei, conceput ca o

culminaţie obligatorie a unei direcţii construite în chip speculativ, a dus la barbaria lagărelor de exterminare, condiţia politică postmodernă tinde să fie extrem de refractară în raport cu orice pedagogie universalistă. Epoca noastră devine astfel tot mai neîncrezătoare în îndemnurile profetice. Am văzut prea mult din rezultatele lor şi ştim că ele nu sunt, de obicei, decât camuflaje pentru ispitele dictatoriale. Pe de altă parte, ne putem întreba: trebuie oare să renunţăm acum la orice viziune totalizantă? Este utopia, ca formă de gândire, condamnată la o definitivă lipsă de relevanţă? Suntem, oare, sortiţi să ne complacem într-un relativism moral nu mai puţin devastator decât absolutismul pe care încearcă a-l înlocui? În această privinţă, sunt de acord cu Kolakowski şi cu gânditorii maghiari: ei consideră că iluminismul trebuie deconstruit, dar nu pentru a contesta valoarea individului şi semnificaţia Raţiunii, ci, dimpotrivă, pentru a le afirma şi a depista originile catastrofelor morale şi politice ale vremurilor noastre. Odată consumată idila lor cu marxismul, aceşti filozofi au devenit conştienţi că lumea nu este un laborator pentru inginerie socială şi că ignorarea acestui adevăr elementar este premisa atâtor dezastre. Chiar dacă vocile lor sună adeseori deprimant, aceasta nu este vina lor. Atunci când a trebuit să trăieşti atâta timp în compania diavolului, este greu să-ţi menţii o atitudine angelică.

Washington, D.C.
7 februarie 1992

Coeziuni și coliziuni intelectuale

În revista *Contrapunct* din 7 februarie 1992, Dan Stanca publică un febril articol pe o temă de o stringentă actualitate: statutul moral și credibilitatea teoretică a intelectualilor de stânga. Meritul autorului este că nu se oprește la afirmații abstracte, ci atacă dezinhibat subiectul în chiar inima lui, adică nominalizându-i și indicându-i pe purtătorii umani ai simptomului de care se ocupă. De ce este important articolul lui Dan Stanca? Mai întâi, pentru că suscită întrebări privind polarizarea spirituală a intelectualității în acest secol, sursele atașamentelor și înregimentărilor, ale orbirilor și fanatismelor ce au dus la atâtea aberante jurăminte de credință și la atâtea sinucideri etice. Apoi, pentru că redeschide o dezbatere pe care a propus-o și Norman Manea în articolul său despre Mircea Eliade, apărut anul trecut, în *The New Republic* și serializat în traducere românească în paginile revistei *22*.

Teza lui Dan Stanca este relativ simplă, și tocmai în această simplitate văd eu caracterul ei problematic. Scriitorul român, pornind de la cazul inteligheției românești în deceniile trei și patru, conchide că marele conflict din acest secol, miza bătăliei în care democrația s-a aflat vital primejduită constă nu atât

în duelul dintre fascism și comunism, cât, mai cu seamă, în acela dintre „oamenii de cultură, ce respirau aerul ideologiei de dreapta și cei care respirau ideologia stângii". Pe acest temei, afirmă Stanca, se poate stabili o dihotomie care separă structurile naționaliste, dogmatice și pozitiviste, pe de o parte, și cele inspirate de căutarea tainelor metafizice, mereu în tensiune și îndoială, refuzând optimismele gregare și universalismele seculare. Aș adăuga, mergând pe acest drum, câteva distincții; stânga moștenitoare a tradiției iacobine, culminează în bolșevism, se sufocă în ortodoxie cazon-ideologică și duplicitate sistematică. Să ne amintim nu doar de Marx, perfect surprins de istoricul britanic Paul Johnson ca un neabătut practicant al moralității filistine, dar și de Bertold Brecht, la curent cu ororile staliniste și gata să le oculteze din rațiuni de „cauză". Sau, să ne amintim de Jean-Paul Sartre, care prefera să acopere prin tăcere și chiar minciună informația despre Gulag spre a nu face să dispere pe muncitorii de la Renault-Billancourt. Să ne amintim de Eluard, refuzând să-și apere amicii suprarealiști condamnați pentru trotkism de regimul stalinist din Cehoslovacia și spânzurați fără ca măcar un om al stângii (cu excepția lui Bréton) să-și ridice glasul împotriva monstruozității pseudojudiciare.

În accepția lui Dan Stanca, diferența dintre cele două opțiuni s-ar putea formula astfel: „Este, în fond, deosebirea dintre o concepție metafizică și o concepție dialectică, între lumina transcendentă și focul obținut din frecarea a două pietre. Dreapta a crezut în transfigurarea prin moarte. Stânga, într-un umanitarism mediocru. Dreapta a prețuit elita, stânga a cultivat masa". De aici, crede el, și diferența de atitudine dintre intelectualii de stânga și cei de dreapta. În cazul României, această distincție ar explica fervoarea

anxietății la generația '27, în contrast cu certitudinile sterile ale radicalilor de stânga. Spunând acest lucru, îmi permit să mă delimitez de generalizările lui Dan Stanca și să insist asupra faptului că originile identificării emoționale cu stânga internaționalistă nu trebuie căutate doar în cultul rațiunii. Cum știm de la Ernst Bloch și Walter Benjamin, utopia marxistă are ea însăși origini mistice. Mai știm, apoi, că Lukács, prototipul iluminismului metafizic Naphta din *Muntele vrăjit* de Thomas Mann, a debutat ca neokantian atras de Kierkegaard, frământat de dilemele descrise de Meister Eckhart și de Jakob Böhme. Universalismul condiției proletare așa cum apare în *Sfânta familie* este, de fapt, un alt nume al universalismului conștiinței nefericite în fenomenologia hegeliană. Mai limpede spus, eu cred că radicalismele de stânga și de dreapta au împărtășit destule elemente vizionare care au făcut posibile excesele diverșilor zeloți de redusă condiție spirituală. Apoi, fenomenul desacralizării lumii, menționat și de Dan Stanca, nu este specific doar poporului evreu, ci apare ca parte integrantă a modernității. Această „desvrăjire", împotriva căreia au protestat nu doar intelectuali neoromantici, dar și filozofii Școlii de la Frankfurt sau Ludwig Wittgenstein, face parte din acea moștenire a iluminismului, care se transfigurează astăzi în cultul nediferențiat al unei tehnologii omniprezente. Prezența masivă a unor membri ai minorităților etnice în mișcările de extremă stângă din Răsăritul și Centrul Europei nu a fost o expresie a unei opțiuni colective. Să nu uităm că mișcări de acest gen au existat în Spania, Portugalia sau China, fără ca evreii sau ungurii să fie activi în ele. Secretul adeziunii la stânga radicală trebuie căutat, astfel, în nestăvilita dorință a intelectualului de a-și afla un scop transcendent, o justificare „cosmică" pentru renunțările sale și, mai cu seamă, în autoîmbătarea cu drogul ideologiei salvaționiste. Roger Garaudy a debutat ca filozof creștin înainte de a se converti la un marxism osificat și inchizitorial (părăsit apoi în favoarea islamismului de nuanță Gaddafi).

Cât privește extrema dreaptă, mi-ar veni greu să trec peste implicarea ei în instaurarea cultului autorității, în tentativa de delegitimare a umanismului (cu toate inconsecvențele și slăbiciunile sale), în pledoaria pentru o comunitate înrădăcinată în valori telurice, sânge și destin. Firește, distanța între Ernst Jünger și filozofii naziști este incomensurabilă și ar fi grotesc să stabilim conexiuni directe între ei. Pe de altă parte, există teme dezvoltate de profeții dreptei, care nu au întârziat să se răsfrângă în discursul totalitar al fascismului. Problema este deci ceva mai complexă, cred eu, decât o prezintă Dan Stanca și chiar Norman Manea. Ar fi absolut ridicol să-l descoperim pe Eliade vinovat de sacrilegiile legionare, ori, mai recent, pe Adorno responsabil pentru asasinatele comise de banda Baader-Meinhof. În anii treizeci, distanțele dintre radicalisme erau mai puțin limpezi decât astăzi. Apoi, parlamentarismul însuși era prea puțin convingător, cu ale sale excese demagogice, cu corupția și frazeologia care păreau să-l condamne la o eternă (și ternă) inanitate. Problema este însă de a menține o linie echilibrată și calmă în discuția acestor întâmplări ale spiritului, în a le vedea ca ipostaze ale genezei modernității, în care iluziile și autoînșelarea sunt adeseori inevitabile. Apoi, chestiunea responsabilității generației lui Eliade și Cioran trebuie privită în termeni de sociologie a culturii. Nu putem explica magnetismul radicalismului de dreapta fără a înțelege dificultățile constituirii unui organism politic democrat într-o societate predominant agrară, cu un prole-

tariat intelectual descumpănit şi ultragiat de vulgaritatea politicianistă. Faptul că Eliade a pariat greşit din punct de vedere *politic* în anii treizeci este incontestabil şi regretabil. Tot incontestabil îmi apare însă faptul că pariul său *intelectual* de o viaţă a fost corect, în măsura în care a înţeles că există orizonturi ce se sustrag calculului raţional şi care motivează, mai puternic decât oricare alte dimensiuni, înălţarea noastră ca specie. Apoi, la polul opus, stânga radicală a construit raţionalizări nu mai puţin specioase şi suspecte, perseverând întru autoglorificare şi propunând experimente, dintre care cel sfârşit în timpul Revoluţiei române din decembrie 1989 a fost printre cele mai brutale.

Ar mai fi de spus că în practica interbelică, dincolo de opţiunile exaltat-ideologice (fie ele de stânga, ori de dreapta), s-au configurat şi atitudini deloc mediocre, favorabile unei construcţii raţionale a socialului şi ostile unei interpretări mitologice şi ataviste a istoriei. Mă gândesc, desigur, la direcţia sburătoristă, al cărei principal purtător de cuvânt a fost E. Lovinescu, dar şi la C. Rădulescu-Motru, la Petre Andrei, Ion Petrovici, Mircea Florian, Vladimir Streinu, Nicolae Iorga şi atâţia alţii. A existat, aşadar, o dreaptă democratică, după cum a existat una revoluţionară (a se vedea excelentele notaţii ale lui Alexandru George despre „bolşevismul alb"). Aş spune, în încheiere, că adevărata luptă în acest secol, în opinia mea, s-a purtat între exponenţii radicalismelor totalitare (adeseori confundabili prin patosul antidemocratic) şi cei ai viziunilor pluraliste, deschise spre principiul diferenţei şi al individualităţii. Personal, nu găsesc în opera *teoretică* a lui Eliade vreun element care să-l sustragă direcţiei democratice în sensul generos şi tolerant al acestui cuvânt. A te îndoi de virtuţile balsamice ale democraţiei, a-i vedea fragilităţile, nu înseamnă a

deveni un susţinător al unei formule dictatoriale. Apoi, există şi dreptul la schimbare în biografia spirituală a unui intelectual: afirmaţii pripite de tinereţe nu sunt neapărat dătătoare de seamă pentru o traiectorie a cărei coerenţă se regăseşte în ceea ce este durabil şi stabil. Intelectualii revoluţionari ai acestui secol, fie ei de dreapta sau de stânga, s-au crezut adeseori trădaţi de Istorie, uitând că tocmai avântul lor eroic, îmbrăţişarea pasională a unor cauze abstracte i-au făcut să devină sclavii unor rătăciri şi fantasme cu pretenţii mântuitoare.

Washington D.C.
17 martie 1992

Democrația liberală și intrarea în postistorie

Apariția la editura Free Press din New York a volumului intitulat *Sfârșitul istoriei și ultimul om* al politologului american Francis Fukuyama îndeamnă la o serie de necesare reflecții referitoare la destinul ideilor liberale și umaniste în acest secol. Este vorba, cum arată și George Gilder, într-o cronică entuziastă, publicată în *Washington Post*, de o ambițioasă tentativă de a scrie un fel de epilog global la o, de altfel, imposibilă istorie universală. Fukuyama a publicat în urmă cu trei ani un mult-dezbătut eseu, intitulat *Sfârșitul istoriei*, în paginile lui *National Interest*, o revistă de orientare predominant neoconservatoare. În acest text, ca și în acest volum, de fapt, o elaborare și o cristalizare sistematică a tezelor din mai vechiul și atât de controversatul eseu, politologul american respinge tezele unor Jean-François Revel sau Jeanne Kirkpatrick, înrădăcinate într-un pronunțat pesimism istoric privind șansele democrației în confruntarea cu despotismele ideologice.

Reluând teleologia istorică hegeliană, mai ales prin prisma interpretativă propusă de Alexandre Kojève, unul dintre cei mai subtili și originali interpreți ai autorului *Fenomenologiei spiritului*, Fukuyama construiește un interesant, deși adeseori deconcertant edifi-

ciu teoretic. Demonstrația sa se vrea o analiză a eșecului soluțiilor totalitare, întemeiate pe miturile ingineriei sociale. Ceea ce afirmă Fukuyama este că secolul nostru a experimentat până la completa epuizare utopismul politic și atacurile nihiliste împotriva rațiunii. Acum, la sfârșitul mileniului, s-a ajuns la un fel de reconciliere cu sine a umanității în figura democrației liberale, care ar constitui un fel de culminație și încoronare a aventurii rațiunii istorice. Scrie Fukuyama: „Acum, când omenirea se apropie de sfârșitul mileniului, crizele îngemănate ale autoritarismului și planificării centrale socialiste au lăsat doar un singur concurent pe ring drept o ideologie cu o validitate potențial universală: democrația liberală, doctrina libertății individuale și a suveranității populare. La două sute de ani după ce au inspirat revoluțiile franceză și americană, principiile libertății și egalității s-au dovedit nu numai durabile, ci și capabile de resurecție".

Cartea se compune din trei părți. În cea dintâi, Fukuyama studiază destinul liberalismului ca întruchiparea unei direcții fundamentale a civilizației moderne. El leagă renașterea și triumful liberalismului și democrației de falimentul soluțiilor alternative bazate pe represiune și limitarea drepturilor umane. Ceea ce sugerează Fukuyama este că istoria universală, ca proces evolutiv, coerent și unitar, a ajuns la capăt odată cu descoperirea de către o umanitate postmodernă a necesității și inevitabilității îmbrățișării democrației liberale ca formă optimă de organizare umană. Reiese deci că nu comunismul lui Marx, ci această ordine fatalmente imperfectă care este democrația liberală constituie sfârșitul istoriei. I se poate reproșa lui Fukuyama un triumfalism grăbit, precum și un fel de misticism raționalist de sorginte hegeliană. Dar, de fapt, politologul american leagă

această pornire umană de a susține liberalismul de tendințele imanente în știință și în tehnologie, pe care le analizează în partea a doua a cărții. În fine, cea mai interesantă parte îmi pare cea de-a treia, în care Fukuyama leagă ascensiunea liberalismului, magnetismul pe care această formulă politică îl exercită pe plan mondial, de nevoia umană de recunoaștere. Este vorba de o interpretare percutantă a tezei hegeliene privind relația dintre stăpân și sclav, dintre populisme dominatoare și cele obediente ale naturii umane. Cartea lui Fukuyama insistă, în tradiția platoniciană, asupra naturii triadice a sufletului uman. Pe lângă elementele legate de dorințe și rațiune, scrie Fukuyama, există în sufletul omului o dimensiune pe care o numește *thymotică*, de la Thymos, acea nevoie de recunoaștere și afirmare a demnității umane. Este astfel vorba de un sens înnăscut al libertății și onoarei, care ajunge să se exercite nu numai la nivelul individual, dar și colectiv. Emoțiile și sentimentele thymotice, fie ele legate de mândrie, rușine sau furie, sunt astfel răspunzătoare pentru revolta supușilor împotriva opresorilor, inclusiv în marile mișcări sociale ale Europei de Est și Centrale. Sfârșitul comunismului, susține pe drept cuvânt Fukuyama, nu este pur și simplu rezultatul eșecului economiei centralizate și planificate. Mai importantă pentru explicarea cauzalității lăuntrice a acestui naufragiu de proporții universal-istorice este dorința umană de recunoaștere și refuzul, de către cetățenii lumii comuniste, al unei formule încorsetante și umilitoare. Efortul de construcție a unei democrații liberale este astfel legat de o concepție tolerantă și deschisă la diversitatea naturii umane. Ceea ce se încheie odată cu triumful formulei liberale este pasiunea îngenunchierii și controlării adversarului, plăcerea dominației de dragul

dominației. Democrațiile liberale pot să se concureze, dar nu pornesc războaie una împotriva alteia. Dorința irațională de a fi recunoscut ca mai mare și mai puternic este înlocuită prin străduința rațională de a fi recunoscut ca egal.

Se poate obiecta cărții lui Fukuyama un anume optimism exagerat, o bucurie a ipostazierii liberalismului, care nu se justifică întotdeauna prin elemente empirice. La urma urmei, rămâne de demonstrat că state, precum China sau anumite regimuri autoritare din Asia și Africa, vor participa la concertul liberalismului democratic. Apoi, există destule indicii ale unei posibile recidive autoritariste, chiar și în țările recent decomunizate. Pe de altă parte, nu se poate contesta că avem de-a face cu un efort remarcabil de a trage o seamă de concluzii din prăbușirea radicalismelor utopice și de a integra statutul ființei umane în universul liberalismului politic. În pofida finalismului raționalist, care pare să-i domine tonalitatea, cartea lui Fukuyama surprinde cu luciditate și eleganță tensiunile care continuă să genereze dinamismul istoric, inclusiv aceea dintre libertate și egalitate. Volumul analizat este, așadar, o invitație la luminarea virtuților proiectului liberal într-o perspectivă care nu exclude dramatismul, tragedia și chiar înfrângerile din istorie. Teza sa, conform căreia aceste tensiuni pot fi depășite doar prin tot mai mult liberalism, mi se pare confirmată de istoria acestui secol. Nu renunțarea la valorile liberale, ci respectarea și consolidarea lor este calea regală spre limitarea injustiției și extinderea libertății umane în acea direcție care să permită autorespectul și recunoașterea mutuală dincolo de fanatisme și exclusivisme asasine.

Sfârșitul iluziilor

Atacul militar brutal împotriva televiziunii lituaniene, asedierea instituțiilor parlamentare din Vilnius și Riga, mobilizarea sinistrelor „berete negre" din detașamentele cu însărcinări speciale, resuscitarea manipulativă a șovinismului velicorus: iată tot atâtea elemente de natură să confirme cele mai negre presimțiri privind duplicitatea jocului lui Gorbaciov. Mărturisesc că până recent eram înclinat să-i mai acord credit tot mai încolțitului secretar general. Firește, nu puteam ignora stilul său dictatorial, suficiența apodicticelor aserțiuni despre superioritatea socialismului, dogmatismul ventriloc, doctrinarismul îngust și nenumăratele *volte-face*-uri, care de care mai vătămătoare pentru profilul unui politician responsabil și încrezător în destinul său. Mă amăgeam însă, împreună cu atâția politologi și jurnaliști, că în spatele acestor zig-zaguri se ascunde secreta pasiune a celui care și-a propus dizolvarea unui imperiu polițienesc, un temerar reformator cum s-a mai întâmplat uneori să se afle la putere la Kremlin. Citind excepționalul studiu istoric datorat lui Hélène Carrère d'Encausse, *Le malheur russe: Essai sur le meurtre politique* (Paris, Fayard, 1988), mă temeam că, deși îngenuncheată, fracțiunea stalinistă ar putea recurge la conju-

rații scelerate pentru a-și lichida fizic potențialul gropar. Îmi imaginam că Gorbaciov voia să intre în istorie nu doar ca un epigon al hrușciovismului, acea practică a sferturilor de reforme și a unei liberalizări avortate, ci mai presus de toate, ca instauratorul, primul dacă vreți în istoria rusă, al unui stat de drept. Inconsecvent și adeseori contradictoriu, Gorbaciov promitea să schimbe nu numai limbajul puterii, dar și natura ei înlemnită și încruntată. Era loc pentru iluzii, mai ales, după acel miraculos an 1989, când efectul perestroikăi se abătea asupra birocrațiilor teroriste din Europa de Răsărit și Centrală, dezarmându-le și, cel puțin în unele țări, anihilându-le.

Semnalele de alarmă nu au lipsit însă de-a lungul acestor ani. Mai întâi, a fost Boris Elțîn, cu ale sale avertismente tot mai categorice și vehemente. În loc de a statornici o alianță cu febrilul său critic, în loc de a-i da acestuia o șansă în areopagul partidului, Gorbaciov s-a debarasat de Elțîn în noiembrie 1987, acoperindu-l cu invective și sperând să-l anuleze din punct de vedere politic. Faptul că nu a reușit se datorează perseverenței fără egal a lui Elțîn, ca și fenomenului celui mai important din epoca posttotalitară: trezirea societății civile. Elțîn a părăsit în cele din urmă partidul leninist pentru a se angaja în acel tip de politică pe care Gorbaciov nu o poate nici înțelege, nici tolera: o politică a negocierii și consensului în care individul este considerat *cetățean*, iar nu subiect al deciziilor despotice. Fidel leninismului său congenital, secretarul general a încercat renovarea partidului unic, navigând din ce în ce mai greu între diversele fracțiuni ce-și dispută puterea în clipa de față. Între 1987 și 1989, Gorbaciov părea tentat să cocheteze cu grupurile liberale din partid și chiar cu acei critici care

deciseseră să rupă disciplina leninistă și să părăsească mumificata formație ce se pretinde de avangardă.

Lucrurile s-au complicat însă pe măsură ce frazeologiei sale democratice au început să i se contrapună tentativele reale ale societății civile de a reinventa politica ca spațiu al civismului emancipat. Când comunicarea socială s-a reconstituit în nuclee autonome, în centre de inițiativă locală care scapă controlului central, Gorbaciov a revenit la instinctele sale originare, anume acelea care i-au făcut pe Lenin și pe Troțki să trimită armata pentru a zdrobi insurecția marinarilor din Kronstatd, în martie 1921, prima grandioasă revoltă antitotalitară din acest veac, desfășurată sub semnul lozincii „Soviete fără comuniști". Pentru Gorbaciov și grupul naționalist-bolșevic care pare să fi devenit hegemonic în partid, rămâne valabilă ostilitatea intratabilă a leninismului dintotdeauna față de orice efort antiautoritar și democratic. Născut din resentiment și disperare, bolșevismul detestă civilitatea unei societăți deschise. Represiunea din țările baltice, legată neîndoios de dorința de prezervare a imperiului, este nu mai puțin rezultatul unui puseu ideologic îmbibat de nostalgia sectară a „ordinii și disciplinei".

Încercarea recentă a lui Gorbaciov de a se delimita de cei care au organizat masacrul din Vilnius a fost pe cât de stângace, pe atât de autoruinătoare. La ora actuală, secretarul general s-a identificat în chip suicidar cu exact aceleași forțe care nu-i vor ierta niciodată declanșarea reformelor radicale. Firește, cum notează un recent editorial din săptămânalul londonez *The Economist*, esența sistemului a rămas aceeași, în pofida verbiajului democratic. Ceea ce s-a schimbat este psihologia socială, a dispărut frica paralizantă care a permis nomenclaturii să-și facă de cap atâtea decenii. Și

tocmai această fantastică mutație, la a cărei geneză Gorbaciov a contribuit, probabil, în chip involuntar, este cea care îi înnebunește pe gardienii sistemului. Oricât de mult s-ar strădui Gorbaciov acum să-i liniștească, oricâte abdicări ar fi el dispus să facă, ei nu vor uita clipele de spaimă trăite în ultimii ani, ofensele la care au fost supuși de o presă în fine dezlănțuită. Birocrația își savurează acum victoria, iar Gorbaciov se vede abandonat de toți cei care au crezut că reformele „de sus" sunt compatibile cu o revoluție „de jos". Într-o carte pe care o voi comenta într-un eseu viitor, intitulată simptomatic *Is Stalinism Really Dead?* (New York, Harper Collins, 1990), Mihail Tsipko, până de curând unul dintre principalii ideologi ai perestroikăi, recunoaște, de parcă i-ar fi citit pe Alain Besançon, pe Françoise Thom, ori pe Richard Pipes, că unica salvare pentru Uniunea Sovietică este definitiva debarasare de spiritul antidemocratic al leninismului, ca și repudierea utopismului marxist. Din nefericire, Gorbaciov a rămas surd la atâtea îndemnuri ale consilierilor săi, inclusiv la strigătul de Casandră al lui Eduard Șevardnadze, și a preferat să-și urmeze propriul instinct de aparatcik, convins că există o cale de mijloc între partidul ordinii stabilite și cel al schimbării radicale. Nu știu dacă el și-a dat seama că această strategie nu putea să-l ducă decât la o funestă recidivă stalinistă. Ceea ce știu este că după tragedia baltică niciun prieten al democrației nu mai poate nutri iluzii privind puritatea profesiunilor de credință ale țarului reformator.

Washington D.C.
24 ianuarie 1991

Singurătatea lui Gorbaciov

Atunci când a venit la putere, în martie 1985, Mihail Gorbaciov părea decis să nu-şi trădeze precursorii şi să persevereze, aşadar, în lupta pentru salvarea sistemului leninist. Firește, comparat cu contracandidații săi la suprema poziție la Kremlin, fostul prim-secretar de obkom (comitet regional) de la Stavropol făcea figură promițătoare. Grigori Romanov, bossul de la Leningrad, se făcuse de-acum notoriu pentru stilul dictatorial şi extrem de brutal cu care obişnuia să-şi trateze subalternii. În plus, Romanov încarna principiul esențial (şi, probabil, nemuritor) al comunismului: o imensă sete de putere combinată cu o nu mai puțin enormă înclinație spre corupție (cu ocazia nunții fiicei sale, Romanov organizase o sindrofie de un lux obscen, utilizând şi chiar distrugând parțial serviciile imperiale de porțelan, păstrate în colecțiile Ermitajului). Celălalt rival al lui Gorbaciov era septuagenarul mafiot moscovit, Viktor Grişin, un supraviețuitor al tuturor epurărilor din partid care ştiuse să-şi construiască, în chip extrem de abil, propria bază de putere în redutabilul aparat al capitalei sovietice. Să nu uităm că postul de lider al organizației din Moscova mai fusese deținut în trecut şi de Nichita Hrușciov, ceea ce îi dădea lui Grişin avantajul de a putea invoca un precedent de similar salt ierarhic. După anumite surse sovietice, problema lui Grişin, pe lângă faptul că fusese unul dintre lacheii clanului Brejnev–Cernenko, provenea şi dintr-o nefericită alianță de familie: fiul său se căsătorise cu o fiică naturală a lui Lavrenti Beria, fostul şef al poliției secrete, executat în vara anului 1953, ceea ce, chiar şi pentru gerontocrația neostalinistă nu era o opțiune prea fericită. Îndeosebi în scurtul interval al domniei lui Andropov (1982–1984), Grişin trecuse prin momente dificile legate de inițiativele disciplinare ale austerului ideolog şi KGB-ist.

Cât îl privea pe Gorbaciov, el venea din rândurile aparatului mediu, alarmat şi chiar dezgustat de mizeria morală şi ineficiența spectaculoasă a brejnevismului. Legăturile sale cu conducerea supremă fuseseră asigurate, în anii '70, de către doi influenți membri ai Biroului Politic: Iuri Andropov, patronul KGB-ului până în 1982, şi Mihail Suslov, principalul inchizitor ideologic de după moartea lui Andrei Jdanov, în 1949, adevărat *king-maker*, a cărui ortodoxie doctrinară devenise proverbială (este cunoscut rolul nefast al lui Suslov în prigonirea unor scriitori, precum Vasili Grossman, Alexandr Soljeniţîn, Iosif Brodski, Boris Pasternak şi atâția alții). Atât Suslov, cât şi Andropov lucraseră odinioară, sub Stalin, în aparatul de partid din Stavropol şi îşi menținuseră în acea regiune un sistem de legături permanente cu potentații locali. Să nu uităm că raporturile de putere şi influență în sistemele de tip sovietic (sau monoorganizaționale, cum le numeşte politologul australian T.H. Rigby) funcționează pe bază de patronaj şi clientelism, prin constituirea şi perpetuarea unor conexiuni interpersonale, de clan, care se sustrag până la un punct ierarhiilor oficiale. Protejat, deopotrivă, de Suslov şi Andropov,

Gorbaciov a reușit să devină întâi prim-secretar la Stavropol și apoi, la sfârșitul deceniului trecut, după moartea lui Fiodor Kulakov, a fost adus la Moscova ca secretar al Comitetului Central, responsabil cu chestiunile agricole. Cât de ineficient s-a dovedit în această calitate nu este nevoie să o mai spunem: la urma urmelor, nu randamentul este criteriul esențial în promovarea cadrelor comuniste, ci obediența, devotamentul necondiționat în raport cu ordinele de sus. În cartea sa *The Soviet Paradox* (New York, Knopf, 1986), Seweryn Bialer, profesor la Universitatea Columbia din New York și unul dintre cei mai avizați kremlinologi americani, îl numea pe Gorbaciov „un copil al birocrației de partid". După Bialer, aparatul de partid se comportase generos față de mai tânărul birocrat și nu exista niciun motiv evident pentru ca Gorbaciov să nu răspundă cu gratitudine celor care își investiseră încrederea în el și îi susținuseră ascensiunea.

Cred că Bialer nu greșea în această privință, deși nu trebuie uitat că acest aparat era mai puțin monolitic decât ne-am fi putut închipui și că dedesubtul suprafeței înghețate a conformismului oficial mocneau curente de o diversitate pe care puțini o anticipau în urmă cu numai cinci ani. Apoi, să nu uităm că Gorbaciov și-a început ascensiunea în partid în condițiile destalinizării hrușcioviste și că, pentru el, ca și pentru mulți tineri activiști, denunțarea lui Stalin de către Hrușciov la Congresul al XX-lea, în februarie 1956, fusese un moment de o intensitate emoțională unică. Firește, Gorbaciov a studiat la Facultatea de Drept în timpul uneia dintre cele mai sinistre campanii de epurări staliniste, l-a avut profesor pe diabolicul Andrei Vîșinski, fostul procuror din înscenările judiciare ale anilor 1930, dar nu se poate uita că maturizarea sa politică s-a realizat după moartea

despotului, pe fondul conflictului dintre nostalgicii terorii și partizanii liberalizării. Cât de convins a fost Gorbaciov de necesitatea demersului antistalinist al lui Hrușciov este greu de precizat. Știm însă că, în câteva ocazii, după 1964, el și-a ascuns poziția critică față de stilul arbitrar de conducere al intempestivului Nikita Sergheevici.

Cariera politică a lui Gorbaciov a inspirat un număr impresionant de biografii și analize în Occident. Să amintim aici cărțile unor Moshe Lewin, Zhores Medvedev, Richard Owen și Françoise Thom. Una dintre cele mai recente apariții în această avalanșă de gorbaciovologie este semnată de Drușko Doder și Louise Branson și se intitulează *Gorbachev: Heretic in the Kremlin* (New York, Viking, 1990). Scrisă de doi ziariști specializați în chestiuni sovietice, cartea este deopotrivă o incursiune psihobiografică și o explicație a mecanismelor democratizării în Uniunea Sovietică. Problema cu acest tip de interpretare este un impresionism jurnalistic provenit din absența perspectivei mai larg istorice și a unui cadru conceptual în care gorbaciovismul să poată fi explicat drept ipostaza simultană a reformismului rus și a revizionismului marxist. Ținând cont de mizele planetare ale schimbărilor din URSS, este normal ca, în plan academic, discuțiile despre semnificația reformelor lui Gorbaciov să fi devenit obiective în ultimii ani. Deși, adeseori, venind din direcții ideologice opuse, — Lewin este un istoric cu certe simpatii de stânga, pe câtă vreme Françoise Thom nu-și ascunde convingerile conservatoare — , toți acești analiști conced asupra faptului că venirea lui Gorbaciov la putere a schimbat în chip esențial datele jocului politic sovietic și mondial. Rămâne însă o chestiune deschisă în ce măsură Gorbaciov însuși a pregătit în chip deliberat și sistematic aceste

transformări, în ce grad a fost el autorul conștient al ireversibilei dezintegrări a dogmelor leniniste și până unde este el dispus (sau capabil) să înainteze pe acest drum, extrem de complicat, al năruirii sistemului comunist. A fost el dintotdeauna animat de acest impuls reformator sau mai degrabă s-a lăsat purtat de un val istoric cu care a ajuns să se identifice din rațiuni mai mult pragmatice decât idealiste? Sunt acestea tot atâtea întrebări pe care nu le putem ocoli câtă vreme dorim să pricepem mecanismul puterii într-o Uniune Sovietică tot mai tulburată de seisme naționale și sociale pe care nicio poliție politică nu le mai poate ține sub control și care pot culmina într-o convulsie cu consecințe incalculabile.

Primii ani la putere ai lui Gorbaciov îndreptățeau aprecierile fostului său coleg de cameră din perioada studiilor de drept de la Universitatea „Lomonosov" din Moscova, unul dintre ideologii Primăverii de la Praga, Zdenek Mlynar. După Mlynar, Gorbaciov este un politician realist, al cărui scop primordial este modernizarea, iar nu destructurarea sistemului comunist. Într-adevăr, între 1985 și 1987, Gorbaciov s-a ferit să atace frontal instituțiile și simbolurile stalinismului. Congresul al XXVII-lea al PCUS din februarie–martie 1986 s-a remarcat astfel prin lipsa de imaginație a soluțiilor preconizate pentru scoaterea țării din criză. Pe de o parte, Gorbaciov recunoștea că Uniunea Sovietică intrase într-o fundătură istorică, pe de altă parte, el se obstina să apere valorile tradiționale ale leninismului și să stigmatizeze forțele care chemau la o renovare substanțială a *statu quo*-ului. Declarațiile retorice despre necesitatea accelerării, ca și exhortațiile moralizatoare nu puteau substitui un program coerent de renovare instituțională și intelectuală.

Privind înapoi, putem constata acum că era vorba de un conservatorism tactic, prin care Gorbaciov încerca (și a reușit) să-și neutralizeze inamicii din Biroul Politic. Jucând cartea stabilității, el pregătea în fond un șir de lovituri de forță, menite să ducă la destabilizarea întregului edificiu al stalinismului. După lansarea programului de restructurare (perestroika), în primul rând ca set de reforme economice, Gorbaciov a înțeles că inerția suprastructurilor, combinată cu reziduurile mentalităților staliniste nu-i vor permite sub nicio formă ruptura cu vechea ordine. Pentru a-și atinge scopurile reformatoare, Gorbaciov trebuia să se debaraseze de relicvele brejneviste. Mai mult, pe măsură ce se întâlnea cu obstrucțiile, directe sau indirecte, ale aparatului, el începea să înțeleagă că schimbările reale sunt imposibile fără o mobilizare socială la bază.

Perestroika, imaginată exclusiv și sectar ca revoluție de sus, nu avea șanse să învingă. În dezbaterile purtate în cercul intimilor secretarului general (Gheorghi Sahnazarov, Aleksandr Iakovlev, Fiodor Burlatki, Ivan Frolov, Vadim Medvedev, Abel Aganbegian), s-a ajuns la concluzia că numai o deschidere a sistemului politic prin democratizarea instituțiilor și acceptarea ideii unui stat de drept pot garanta succesul reformelor economice preconizate inițial. Între timp, în loc ca situația economiei să se amelioreze, Uniunea Sovietică intră în cea mai gravă criză economică de la al Doilea Război Mondial încoace. Forțat de împrejurări, Gorbaciov se angajează în acțiunea de radicală modificare a cadrelor politice ale sistemului sovietic. Toate valorile tradiționale sunt puse sub semnul întrebării. Stalinismul încetează a mai fi un subiect tabu, iar victimele terorii sunt reabilitate. Primele semne ale acestei noi orientări, dinspre economic spre

politic, s-au zărit în planul culturii, în momentul în care Gorbaciov a încurajat schimbarea echipei retrograde conduse de Serghei Bondarciuk din fruntea Uniunii Cineaștilor și a salutat alegerea regizorului nonconformist Elem Klimov în fruntea acestei asociații. În aceeași perioadă (1986–1987), se inaugurează marile reabilitări ale intelectualilor persecutați sub Lenin și Stalin: Gumiliov, Ahmatova, Mandelstam, Pasternak, Grossman și atâția alții. La întâlnirile cu secretarul general, vechii stalinişti și slavofilii fanatici protestează vehement împotriva „anarho-liberalismului". Politica de *glasnost* (transparență), ca instrument al democratizării, este atacată pentru efectele sale „dizolvante". Iuri Bondarev, cândva un scriitor remarcabil, se deda la diatribe înveninate împotriva colegilor săi liberali, pe care îi acuza de „trădare a intereselor naționale". În treacăt fie spus, nu ne sună toate acestea destul de familiar?

Cum reiese dintr-o recentă carte despre aventura perestroikăi, semnată de Roy Medvedev, cunoscutul istoric disident, și Giulietto Chiesa, mulți ani corespondentul ziarului *L'Unita* la Moscova, Gorbaciov a contracarat ofensiva forțelor neostaliniste și s-a raliat, nu fără ambiguități însă, curentului liberal. Rechemarea lui Andrei Saharov la Moscova făcea parte din aceeași strategie a construirii de punți spre intelectualitate. Spre sfârșitul anului 1987, secretarul general dispunea de-acum de o confortabilă majoritate în Biroul Politic, pentru a renunța la simpla frazeologie radicală și pentru a se angaja în direcția unei autentice schimbări. Este momentul când, cu ocazia celei de-a șaptezecea aniversări a revoluției din octombrie, Gorbaciov pronunța pentru întâia oară o condamnare fără echivoc a crimelor staliniste. În 1989, Conferința Unională a PCUS sancționa triumful lui Gorbaciov

asupra inamicilor săi din partid. Cu fiecare plenară a CC-ului, autoritatea secretarului general se întărea, iar influența fracțiunii dogmatic-integriste se diminua. Desigur, tot în 1988, a avut loc și episodul Nina Andreeva, când ziarul *Sovietskaia Rosiia* publica un text de o rară agresivitate împotriva reformelor gorbacioviste. Echipa secretarului general era însă destul de bine fortificată pentru a rezista acestui atac. Noile instituții politice constituite în 1988 și 1989 (Congresul Deputaților Poporului, Cabinetul Prezidențial), formarea fronturilor populare republicane și a miilor de asociații informale pe tot cuprinsul țării au dovedit că vechea ordine nu poate fi pur și simplu conservată fără recursul la metode violente.

Începând însă din 1989, steaua lui Gorbaciov începe să pălească. Firește, el obține succese fenomenale în termeni de popularitate externă, dar în plan intern secretarul general devine tot mai mult ținta criticilor, deopotrivă de la stânga și de la dreapta. Liberalii îl acuză de inconsecvență și temporizare, iar reacționarii văd în el principalul vinovat pentru dezmembrarea imperiului creat de Stalin (sau chiar de Petru I). Naționalitățile mult timp subjugate se radicalizează și deschid lupta pentru suveranitate totală. Secesionismul face ravagii și amenință supraviețuirea imperiului. Boris Elțîn, omul pe care Gorbaciov întâi îl ridicase și apoi îl anatemizase, renaște din propria-i cenușă și umilință, devenind purtătorul de cuvânt al forțelor decise să rupă cu comunismul. În vara anului 1990, la Congresul al XXVIII-lea al PCUS, Elțîn părăsește partidul, urmând să-l sfideze pe Gorbaciov în calitatea sa de președinte al Federației Ruse. Prăbușirea imperiului extern (statele comuniste din Europa de Est și Centrală și unificarea Germaniei stârnesc aprehensiunile armatei și ale KGB-ului, două dintre

cele mai conservatoare instituții. Încercând să navigheze între stânga liberală și dreapta mereu mai etnocentrică, șovină și autoritaristă, Gorbaciov apare stingheritor de desuet cu imprecațiile sale neoleniniste și cu teama de a rupe complet cu vechile instituții și simboluri. În loc să se debaraseze de mumificata moștenire a „centralismului democratic", Gorbaciov pare convins în continuare că nu există cale de salvare în afara partidului autodesemnat drept avangardă. Acest neobolșevism impenitent îl face incapabil să stabilească un contract politic pe termen lung cu inteligheția liberală, care, în pofida anumitor temeri legate de ieșirile populiste ale lui Elțîn, se simte tot mai atrasă de acțiunile radicale ale acestuia din urmă. Lider al unui partid care și-a pierdut irevocabil acea autoîncredere necesară oricărei elite cu ambiții hegemonice, curtând frenetic toate grupurile sociale, pedalând la nevoie pe tema apocaliptică a catastrofei naționale, Gorbaciov se află astăzi într-o poziție extrem de fragilă. După ce a declanșat o formidabilă acțiune de reconstrucție a imperiului, el apare acum ca un observator neputincios al unor mișcări centrifuge, pe care nu le poate înțelege și cu atât mai puțin controla. Înstrăinat de intelectualitate, criticat de o clasă muncitoare tot mai rebelă, ignorat de țărănime, detestat de birocrație, persiflat de embrionara clasă de mijloc, Gorbaciov nu are niciun grup social sau politic pe care să mizeze în acest moment. Oscilațiile sale necontenite, reticența de a îmbrățișa pozițiile liberalismului radical, tentativa de a simula mereu o imposibilă linie de centru au dus la actualul său impas. Fără aliați și fără o strategie galvanizată, liderul sovietic trăiește coșmarul unei pe cât de insuportabile, pe atât de insurmontabile singurătăți.

Succesorii lui Gorbaciov

Publicarea recentă a unor cărți de memorii scrise de unii dintre campionii liberalizării fostei Uniuni Sovietice relevă o serie de elemente semnificative pentru profilul noii elite politice ruse (și poate și din alte republici). Mă voi referi în acest eseu, în primul rând, la cartea lui Anatoli Sobceak, de-acum faimosul primar al Sankt-Petersburgului, apărută în urmă cu o săptămână la New York, la Editura Free Press. Mărturisesc că am citit cartea lui Sobceak cu mult mai mult interes decât memoriile lui Elțîn sau Șevardnadze, spre a nu mai vorbi de lamentabilul pamflet despre puciul din august 1991, semnat chiar de către Mihail Gorbaciov. Acesta din urmă, chiar la acest ceas târziu al descompunerii sistemului bolșevic, pare să nu înțeleagă că viermele se află chiar în miezul fructului, că din premisele inumane pe care s-a construit sistemul nu se putea ajunge la altceva decât la falimentul generalizat al ultimilor ani. Întreaga strategie a perestroikăi, concepută inițial de ceea ce aș numi intelectualitatea de partid, a plătit tribut mitologiei neoleniniste atât de îndrăgită de Gorbaciov. Departe de a pricepe că nu revenirea la Lenin era soluția, ci depășirea sistemului închis, sufocant și terorist al socialismului monopartinic și ultracentralizat, Gorbaciov nu a făcut

altceva decât să temporizeze, să lupte pentru a câștiga efemere victorii și mai cu seamă pentru a se menține la putere. Perestroika de sus în jos, această strategie cumva iluministă, nu avea cum să învingă forța colosală a unui aparat imun la orice tentație pluralistă. Hrușciovist ca mentalitate, adversar al stalinismului, nu însă și al rețetelor originare ale leninismului, Gorbaciov rămâne și astăzi convins că Uniunea Sovietică poate și trebuie salvată. Situația lui este asemănătoare cu aceea a unui căpitan de corabie care refuză să vadă că naufragiul este de-acum consumat și că pe punte nu se mai află decât el, orbit de propriile himere și abandonat de propriul echipaj. Viitorul Rusiei — a reieșit însă clar în lunile din urmă — aparține unei alte formule politice decât aceea încarnată de Gorbaciov și suporterii săi, atâția câți vor mai fi rămas.

Centrul s-a dizolvat, Congresul Deputaților Poporului, baroca instituție creată chiar de Gorbaciov, a fost practic înmormântat după lovitura de stat eșuată din august, iar autoritatea prezidențială s-a evaporat iremediabil și irevocabil. În schimb, la nivele republicane și locale au apărut lideri alternativi: mă gândesc la Elțîn, la Șușkevici, la Kravciuk, dar și la Gavriil Popov, primarul Moscovei, și la Anatoli Sobceak, omul-forte din fostul Leningrad, ales prin vot popular primar al orașului lui Pușkin și al Annei Ahmatova. Acesta din urmă mărturisește în cartea sa cum a fost posibilă ascensiunea fulgerătoare a unui profesor de drept economic, esențialmente apolitic, până la funcțiile sale actuale. Este vorba de o metamorfoză fascinantă descrisă cu inteligență, sensibilitate și mai cu seamă cu un remarcabil simț al umorului. De la bun început, Sobceak contrapune biografia sa celor care interiorizaseră miturile politice ale bolșevismului. Nu, în copilărie, ne spune el, nu i s-a întâmplat să-l

viseze pe Stalin, Kalinin sau Molotov. Deși provine dintr-o familie modestă, părinții săi au creat în casă o atmosferă de veneraţie pentru tradiţiile intelighenției liberale ruse. Asemenea atâtor alte familii sovietice, și în acest caz, au existat rude apropiate care au pierit în Gulag. Mai interesant însă este faptul că Anatoli Sobceak nu a aderat la Partidul Comunist al Uniunii Sovietice din motive de carierism, ori oportunism. Adeziunea sa a venit târziu, după ce-și făcuse un nume ca expert în drept civil și economic. Ea a fost motivată de entuziasmul generat, în largi cercuri ale intelectualității liberale, de promisiunile reformatoare ale lui Gorbaciov. Accentuez faptul că idila lui Sobceak cu partidul comunist a fost de scurtă durată și fără vreo semnificație reală în cariera acestui înnăscut politician. Este, în fond, una dintre marile revelații ale ultimilor ani că în afara cercului puterii — din care au făcut parte vreme de decenii și Gorbaciov, și Elțîn, și Șervadnadze — au existat potențiali gânditori politici, care preferau poziția de *outsideri* contemplativi celei de conformiști sau disidenți. Intrat în partid pe fondul climatului de transparență de după 1985, Sobceak demisionează din PCUS în 1990, în momentul în care, la al 28-lea Congres (și ultimul, după toate probabilitățile), promotorii liniei radical-democratice s-au văzut izolați și stigmatizați de fundamentaliștii neobolșevici, de tip Ivan Polozkov (liderul Partidului Comunist Rus) și Boris Ghidaspov (șeful organizației regionale Leningrad).

Ceea ce este important în cazul lui Sobceak este accentul permanent pe care el înțelege să-l pună pe ideea de legalitate. Într-adevăr, angajarea sa în politica reformatoare de jos în sus a venit ca răspuns la declarația lui Gorbaciov la cel de-al 27-lea Congres al PCUS (februarie 1986) că nimeni, nici măcar aparatul

de partid, nu se poate situa deasupra legilor. Principiul universalității legilor, reîntronarea justiției ca instanță suverană, nesubordonată arbitrariului administrativ-polițienesc, au fost lovituri de grație date dictaturii leniniste.

Împreună cu alți liberali din partid, între care trebuie menționați Eduard Șervadnadze, Egor Iakovlev (redactorul-șef de la *Moscow News*), Vadim Bakatin și, mai ales, Aleksandr Iakovlev, mult timp ideologul *en titre* al perestroikăi, Sobceak a realizat absurditatea legală a menținerii rolului conducător al partidului, pe baza unui anumit paragraf din Constituția brejnevistă. Faimosul articol 6 al Constituției reprezenta astfel punctul nodal al atacului declanșat de acest grup împotriva nemeritatului și profund scandalosului statut privilegiat al aparatului de partid. Acțiunea lor nu putea însă triumfa în absența unui cadru structural renovat, care să facă posibilă abrogarea acestui „scut" pseudolegal al birocrației. În special, după Conferința Națională a PCUS din 1988, această structură instituțională a prins ființă prin crearea Congresului Deputaților Poporului. Deși aparatul de partid a recurs la toate trucurile posibile pentru a împiedica accesul democraților în noul Parlament uninominal, Sobceak examinează cu lux de detalii modalitățile concrete în care a fost posibilă dejucarea acestei tentative a conservatorilor de a se menține la putere chiar în noile forme politice. Propus de colegii săi de la Universitatea din Leningrad drept candidat pentru Congres, Sobceak s-a trezit peste noapte într-o poziție pentru care nu se crezuse pregătit. Ceea ce a urmat a fost o rapidă însușire a normelor comunicării și dialogului, o descoperire a valențelor constructive ale unei societăți civile aflate în plină efervescență radicală și a faptului că regulile tradiționale ale jocu-

lui bolșevic nu mai erau valabile în condițiile unei competiții libere. Memoriile lui Sobceak ne vorbesc despre luptele purtate în parlamentul din Moscova cu „ulii" neostaliniști („bolșevicii melancolici") și, în primul rând, cu îndârjitul doctrinar Egor Ligaciov. În legătură cu acesta din urmă, Sobceak afirmă că una dintre șansele reformatorilor a fost tocmai spiritul atât de osificat și bornat al principalului lor adversar. Lupta ar fi fost infinit mai dificilă dacă democrației ar fi trebuit să se confrunte cu o coterie de staliniști subtili și sofisticați.

Aflăm din aceste memorii detalii cutremurătoare despre masacrul de la Tibilisi, din aprilie 1989, și despre responsabilitatea personală a lui Ligaciov pentru acțiunile militare iresponsabile din Georgia. Aflăm apoi cât de complicată a fost formarea grupului interregional al deputaților democrați, mereu amenințați de calomniile unei birocrații cinice și manipulative. Cartea abundă în elogii și informații despre rolul personal al lui Andrei Saharov, eminentul purtător de cuvânt a spiritului liberal în cultura politică rusă, omul care, până în ultima clipă, a rostit fără ezitare necesarele adevăruri pe care Mihail Gorbaciov a preferat mereu să le ignore. Sistemul e putred, afirma Saharov, birocrația este ca o cămașă de forță care împiedică societatea să respire normal, națiunile imperiului nu mai vor să suporte captivitatea și umilințele impuse de Kremlin. Avertismentele lui Saharov nu au fost ascultate de Gorbaciov, iar aparatul, agresiv precum o fiară rănită, a încercat să întrerupă declinul imperiului prin lovitura de stat felonă din august 1991. În chip deopotrivă tragic și ironic, din acel moment, rolul istoric al lui Mihail Gorbaciov s-a încheiat. Cu obiectivitate și larghețe, Sobceak recunoaște meritele incontestabile ale acestui Dubcek

sovietic. El leagă debutul democratizării, stadiile de *debrejnevizare* și *destalinizare* de rolul esențial al lui Gorbaciov. Pe de altă parte, el arată că în câteva ocazii-cheie, când Gorbaciov ar fi putut lua decizii favorabile unei radicalizări a reformelor și anihila rezistența birocrației, deci atunci când s-a pus problema *deleninizării*, el s-a dovedit inconsecvent și lipsit de imaginație politică. Una dintre aceste ocazii a fost în toamna anului 1990, când Gorbaciov a respins planul Șatalin de terapie șoc în 500 de zile și a preferat o pseudosoluție care nu avea cum să nu exacerbeze toate tensiunile existente. Pe acest fond, președintele sovietic s-a văzut părăsit de membrii cei mai marcanți ai propriei sale echipe, rămânând, în schimb, înconjurat tocmai de complotiștii care îi vor accelera sfârșitul politic prin lovitura de stat avortată din august. Asociat cu asemenea măsuri dezastruoase, precum atacul militar asupra televiziunii din Vilnius în ianuarie 1991, Gorbaciov nu mai avea cum să se bucure de autoritate în rândul celor care sperau într-o Rusie democratică. Era detestat în egală măsură de liberali și de conservatori, de democrați și de fundamentaliști. În viziunea lui Sobceak, Gorbaciov „nu a reușit să devină un adevărat președinte al poporului său, rămânând secretarul general al Comitetului Central al PCUS, adică al acelui partid care a pierdut încrederea și sprijinul poporului". Declarația de la Brest a președinților Rusiei, Ucrainei și Bielorusiei, act crucial în istoria acestui veac, a pus capăt nu doar existenței formale a Uniunii Sovietice, dar și rolului politic al lui Gorbaciov. Vlăstar al nomenclaturii, răzvrătit împotriva propriei sale familii politice, Gorbaciov nu a știut să facă la timp joncțiunea cu acele forțe care vor prezida asupra renașterii democratice a statelor născute „din cenușa imperiului". Alte personalități vor

figura de-acum în prim-plan, mult mai puțin marcate de concesiile, compromisurile și aberațiile trecutului. Între acești noi lideri, Anatoli Sobceak, omul care a împiedicat represiunea militară la Leningrad în august 1991, primarul ales al fostei capitale a imperiului rus, îmi pare predestinat unei cariere de excepție.

Washington D.C.
11 decembrie 1991

Postulatele libertății

Nu sunt multe textele care să fi influențat dezvoltarea și maturizarea politică a umanității în timpurile moderne într-o măsură comparabilă cu ceea ce, într-o traducere liberă, numim carta fundamentală a drepturilor cetățeanului american. În fostele state comuniste din Europa de Est, ca și în noile democrații din Asia și Africa, cele zece amendamente care constituie preambulul Constituției americane sunt privite ca izvoare de inspirație pentru clădirea unei ordini într-adevăr pluraliste. Tot astfel, făuritorii constituțiilor latino-americane din secolul trecut au văzut în aceste axiome ale libertății un model demn de a fi urmat.

Adoptate în urmă cu exact două sute de ani, la mijlocul lunii decembrie 1791, cele zece amendamente ale Constituției din 1787 ridicau la rang de principii universale și inviolabile drepturile persoanei umane, suveranitatea individului în raport cu orice instituție care ar dori să-i limiteze autonomia, să-i conteste sau să-i mutileze libertățile legale. Într-adevăr, dacă există progres în cultura politică, dacă nu vrem să cădem într-un pustiitor relativism etic, aceste postulate pot fi privite drept garanția unei modernități deschisă la diversitate și ostilă oricărui experiment despotic.

Inspirat din gândirea clasică a liberalismului, cadrul constituțional, formulat, în principal, de James Madison și promulgat în 1787, indică o concepție dinamică și inovatoare. Este vorba de adoptarea principiului separării puterilor, așa cum fusese conceput de către Montesquieu, dar și de consacrarea constituțională a teoriei filozofului britanic John Locke privind contractul social și drepturile inalienabile ale ființei umane la viață, libertate și proprietate. Carta fundamentală a drepturilor cetățeanului american a fost inițial adoptată în 1776 în Virginia, fiind ulterior integrată drept premisă a Constituției Statelor Unite. În momentul de față această cartă, ceea ce se numește *Bill of Rights*, este complementul inseparabil al Constituției americane. Nu ne putem referi la una, fără a o lua în considerație pe cealaltă. În unitatea lor, cele două documente sintetizează substratul etic și juridic al unui model democratic, care la ora actuală pare să magnetizeze imaginația democratică din statele recent emancipate de sub dominația autoritarismelor de extremă stângă sau dreaptă.

Care sunt aceste amendamente și în ce constă valoarea lor primordială? Nu am aici spațiul pentru o investigație exhaustivă, însă mă voi ocupa de cele care-mi par cu precădere semnificative din perspectivă est-europeană sau, mai precis, românească. Mai întâi, este vorba de întronarea în chiar primul amendament a dreptului la deplină libertate de expresie, a libertății neîngrădite a presei, a dreptului la asociere, precum și la libertatea exercitării religiei, fără impunerea vreunui crez drept religie oficială. Apoi, nu mai puțin important, trebuie relevat amendamentul al patrulea, care interzice perchezițiile nejustificate legal, precum și orice formă de intruziune în proprietăți personale, inclusiv hârtii și documente, fără o

profundă raţiune şi acoperire juridică. Mai departe, în aceeaşi direcţie a drepturilor protectoare ale individului, deci în aceea care pune bariere oricărui arbitrariu guvernamental sau poliţienesc, trebuie amintit faimosul amendament cinci, care afirmă că nimeni nu poate fi judecat de două ori pentru aceeaşi faptă şi că nimeni nu poate fi constrâns să depună mărturie într-un proces împotriva sa însuşi. Acest amendament se situează la antipodul pseudojustiţiei comuniste şi naziste, care pleca nu de la prezumţia de inocenţă, ci de la aceea de vinovăţie, reducând, aşadar, ideea de lege la un grotesc simulacru. Ceea ce impresionează în aceste amendamente este grija legiuitorului pentru protecţia drepturilor cetăţeneşti şi pasiunea depusă în construirea unui cadru care să diminueze posibilitatea vreunui abuz. Orice cetăţean, afirmă amendamentul şase, odată confruntat cu o acuzaţie legală, are dreptul la un proces rapid şi public, în care să se poată confrunta cu martorii acuzării şi în care să-şi poată convoca martori favorabili. Nimeni nu poate fi lipsit de dreptul de a-şi aduce martori întru apărare, iar dreptul la asistenţa unui avocat este considerat imprescriptibil.

Cele zece amendamente care constituie această cartă a drepturilor cetăţeneşti se conjugă cu întreg spiritul şi litera Constituţiei americane. Într-un remarcabil studiu apărut recent în cotidianul *Washington Post*, profesorul Dick Howard de la Universitatea Virginia, enumeră următoarele principii directoare ale democraţiei constituţionale, aşa cum reies ele din experienţa americană. Înainte de toate, este vorba de consimţământul celor guvernaţi, legat de libertatea de a forma partidele politice, de distribuirea onestă a locurilor în parlament, precum şi de instituirea de alegeri libere şi corecte. În al doilea rând, este vorba de

limitarea atribuţiilor şi puterilor guvernamentale prin separarea puterilor şi existenţa unui sistem de proceduri care să echilibreze şi să controleze funcţionarea celor trei puteri (legislativă, executivă şi juridică). În al treilea rând, constituţionalismul american susţine ideea unei societăţi deschise, în care individul are dreptul să creadă şi să afirme ceea ce doreşte, fără teama de persecuţie. În al patrulea rând, este vorba de demnitatea umană şi de caracterul sacru al persoanei umane. Nu întâmplător, carta fundamentală, respectiv cele zece amendamente, se referă la cazurile criminale şi la drepturile celor acuzaţi, ori suspectaţi de crime. Nimeni nu poate fi considerat aprioric un paria, nimeni nu poate fi privat de dreptul de a beneficia de amintitele libertăţi. În această generozitate, întemeiată pe un pariu moral înrădăcinat în filozofia Luminilor, deci în încrederea în individ şi în raţiune, văd eu specificul regimurilor democratice. În al cincilea rând, constituţionalismul prevede supremaţia legii şi a procedurilor juridice deopotrivă în cazuri penale, ca şi în acţiunile civile. Am amintit articolul profesorului Howard pentru că el se referă la anumite soluţii problematice adoptate în unele constituţii din Europa de Est. În cazul concret al României, profesorul Howard vede în prevederile legate de interdicţia aşa-numitelor acţiuni de „defăimare a ţării şi naţiunii" o tentativă inabil disimulată de îngrădire a libertăţii de expresie fără definirea precisă a „pericolului distinct şi prezent", care ar justifica-o, apare astfel ca o îndoielnică „îmbrăţişare" a autenticelor garanţii pentru drepturile cetăţeanului. Pentru că se pune, în fond, întrebarea: cine decide ce înseamnă defăimare şi care sunt criteriile de identificare a unor asemenea acţiuni, mai cu seamă când ele se desfăşoară în planul simbolurilor politice?

Nimeni nu pretinde că cele zece amendamente ar trebui cumva transplantate *tel quel* în alte țări, indiferent de circumstanțele concrete și tradițiile culturilor politice naționale. Ceea ce însă se poate afirma este că spiritul umanist și universalist al acestei carte fundamentale constituie un indispensabil termen de referință pentru oricine crede în șansele unei democrații constituționale.

Washington D.C.
18 decembrie 1991

Logica puterii și logica istoriei

Cine și-ar fi închipuit, în urmă cu doi ani, că evenimentele ameţitoare din Europa de Răsărit nu erau decât preludiul completei dezintegrări a ceea ce a fost imperiul sovietic? La urma urmelor, — ne spuneam cei preocupați de previziuni politice —, Moscova a tolerat schimbările din fosta sa zonă de influență externă pentru a câștiga bunăvoința Occidentului și a obține credite economice avantajoase, menite să ducă la refacerea economică a Uniunii Sovietice. Iată că asistăm acum la colapsul lipsit de glorie al ultimului mare imperiu colonial. Nu mai puțin important, trebuie să o spun, este faptul că avem de-a face cu prăbușirea unei tentative de a construi o comunitate transnațională pe baze ideologice, respectiv prin utilizarea retoricii mitologice a internaționalismului marxist. Din acest punct de vedere, coincidența dintre eșecul politic al lui Mihail Gorbaciov și penibila situație a lui Erich Honecker, refugiat politic la Moscova și aspirant la acordarea azilului politic de către statul chilian (în care generalul Pinochet rămâne comandantul armatei), îmi par mai mult decât simptomatice.

Gorbaciov și Honecker reprezintă două ipostaze extreme ale experienței comuniste în acest secol. Honecker, comunistul fanatic, urmaș al tradiției bol-

șevic-prusace, discipolul lui Wilhelm Pieck și Walter Ulbricht, a crezut cu fervoare în dreptul său de a sechestra o populație de 17 milioane de oameni între gratiile „socialismului real" numit RDG. Numele său rămâne pe veci asociat cu înălțarea, în august 1961, a zidului Berlinului, simbol al tuturor complexelor de inferioritate ale unui comunism belicos și inflexibil. Până la sfârșitul său politic, petrecut exact la patru decenii de la proclamarea RDG („darul" făcut de Stalin poporului german la 7 octombrie 1949), Honecker nu a făcut altceva decât să împiedice reunificarea Germaniei, să persecute intelectualitatea critică, să prigonească activiștii civici și să-și mintă supușii, pretinzând că elita comunistă din Berlinul de Răsărit trăiește auster și pur, în conformitate cu demagogia egalitaristă pe care o predicau ideologii de partid.

La polul opus, Mihail Gorbaciov, asemenea precursorilor săi revizionist-marxiști (mă gândesc la Imre Nagy, la Alexander Dubcek, dar și la Edvard Kardelj, doctrinarul titoismului), a crezut în posibilitatea renovării lăuntrice a socialismului. Crezul său politic a fost o combinație de realism pragmatic și misionarism iluminat, de machiavelism lucid și naivitate sentimentală. Când și-a lansat programul de regenerare a socialismului, Gorbaciov era conștient de fundătura politică și economică în care se aflau Uniunea Sovietică și aliații ei. El era convins că noul contract social propus de grupurile revizioniste din aceste țări va fi primit cu entuziasm de către categoriile active politic, că „socialismul cu față umană" va fi îmbrățișat drept o autentică emancipare de sub călcâiul de fier al neostalinismului mai mult sau mai puțin represiv. După cum se știe, calculele strategice ale reformatorilor comuniști au fost infirmate de dezvoltările spontane din toate aceste țări. În Germania de Est, renașterea

societății civile, mult timp amuțită și narcotizată, s-a produs cu o uimitoare iuțeală, astfel încât în mai puțin de o lună de la eliminarea lui Honecker din vârful partidului și statului revendicarea reunificării a devenit lozinca națională. Reformatorii neomarxiști, discipolii Rosei Luxemburg, amatorii de utopii eco-pacifiste și alți activiști, persecutați de poliția secretă est-germană în anii precedenți, s-au văzut marginalizați. Viitorul statului artificial, întemeiat pe ficțiunea separării națiunii germane pe criterii de clasă, nu putea fi decât într-o Germanie unită. Născut din dogma stalinistă, RDG-ul pierea odată cu aceasta.

Tot astfel, visul lui Gorbaciov de a menține URSS-ul unit, cu un centru puternic, deschis la cerințele diverselor componente republicane, dar apt totodată să le țină sub control, nu avea cum să reziste șocului unei realități dezlănțuite. Odată năruită coeziunea ideologică, odată admise viciile structurale ale doctrinei fondatoare, nu mai există nicio rațiune pentru menținerea vechilor structuri. Obstinația lui Gorbaciov de a conserva partidul comunist, mumie a timpurilor înregimentării totalitare, nu a făcut decât să agraveze criza sistemului. Presiunile de la bază, accentuate de trezirea pasiunilor naționale și de dorința firească de afirmare a dreptului la autodeterminare, au dus la totala descompunere a colosalului aparat birocratic numit statul sovietic. Fără ideologia leninistă drept mantie protectoare, văduvită, așadar, de unica sursă de legitimitate (o legitimitate dubioasă și apocrifă, desigur) pe care își construise puterea, clasa politică numită nomenclatură s-a văzut tot mai neputincioasă. Ultimele luni au semnificat astfel nu numai agonia imperiului, dar, în egală măsură, declinul unei pseudoelite uzurpatoare care s-a crezut purtătoarea unui mandat de reconstrucție a naturii umane.

Revizionismul lui Gorbaciov nu mai avea în aceste condiţii niciun public real: aparatul de partid, şocat şi umilit, încetase de mult să mai creadă în fantomele ideologiei oficiale. Liberalii găseau discursurile lui Gorbaciov vide de sens, iar naţionaliştii le respingeau pentru că erau simple ajustări ale execrabilei ideologii marxiste. Într-un cuvânt, gorbaciovismul a capotat pentru că nu a reuşit să înţeleagă necesitatea unei schimbări radicale de sistem politic.

Unde se afla România în acest context? În chiar acelaşi număr din *New York Times* din 13 decembrie 1991, care anunţa victoria lui Elţîn asupra lui Gorbaciov şi confuzia creată de cererea lui Honecker — expulzat de Elţîn — de a primi azil politic în Chile, citesc şi două ştiri din Bucureşti. Prima vorbeşte despre scindarea Frontului Salvării Naţionale şi de scrisoarea grupului de 56 de senatori FSN, prin care aceştia critică linia politică a echipei Roman. Cealaltă ştire este legată de achitarea de către Curtea Supremă a 15 foşti demnitari comunişti, iniţial condamnaţi pentru complicitatea lor la acţiunile represive ordonate de Ceauşescu în decembrie 1989. Un lucru este cert: evenimentele de la Bucureşti nu pot fi separate de cursul general al istoriei în fosta zonă de dominaţie a Uniunii Sovietice. Îmi pare astfel că ruptura din Front, ca şi tot mai acerba polemică dintre preşedintele Iliescu şi fostul premier Roman sunt legate de opţiunile FSN în prima perioadă de după căderea regimului Ceauşescu, opţiuni întemeiate pe dorinţa acestei formaţii de a-şi impune hegemonia în viaţa politică românească şi de a împiedica o veritabilă despărţire de trecut. Este cel puţin bizar să-l auzim astăzi pe dl. Roman deplângând menţinerea structurilor şi mentalităţilor comuniste, câtă vreme domnia sa s-a solidarizat necondiţionat cu dl. Iliescu în acţiunile

care au dus la înlăturarea oricărui disident cunoscut din conducerea ţării la mai puţin de o lună de la revoluţie. Este oare necesar să recitim numerele mai vechi ale publicaţiilor frontiste pentru a redescoperi formele în care s-a (re)construit vocabularul urii, delaţiunii şi disensiunii? Nu a fost conştient dl. Roman, încă din primăvara anului 1990, că programul FSN nu conţinea ideile opoziţiei anticomuniste, nu se născuse din regândirea şi dezvoltarea ideilor unor Paul Goma, Mihai Botez, Dorin Tudoran, Vlad Georgescu, Doina Cornea, Gabriel Andreescu sau Ana Blandiana, afirmate în condiţiile oribilei prigoane antidisidente, ci din „Scrisoarea celor şase", document semnificativ al direcţiei gorbacioviste din interiorul comunismului mondial? Încercarea destul de stângace a fostului premier de a-şi construi o imposibilă virginitate politică, utilizarea mai mult decât riscantă a cărţii şovinismului antimaghiar îmi par mai degrabă dovezi ale unei pierderi de teren decât ale unei maturităţi încrezătoare în sine şi în valorile democratice cu atâta emfază profesate după pierderea bătăliei.

Acum, când centrul imperiului s-a dezagregat, când Gorbaciov însuşi nu mai este altceva decât o epavă politică, este greu de imaginat că România va deveni unica excepţie, unica ţară fostă comunistă în care să se încerce o strategie politică neosocialistă şi colectivistă complet lipsită de şanse de succes. Nu neg că domnii Iliescu şi Bârlădeanu au asemenea intenţii. Ceea ce mă îndoiesc este că ei vor izbuti să ofere altceva decât dovada sterilităţii flagrante a viziunii lor politice marcat birocratice şi etatiste. Achitarea foştilor demnitari comunişti nu trebuie să ne alarmeze peste măsură. Într-un regim prezidenţial dominat de un grup politic cu trecut politic similar cu al acuzaţilor, acest lucru este perfect previzibil. Ade-

vărul este că această achitare reprezintă o confesiune a veritabilei identități politice a echipei diriguitoare, precum și a realelor ei simpatii și afinități. Pe de altă parte, amânarea reformelor și blocarea tranziției democratice nu pot fi decât opțiuni temporare. Este astfel de negândit ca dl. Iliescu și amicii săi să nu fi înțeles chiar nimic din ceea ce s-a petrecut în ultimii doi ani, anume un proces ireversibil de autonimicire a unui sistem atins de o incurabilă maladie degenerativă. Abuzând de tactici populiste, prizonieri ai unei tot mai vetuste și costisitoare logici a puterii, nici ei, nici echipa Roman, nu pot obține decât simple amânări de scadențe. Chestiunea vitală rămâne însă deschisă, iar soluția ei se găsește nu numai în afara, dar chiar împotriva tradițiilor și mentalităților comuniste.

Washington D.C.
13 decembrie 1991

Liberalismul și inamicii săi

Excelenta analiză făcută de Nicolae Manolescu dihotomiei dintre democrația tribală și cea liberală merită să fie salutată ca o inovație la discutarea dezinhibată și aprofundată a concepției liberalismului politic, deopotrivă în istoricitatea, cât și în vitala ei actualitate. Cum limpede reiese din eseul lui N. Manolescu, publicat în *România literară* din 7 noiembrie 1991, există forme de organizare semi sau mai degrabă pseudodemocratice care reușesc să simuleze consensul de masă, fără a garanta protecția individului împotriva a ceea ce Alexis de Tocqueville numea tirania majorității. Exemplele date chiar de distinsul critic și gânditor politic sunt pe cât de elocvente pe atât de neliniștitoare: Gruzia postcomunistă este guvernată de un fost disident naționalist și populist, Iranul de după dinastia Pahlavi se află în mâinile unei teocrații belicoase și exclusiviste. Mai aproape de România, chiar în Balcani, Partidul Socialist al lui Slobodan Miloșevici (o prea puțin mascată reîncarnare a fostului partid comunist) recurge la demagogia unui naționalism febril și strident pentru a menține populația într-o perpetuă stare de mobilizare și panică. Entuziasmul de masă pentru asemenea variante de neotribalism nu trebuie luat drept un indicator al autentici-

tății lor democratice. Dimpotrivă, cum am mai arătat într-o serie de articole publicate în *România literară, Meridian, Contrapunct, 22* și *Orizont*, avem de-a face cu opusul tradiției liberale, respectiv cu o recidivă colectivist-populistă înrădăcinată în mit, resentiment și angoase greu mărturisibile.

Este, cred, momentul să ne lămurim termenii și să definim ce înțelegem prin democrație liberală. Prea multe confuzii pot fi observate în luările de poziție din țară în legătură cu acest concept pentru ca întreprinderea noastră să fie inutilă. Să spun de la început că termenul de liberalism face parte din ceea ce aș numi gramatica modernității. Cu alte cuvinte, în perioada Renașterii și, mai ales, a Luminilor, a ideii de cetățean. Tradiția liberală este indisociabilă de centralitatea individului ca referențial absolut și indiscutabil al universului politic. Pentru viziunea liberală, așadar, individul și drepturile sale naturale au prioritate asupra oricărei cauze pretins superioare. Liberalismul, de la John Locke și până la Isaiah Berlin, s-a constituit ca o concepție antiabsolutistă și antiautoritară, străină de orice tentație de inginerie socială. Liberalismul, spre deosebire de ideologiile care l-au contestat și îl contestă încă, este antioracular. Comunismul și fascismul anunțau venirea mileniului. Pentru marxiști, mileniul constă din visata societate fără clase, în numele căreia se pot comite toate violențele imaginabile. Pentru naziști, comunitatea rasială a Reichului de o mie de ani era idealul căruia trebuia să i se subsumeze orice destin individual. În organizările totalitare, spațiul privat este suspendat, iar, în conformitate cu decalogul fascist al Italiei mussoliniene, voința individului trebuie dizolvată în mistica omogenității naționale. Pentru staliniștii naționali de tip Ceaușescu sau Enver Hodja, deopotrivă doctrinari și

cinici, individul era un simplu pion manevrabil pentru atingerea scopului final: autarhia națională absolută, izolarea de Occident, paralizia mentală și spălarea pe creier a unui întreg popor. Fascisto-comunismul practicat de Ceaușescu a fost astfel un experiment unic de strivire a individualității, de suprimare a autonomiei rațiunii și de exaltare a unor simboluri naționale apocrife. Pentru ca, spre deosebire de patriotismul pozitiv al fondatorilor României moderne, de la Bălcescu la Titu Maiorescu, isteria șovină a ceaușismului nu era altceva decât o continuă tentativă de negare a ilegitimității totale și absolute a puterii comuniste în România. Deșănțata frazeologie patriotardă la care se dedau astăzi neotribaliștii autohtoni, nu foarte diferită de aceea a unor grupări similare din alte state foste comuniste, este în esența ei o combinație de teme egalitariste și salvaționist-mitologice de sorginte deopotrivă comunistă și fascistă. Acest straniu hibrid ideologic are ca substrat o profundă ostilitate față de valorile liberale și, înainte de toate față de ideea că individul este înzestrat în chip natural cu un număr de drepturi inalienabile. Acest postulat al paradigmei liberale a fost și rămâne principala țintă de atac a direcțiilor totalitare și iraționaliste, fie ele de stânga sau de dreapta.

În remarcabilul său studiu *Liberalism* (Minneapolis: Univerity of Minnesota Press, 1986), filosoful britanic John Gray releva următoarele componente fundamentale ale liberalismului: individualismul, în sensul că persoana umană este considerată sacră și dotată cu dreptul natural la libertate, proprietate privată și urmărirea fericirii; egalitarismul etic, conform căruia, prin naștere, toți oamenii au valoare morală egală; universalismul, respectiv axioma unității morale a speciei umane; și, în fine, meliorismul, anume convin-

gerea că ordinea socială, existența, poate fi îndreptată, atunci când nu este vorba de o tiranie, în chip evolutiv. Așadar, concepția liberală așază în centrul acțiunii și imaginației politice noțiunea libertății, înțeleasă ca sferă a nonîngerinței statale în viața individului. Această libertate, o știm de la Benjamin Constant, poate fi definită negativ, prin nonintervenție guvernamentală în ceea ce eu, individul, concep drept sfera drepturilor mele imprescriptibile. Ea poate fi privită însă și sub aspect pozitiv, în sensul că indivizii se manifestă ca subiecți civici, participă activ la procesul democratic.

Deși parte a modernității, prin accentul pus pe drepturile individului, pe consens și pe supremația legii, liberalismul își află precursorii încă în Antichitate. Celebra oratie funebră a lui Pericle, cu a sa glorificare a virtuților civice ale atenienilor, se înscrie astfel în nobila genealogie a tradiției liberale, alături de Cicero cu ale sale pasionate pledoarii pentru respectarea legilor. Mai aproape de timpurile noastre, liberalismul își recunoaște ereditatea în distincția operată de Thomas Hobbes între drepturi și datorii și, mai cu seamă, în ideea filosofului britanic că datoria statului este să protejeze, iar nu să vătămeze aceste drepturi. Firește, actul de naștere al liberalismului modern este reprezentat de concepția lui John Locke, în *Al doilea tratat de guvernământ*, privitoare la constituirea unui guvern parlamentar subordonat legii și, îndeosebi, în impecabila sa demonstrație privitoare la legătura indestructibilă dintre libertatea individuală și proprietatea privată. Să amintim, fie și în treacăt, momentul epocal reprezentat de Adam Smith, cu a sa *Avuție a națiunilor*, în care economistul scoțian incrimina orice tentativă statală de a limita libera acțiune a indivizilor în economie. Firește, multe dintre tezele

tradiționale ale liberalismului economic aveau să fie amendate în secolul nostru, mai ales, odată cu tranziția societăților occidentale spre statutul bunăstării și apariția unui sistem de protecție guvernamentală pentru șomeri și alți defavorizați. Ceea ce a rămas valabil este nucleul politic și moral al liberalismului: afirmarea libertăților individului într-un stat de drept, refuzul de a investi orice autoritate colectivă cu dreptul de a limita libertățile civice, fie chiar și în numele unor considerente de urgență istorică. Să nu uităm, în pofida unor inevitabile îngustări ale exercițiului pluralist, chiar și în anii celui de-al Doilea Război Mondial, Anglia și Statele Unite au continuat să fie democrații liberale.

Pentru a reveni la titlul eseului meu, aș spune, în încheierea acestei prime părți dintr-un posibil serial despre șansele liberalismului în societățile postcomuniste, că nimic nu este mai străin de spiritul acestei concepții decât viziunile profetice și promisiunile utopice. Liberalismul se caracterizează mai presus de toate prin realism și prudență. Adversarii săi păcătuiesc prin romantism patetic și aventurism istoric. Liberalismul pune pariu pe rațiune și individ. Inamicii săi celebrează „voința colectivă". Liberalismul consideră dreptul la fericire ca pe un drept al individului. Dușmanii săi proclamă, unii mai suav, alții mai agresiv, că există instanțe superioare care îi pot dicta individului concepția lor despre fericire. Este, în fond, un conflict ireconciliabil între gnoza utopică, în oricare din ipostazele sale, unele mai aberante ca altele, și viziunea pluralistă, care așază diversitatea și particularitatea la temelia edificiului politic. Pentru profetismul utopic, uneori scientist, alteori iraționalist, politicul este o expresie seculară a mitului și nu se poate sustrage acestei condiționări fatale. Pentru libe-

ralism, nu există o soluție ultimă pentru dificultățile condiției umane.

Voi încheia referindu-mă la unul dintre cei mai inteligenți exponenți ai liberalismului, un excepțional filozof politic și un neegalat maestru în disciplina care se numește istoria ideilor. Mă refer la Sir Isaiah Berlin, autor al unor studii devenite clasice, între care *Four Essays on Liberty* (Patru eseuri despre libertate) și *Against the Current* (Împotriva curentului). Într-un volum apărut în 1990, filozoful britanic scria: „Posibilitatea unei soluții finale — chiar dacă uităm sensul oribil pe care aceste cuvinte l-au căpătat în perioada lui Hitler — se dovedește a fi o iluzie; și încă una extrem de periculoasă. Pentru că, dacă o asemenea soluție este privită într-adevăr drept posibilă, atunci, firește, niciun cost nu va fi prea mare pentru a o atinge: a face omenirea fericită, și dreaptă, și creatoare, și armonioasă pentru veșnicie — există oare un preț prea înalt pentru aceasta? Pentru a pregăti o asemenea omletă, nu există, firește, vreo limită pentru numărul de ouă ce trebuie sparte — aceasta a fost credința lui Lenin, Troțki, Mao sau Pol Pot. Întrucât eu cunosc adevărata cale spre soluția ultimă a problemelor societății, știu direcția spre care să conduc caravana umană; și, deoarece tu ignori ceea ce eu cunosc, nu ți se poate acorda nici măcar o minimă libertate de alegere, dacă vrem să ne atingem scopul. Tu declari că o anumită politică te-ar putea face mai fericit, sau mai liber, sau ți-ar da mai mult spațiu de respirație; însă eu știu că te înșeli, știu de ce ai nevoie și mai știu de ceea ce toți oamenii au nevoie; iar, dacă există rezistență bazată pe ignoranță, ori pe rea-voință, atunci ea trebuie zdrobită și s-ar putea ca sute de mii de oameni să trebuiască să piară pentru ca milioane să devină fericiți pentru eternitate". În concluzie,

împotriva colectivismului tribalist, utopic și nihilist, liberalismul susține că indivizii sunt capabili să-și cunoască interesele, că voința umană este autonomă și că suveranitatea poporului se întemeiază pe drepturile cetățeanului.

Infinitul tupeu al lacheilor

Credeam că numai în Balcani se poate întâmpla așa ceva: după decenii de servilă prosternare la picioarele unor despoți sanguinari, după o pe cât de umilitoare, pe atât de bine remunerată pactizare cu torționarii securității, purtătorii de cuvânt ai recent-prăbușitelor regimuri comuniste să renască precum niște prunci inocenți, gata să dea lecții întregii cetăți și să-i ponegrească fără jenă pe cei care înfruntaseră tirania. Ei bine, iată că m-am înșelat. Chiar și în centro-europeana Polonie, fenomenul mai-sus descris pare să se desfășoare într-o direcție îngrijorător de similară cu aceea din România. Firește, aberațiile lui Ceaușescu nu și-au avut egal, după cum rinocerita de tip *Săptămâna*, ori „Cenaclul Flacăra al tineretului revoluționar" a fost contribuția originală și fără seamăn în lume a bravilor protocroniști la dezvoltarea nemuritoarei „concepții despre lume și viață". Și totuși, după cum ne dăm seama recitindu-l pe Miłosz cu a sa *Gândire captivă*, există o caracterologie a abdicării morale și a complicității cu forțele răului, care transcende distanțele geoculturale. Cu alte cuvinte, sistemul și-a secretat paraziții fără deosebire de tradiții și distincții locale. În România, ca și în Polonia, în Bulgaria, ca și în Germania Răsăriteană, statul totalitar a știut să încurajeze tendințele colaboraționiste în rândul unor

intelectuali arivişti şi/sau debusolaţi, gata să renunțe la demnitatea lor profesională în favoarea unor avantaje pecuniare imediate și a unei glorii statuate oficial, prin toate canalele monolitismului doctrinarist.

Dar nu despre Andrzejewski, Brecht și Sadoveanu este vorba aici. Ideea acestui eseu mi-a fost sugerată de un articol apărut în *New York Times* din 1 noiembrie 1990. Intitulat „Înălțătorul de osanale al Poloniei cade în picioare", articolul descrie situația actuală a unui personaj care apărea până în urmă cu vreo doi ani drept cel mai detestat individ din țară. Mai disprețuit și mai contestat chiar decât generalul Jaruzelski, pentru că în vreme ce încorsetatul general mai putea găsi scuze în cine știe ce raționalizări perverse ale unui mitologic „suprem interes național", celălalt, măscăriciul de curte, nu era decât un profitor cinic al unor situații-limită, în care se aflase propulsată Polonia în urma loviturii de stat din decembrie 1981. Mă refer, desigur, la Jerzy Urban, purtătorul de cuvânt al WRON-ului, consiliul suprem militar-polițienesc, care și-a instaurat dominația într-un asurzitor zăngănit naționalist, în numele salvării patriei de pericolul „anarhiei pluraliste". Dacă Jaruzelski, auster, limitat și obtuz, credea, poate, sincer că Michink, Walesa și Geremek erau „în chip obiectiv" adversarii Poloniei, că „Solidaritatea" era o forță destabilizatoare, care trebuia anihilată, subtilul jurnalist Jerzy Urban nu putea fi bănuit de asemenea prejudecăți de cazarmă. El a aderat la programul „ciorilor" (între WRON și *wrona* diferența era insesizabilă) cu o păcătoasă și public mărturisită voluptate.

Ființă a mlaștinii, Urban se bucura personal să-și vadă adversarii hăituiți, scuipați, maltratați. Cu o bucurie macabră, el oficia conferințe de presă, în care nu se dădea în lături de la nicio calomnie la adresa celor care, aflați îndărătul gratiilor, nu-i puteau răs-

punde. Se juca de-a argumentele, răsucea sofismele în fel și chip, se delecta într-o cazuistică pe cât de persiflatoare, pe atât de idiotizată. Când i se amintea, de către vreun ziarist străin, că lucrurile stăteau altfel decât le prezenta el, Urban zâmbea schimonosit și aranja expulzarea rapidă a *trouble-maker*-ului. Verticalitatea îi repugna și, întrucât nu știa decât comportamentul nevertebratelor, era gata să reducă antropologia la o zoologie primară. Metaforele îi serveau numai întru maculare, iar ironiile, groase, ieftine, chiar obscene, răspândeau o odoare ieftină. Nu credea nimic din ceea ce spunea, și totuși repeta necontenit aceeași melodie obosită despre umanismul generalului cu ochelari tropicali. Dacă nu aș fi citit articolul din *New York Times*, aș fi crezut că acum, când Polonia a ieșit din coșmarul legii marțiale și al normalizărilor de tot felul, când pluralismul a prins rădăcini în acea țară, iar asasinii părintelui Popieluszko vor fi rejudecați pentru monstruoasa lor crimă, aș fi crezut, așadar, că Jerszy Urban s-a retras într-o schivnică și absolut recomandabilă tăcere. Da, aș fi crezut acest lucru pentru că nu-mi puteam închipui că nu numai la noi, dar și în alte țări zise „postcomuniste" nesimțirea este cu atât mai rentabilă, cu cât este mai enormă. Nu-mi venea să cred că, după ce linsese cizmele generalului și făcuse mătănii sârmei ghimpate, maestrul Urban va decide să devină un rechin al presei capitaliste. Iată-l însă, mai prezent ca oricând, director al unei publicații satirice în care se distrează copios și de o manieră literalmente pornografică pe seama premierului Mazowiecki, a lui Lech Walesa și a tuturor celor pe care i-a ajutat să zacă prin închisori și în domicilii forțate. Și pentru că insolența individului nu are margini, el își permite să facă bancuri dubioase și la adresa Papei Ioan Paul al II-lea. „Pentru valet nu există erou", spunea cândva Goethe. La care Hegel

adăuga, cu un umor extrem de trist, parcă presimțind veacul nostru de abjecție instituționalizată: „Și asta nu pentru că eroul nu este erou, ci pentru că valetul este valet".

În urmă cu câteva luni, ipochimenul a publicat și o carte intitulată *Alfabetul Urban*, o colecție de bârfe sordide și anecdote lubrice pe gustul unei periferii mereu însetate de senzațional. Până în prezent, cartea s-a vândut extraordinar (mai bine de o jumătate de milion de exemplare), iar Urban a adunat peste optzeci de mii de dolari ca profit. Întrebat de ziaristul de la *New York Times* cum se simte în noua sa postură, rapsodul legii marțiale răspundea: „Îmi place capitalismul la nebunie. Cât timp am fost în guvern n-am fost niciodată atât de bogat și nu am avut niciodată șansa da a juca un joc atât de fascinant ca acum". În orbitoarea-i nuditate, declarația lui Urban spune totul despre marea dilemă a ieșirii din totalitarism: sistemul nu a fost o structură descărnată, un eșafodaj de ordine și directive impersonale, ci un imens angrenaj de acțiuni și interese personale. Sistemul nu ar fi putut supraviețui fără profitorii săi, a căror principală caracteristică a fost și rămâne o spectaculoasă impertinență. Sunt convins că, dacă variantele ilfovene ale lui Jerzy Urban (maniacii ungarofobi și tracomani de la *România Mare*, dar și politrucii în zdrențe de la *Democrația*, spre a nu mai vorbi de menestrelul înflăcărat de odinioară, astăzi evoluând tot mai zigzagat) ar citi spusele respectivului, nu ar avea motive de dezacord cu el. Asemenea pezevenghiului de la Varșovia, și ei ar putea publica „alfabetele insolenței" și, ceea ce este și mai dureros, probabil că nu succesul de casă le-ar lipsi.

Washington D.C.
3 noiembrie 1990

Etnocentrismul ca tentație

Mă gândeam de multă vreme la un titlu potrivit pentru aceste notații pe seama unui fenomen ce tinde să se generalizeze în fostele state comuniste din Europa de Răsărit și Centrală. Este vorba de recrudescența mitologiilor arhaizante în variante sincretice și, de cele mai multe ori, desfigurate. Etnocentrismul, care pare să se fi configurat drept portdrapel al revanșei totalitare, se pretinde succesorul ideologiilor patriotice (chiar dacă uneori și patriotarde) din perioada interbelică. Cel mai adesea însă, el se metamorfozează într-un amalgam resentimental și haotic, îmbibat de pasiuni conjuncturiste și oportunisme viscerale. Venind astăzi după-amiază acasă de la universitatea unde predau, mi-am amintit de un splendid eseu al eminentului profesor de istorie germană, Fritz Stern, intitulat în chip mai mult decât elocvent „National-Socialism as Temptation". În aceeași ordine (sau dezordine) de idei, mi-au revenit în gând tristele concluzii despre iluziile colectivist-egalitare din cartea lui Jean-François Revel, *La tentation totalitaire*. Etnocentrismul ca tentație îmi apare astfel ca un proiect mistificator întemeiat pe exploatarea pulsiunilor și expectațiilor unei colectivități înspăimântate de spectrul unei modernități, adeseori traumatizantă.

Este vorba de un registru subliminal, de acea zonă obscură în care visele salvaționiste capătă dimensiuni balsamice. Este o recidivă totemistă, un soi de magie perversă și pervertitoare care urmărește anestezierea simțului critic, obliterarea lucidității, anihilarea adversarului de idei și criminalizarea orientărilor raționaliste. În cazul românesc, etnocentrismul abuzează în chip cinic de absența unui spirit al dialogului și preconizează chiar eradicarea formelor incipiente ale acestuia.

Corifeii ceaușismului, reîncarnați în spadasini ai unei matrici xenofobe, care au pierdut orice simț al proporțiilor și se lasă pradă cu pătimașă voluptate unui delir retoric de factură pur clinică, deci acești arhangheli ai tuturor aversiunilor și înjunghierilor posibile s-au dezlănțuit, în ultima vreme, împotriva celor în care văd simboluri ale unei formule politice și spirituale democratice. Asemenea confraților lor întru venin și flegmă, grupați în organizația fascistă paramilitară Pamiat din Uniunea Sovietică, ei văd pretutindeni umbra unei enorme conspirații țesute de „cercurile iudeo-masonice" sau „sionist-legionare", menită să ducă la destabilizarea instituțiilor oficiale. Ce se ascunde în spatele acestei propagande de o brutalitate fără precedent este spasmul mortal al unui grup social ultrareacționar, a cărui unică rațiune de a fi este să combată tranziția țării spre o societate de drept. Indivizi precum Eugen Barbu, Eugen Florescu si Corneliu Vadim Tudor știu prea bine ce se întâmplă la ora actuală în alte țări din Est. Nu se poate să le fi scăpat din vedere faptul că, mai devreme sau mai târziu, fiecare are de răspuns pentru crimele comise. Crime care, atunci când au fost înfăptuite în ordinea spiritului, precum cele ale susamintiților, sunt de un milion de ori mai grave, pentru că sunt mai greu

reparabile, decât aberațiile tiraniilor ordinare. Este într-adevăr stupefiant pentru orice cunoscător al procesului destalinizării din alte țări foste comuniste să asiste la regruparea canaliilor propagandistice într-o formațiune de o agresivitate care amintește în chip flagrant mentalitatea patibulară și virulența asiatică a lui Julius Streicher. Că Florescu, Barbu și Păunescu se repliază nu este în fond surprinzător: hienele trebuie să facă front comun în clipa când întâlnesc rezistența cetății. Mai îngrijorătoare este magnanimitatea puterii care pare să le facă semne aprobatoare și chiar să le încurajeze gesticulațiile sordide. Cum altfel am putea interpreta alianța din ce în ce mai perceptibilă între pestilențiile florescian-barbiste și publicația oficială a FSN, cotidianul *Azi*. Faptul că un arhitect al culturii lui Ceaușescu, precum Eugen Florescu, recurge în publicația prin antifrază denumită *Democrația* la un limbaj de o trivialitate ce întrece închipuirea și persevereză în vechea sa profesiune de delator mitoman este la urma urmelor ușor de înțeles. Mai greu de priceput este întârzierea unei reacții a societății civile la aceste ultragieri ale bunului-simț național, precum și suspecta indulgență a puterii în raport cu o promiscuitate care amenința să devină endemică. Ori poate că nu sunt puțini cei care la vârf savurează saltimbancărelile nostalgicilor lui Ceaușescu, viziunile lor apocaliptice despre tot felul de conjurații menite să ducă la trecerea țării în neființă?

Revenind la eseul lui Fritz Stern publicat în volumul *Dreams and Desillusions: the Drama of German History* (New York, Knopt, 1987), merită pomenite ipotezele istoricului de la Universitatea Columbia privitoare la secretul fascinației național-socialiste. Este bine să le citim cu atenție, pentru că, din nefericire, situațiile de criză istorică generează stări de disperare colectivă, pe

fondul cărora pot triumfa autoritarisme mesianice cu efecte catastrofale. Or, la ora actuală, România este prinsă în acest clește al unei sfâșieri autodevorante, într-un nor tenebros și ambiguu, în care orice eroism este maculat și orice lașitate poate fi lesne acreditată drept o dovadă de noblețe și curaj. După o revoluție în care plebeii și-au afirmat dreptul la existența suverană, „noua clasă" comunistă încearcă să-și reinstituie dominația prin difuzarea unor legende de un primitivism strigător la cer. Plasticizarea trecutului, instrumentul preferat al stalinismului dintotdeauna, funcționează ca și în anii despotismului nud, de data aceasta în numele prezervării unei etnicități primejduite în însăși esența ei.

Alteritatea, figura străinului, negativitatea ca formă de distincție și autonomie sunt puse la stâlpul infamiei de către cei care celebrează ritualurile pseudo-unificatoare. Cerberii staliniști de ieri, protocroniștii specializați în bizantine extaze de palat proferează acum invective turbate în numele unei ideologii a românismului organic și integral. Să-l citim așadar pe Fritz Stern cu însutită și melancolică atenție: „Național-socialiștii au transformat politica într-un delir permanent. Marea atracție a național-socialismului a constat în acea demagogie unică a Führerului și în dramaturgia spectacolului național-socialist. (...) Calea spre național-socialism trece printr-un deșert de spaime personale, temeri colective și resentimente. Există astfel tentația de a te abandona unui dictator, de a crede în miracole. Hitler evoca voința umană și providența divină. Elementul religios-mistic al național-socialismului magnetiza astfel în chip misterios populația apolitică, precum și pe cei incapabili să se adapteze lumii în care trăiau și care erau, poate, obișnuiți cu visul iraționalismului eroic. Tentația consta

astfel în renunțarea de sine în favoarea delirului național..." Etnocentrismul taumaturgic pe care pedalează turiferarii neotribaliști este, prin urmare, o formă maladivă de răspuns la acele schimbări ce au făcut să explodeze universul terorist în care le era asigurat succesul întreprinderilor reptiliene. Marginalizați moral, fantome ale unui timp al disprețului și nemerniciei, ei nu au alte soluții decât să excite pasiunile gregare în numele unor idei pe care, trebuie să o recunoaștem, le-au servit cu nesfârșit devotament timp de decenii.

Etnocentrismul în faza sa actuală nu este pur și simplu o reluare a motivelor extremei drepte interbelice, ci mai degrabă o tentativă de refuncționare pragmatică (americanii ar numi-o *self-serving*) a formulelor autarhice ale etnostalinismului plăsmuit de Ceaușescu și emulii săi. Coloratura sa intens șovină, vocabularul rudimentar și violența nedeghizată îl predestinează să-și afle adepți în straturile sociale pe care democratizarea le poate duce la ruină și, în primul rând, printre membrii fostelor aparate de securitate, de partid, politrucii din armată etc.). Mai exact spus, etnocentrismul este revanșa frustraților, scutul neputincioșilor și arma favorită a vânătorilor de vrăjitoare.

Washington D.C.
10 noiembrie 1990

Fantasmele derutei

Totalitarismul înseamnă, poate, mai presus de orice, o continuă agresare a memoriei individuale și sociale. Este un efort sistematic întreținut de organizarea unei industrii a amneziei, o acțiune de instituționalizare a uitării. Faptele reale sunt expurgate de adevăratele lor semnificații și devin contrariul a ceea ce au fost ele în realitate. După revoluțiile din 1989, toate națiunile din Europa de Răsărit s-au străduit să depășească moștenirea mentală a unui sistem întemeiat pe minciună. Vreme de mai bine de patruzeci de ani, acestor națiuni le-a fost negat dreptul de a-și cunoaște adevăratul trecut, propriile tradiții, veritabilii eroi, martiri și, de ce nu, trădători. Chiar și după prăbușirea comunismului, aceste națiuni se află încă departe de o asumare lucidă a trecutului lor. Nu afirm aceasta ca pe o absurdă acuzație, ci ca pe o întristată judecată de existență. Memoria lor este încă bântuită de visele neîmplinite ale unei imposibile grandori, precum și de imaginile terifiante ale unor presupuse comploturi distructive, menite să le destrame existența. Deși această romantizare negativă a trecutului pare să fie regula generală pentru țările din zonă, nu putem ignora remarcabilele tentative de a revitaliza tradițiile liberale, pro occidentale, care ar putea per-

mite evitarea recidivelor mitologice și demontarea psihologiei etnocentriste, cu a sa tentație deopotrivă autoglorificantă și autocompătimitoare. În egală măsură, nu putem trece cu vederea ca această direcție arhaizant-resentimentală este mai vizibilă în Balcani, acolo unde tradițiile statului de drept (Reichsstaat) au fost întotdeauna mai fragile, pentru că au fost mai târzii și mai izolate decât în Europa Centrală. Populismul naționalist pare astăzi mai influent în Serbia, Bulgaria sau România decât în Ungaria sau Cehoslovacia.

Pe măsură ce instituțiile paternaliste ale statului comunist s-au evaporat, aceste țări au devenit terenul unui crescând conflict între tendințele antiautoritare, antistatiste și predominant civice (înrădăcinate în ceea ce disidenții au numit „politica antipoliticii"), pe de o parte, și nostalgia pentru ceea ce s-ar putea încadra în formula „scuturilor protectoare", pe de alta. Individul traumatizat și dezorientat, confruntat cu pariurile economiei de piață și cu spectrul șomajului, se agață cu disperare de himera unui salvator magic, garant al siguranței sale personale. Un astfel de scut protector îl reprezintă ideologiile și mișcările naționalist-etnocentrice care exacerbează și manipulează nevroze și răni colective. Dar de ce sunt aceste societăți din Europa de Răsărit și Centrală atât de traumatizate? Pe lângă atâtea elemente, un factor esențial îl reprezintă memoria lor, reprimată și refulată atâtea decenii. Desigur, această memorie a supraviețuit parțial în comunitățile marginalizate ale intelectualilor critici, „insulele plutitoare ale inteligenței", ca să folosesc o imagine a lui Karl Mannheim. Pe de altă parte însă, cetățeanul mediu, omul de pe stradă, individul, care a aplaudat cu sau fără entuziasm tiradele gâfâite ale unor dictatori venali, este complet derutat: el a fost învățat să ignore trecutul

propriei societăți, să fugă de istorie și să accepte în chip conformist și oportunist verbiajul dominant. Odată aceste aberații ideologice demascate ca simplă șarlatanie conceptuală, individul se angajează într-o cursă frenetică pentru recuperarea adevărurilor mult timp interzise. Rezultatul îl reprezintă această atât de răspândită idealizare, naivă și sentimentală, a tot ceea ce a premers comunismului, inclusiv a acelor clipe de „înnoptare a rațiunii" care au coincis cu atâtea crime și atrocități. Nu mai puțin alarmantă este perpetuarea vestigiilor mentalității colectivist-birocratice, care duc la o viziune uniformizatoare și profund intolerantă, prea puțin înclinată să distingă punctele obscure ale unei picturi ce se vrea paradisiacă. Firește, explicațiile pentru această situație nu lipsesc. Să citez aici cuvintele poetului polonez Zbigniew Herbert: „Istoria — și nu doar aceea a Evului Mediu — ne învață că o națiune supusă măsurilor polițienești este demoralizată, sucombă din interior și își pierde capacitatea de a rezista. Chiar și cea mai cruntă luptă corp la corp este mai puțin dezastruoasă decât șoaptele, delațiunea, frica de proprii vecini și odoarea trădării".

Care sunt noile mituri ce tind să prindă ființă pe ruinele comunismului? Mai întâi, mitul națiunii omogene și organice, bazată pe comunitatea de sânge, religie și destin. În varianta sa interbelică, acest mit se referea la superioritatea rasei ariene și viza eliminarea oricăror „intruși", automat decretați drept „vermină dizolvantă". În lumina acestei concepții (sau, mai bine spus, în bezna ei), străinii sunt culpabili pentru toate frământările și eșecurile unei națiuni. Prin străin, firește, profeții etnocentrici înțeleg pe toți cei care gândesc altfel, pe toți neînregimentații și neînregimentabilii. Minoritățile etnice sunt puse la stâlpul infamiei pentru pretinsa lor lipsă de loialitate

față de statul-națiune. Intelectualii critici sunt stigmatizați ca „vânzători de neam". Figura „străinului" (adică a celui neadaptat, diferit, a celui care nu consimte) este demonizată drept sursă a neliniștii și instabilității. Corolarul acestui mit este cel al statului musculos, reazem al societății în timpuri de conspirație venetică. A te îndoi de necesitatea acestui umanism pseudoorganic este, pentru avocații noului fascism roșu, un semn al lașității intelectualiste. Derivat din aceste mituri este cel al evreului malefic, perpetuu pervertitor și conspirator. Evreii sunt comuniști și plutocrați, cabaliști și masoni, talmudiști și comintemiști. *Protocoalele înțelepților Sionului*, penibila făcătură a poliției secrete țariste, sunt redescoperite și citate cu încântare de cei care cred că au aflat, în fine, originea tuturor tragediilor acestei părți din Europa. Puțin contează că Enver Hodja, Tito, Mao Tzedun sau Ceaușescu erau orice, dar nu evrei. Ceea ce importă este autosuficiența unui sistem de obsesii și frustrări vindicative. Nu compasiunea, ci agresiunea, lovitura, pedeapsa sunt pilonii săi de rezistență. Nu e nevoie să o mai spun: pornind de la asemenea premise, este greu să se ajungă la altceva decât la exaltarea liderilor pseudocharismatici și la repetarea unor experiențe pe care le-am fi dorit definitiv încheiate.

Linia despărțitoare

Se scrie mult în ultima vreme despre renașterea tendințelor autoritariste, inclusiv a celor fascizante, în fostele state comuniste din Europa de Est și Centrală. Se vorbește chiar de primejdia unor pogromuri, fără a se face întotdeauna cuvenitele precizări asupra implicațiilor reale ale acestor întristătoare și profund regretabile fenomene. Nu vreau să generalizez în aceste rânduri, așa că mă voi abține de la comentarii pe seama evenimentelor din Ungaria, Polonia, ori Slovacia. Cum *Meridian* apare în românește, cred că este bine să mă refer la ceea ce se petrece în spațiul publicistic și politic din România. Mai întâi, se poate nota că s-a făcut până în prezent extrem de puțin întru recuperarea memoriei. Puterea instalată în urma acțiunii de masă din decembrie 1989 a adoptat, spre a-l cita pe Stelian Tănase, strategia uitării ca armă favorită de ștergere a responsabilităților unora dintre vârfurile sale pentru aberațiile numite planuri cincinale și educația revoluționară a tineretului. În acest sens, se poate spune că între hagiografia ceaușistă și amnezia deliberat întreținută de FSN și adepții săi există o stupefiantă continuitate. Pe atunci, se mințea cu tupeu; acum, se face cu aplomb. Iar când se vorbește, se țes legende despre pretinse disidențe de par-

tid și alte asemenea năluciri, ce nu-i pot convinge decât pe cei dinainte decişi să fie convinşi.

Nu doar trecutul comunist este ţinut într-un con de umbră, dar şi acela precomunist. Nu se face o tentativă serioasă de asumare a acelor situaţii şi acţiuni care au dus la lichidarea democraţiei parlamentare sub atacurile formaţiunilor extremist-şovine în anii treizeci. În publicaţii sordide, precum *România Mare* (vârf de lance al noului val de terorism ideologic), pseudoistoricul Mircea Muşat, fost scrib de serviciu la Comitetul Central, se străduie să denunţe (formal) legionarismul de odinioară pentru a sprijini nemijlocit recidiva contemporană, de un nemăsurat grotesc, a aceluiaşi fascism în chiar paginile amintitei reviste. Sincretismul (aberant doar pentru neavizaţi) care face ca în *România Mare* şi *Europa* să fie exaltaţi dictatorii comunişti şi securitatea, pe fondul unei acerbe campanii antisemite şi antimaghiare, cere explicaţii mai profunde decât simpla şi perfect justificata indignare. Aceste reviste exprimă un tip de mentalitate exclusivistă, intolerantă şi fanatică, un model psihologic înrădăcinat în oroarea de alteritate şi ostilitatea patologică faţă de orice formă de diferenţă. Sper să nu-i supăr pe prea mulţi spunând că eu unul văd în actuala explozie xenofobă altceva decât o simplă resurecţie a tentaţiilor totalitare interbelice. Antisemitismul mai sus-pomenitelor publicaţii este înfrăţit cu antiintelectualismul morbid care domină linia politică a cotidianului *Azi* şi care exprimă indubitabil formula emoţională şi teoretică a nucleului hegemonic din FSN. Să nu uităm: lozincile actuale ale patibularilor de la *România Mare* au fost strigătul de luptă al securităţii poloneze în timpul reprimării mişcărilor studenţeşti de la Varşovia din martie 1968. Puţin conta, la urma urmei, ca Leszek Kolakowski, distinsul

profesor de filozofie, forţat să se exileze în urma obscenelor campanii urzite de generalul Moczar şi agenţii săi, nu era evreu. Ceea ce conta era faptul că autorul *Omului fără alternativă* îndrăznise să ceară un stat de drept, desfiinţarea cenzurii şi un control public asupra poliţiei secrete. Subsituaţiile şi identificările demagogice, insinuările şi loviturile sub centură, anatemizarea celui desemnat drept „străin" pentru toate dramele unei ţări sunt instrumentele eterne ale regimurilor poliţieneşti în criză. Mircea Dinescu şi Dorin Tudoran, Paul Goma şi Ana Blandiana, Nicolae Manolescu şi Octavian Paler sunt astfel întruchiparea acelui *autre*, pe care fantasmele antisemite îl vedeau drept corupător, otrăvitor, „destabilizator". Spre deosebire însă de perioada interbelică, trebuie spus, centrul de greutate al vieţii intelectuale româneşti se găseşte în tabăra celor care refuză asemenea ficţiuni paranoidale. A nu constata acest lucru ar însemna să mutilăm imaginea spiritualităţii româneşti de astăzi.

Nu vreau să minimalizez câtuşi de puţin în acest eseu primejdia etnocentrismului. Ceea ce ţin să relev însă este natura sa reală, faptul că actualmente vituperanţii corifei ai românismului pur şi dur nu ţintesc doar într-o minoritate etnică, ci în toţi cei care, graţie opţiunilor lor antitotalitare şi deschis pluraliste, sunt „minorizabili", respectiv pot fi prezentaţi drept cauze ale neliniştilor şi dificultăţilor trăite de majoritatea populaţiei. Operatorii din umbră ştiu foarte bine să utilizeze vechea diversiune a ţapului ispăşitor. Ei jignesc cu repugnantă impertinenţă onoarea unor minorităţi etnice şi politice pentru a construi un consens al mocirlei, în care nimeni nu-i va mai trage la răspundere pentru propriile crime. Ignoranţa este transformată în argument irefutabil, nimicnicia în virtute, trădarea în eroism, trogloditismul în

titlu de noblețe. Să ne mai mirăm atunci că se poate ajunge în atari condiții la situații atât de stranii, precum publicarea certificatului de botez al primului-ministru drept dovadă a dreptului său (etnic și religios) de a ocupa funcția respectivă? Să ne mirăm că în loc de a respinge însăși această temă (a apartenenței etnice sau religioase drept criteriu de afirmare politică), ziarul *Azi* o ridică la rangul de principiu director al acțiunii sale inspirate din funesta tradiție a lui *numerus valachicus*? Pentru că, a sosit clipa să o spunem fără inutile timidități, există azi în România o linie despărțitoare: de o parte se află cei care cred în dreptul unei colectivități „organice" (bazată deci pe pulsiuni atavice) de a-și subordona părțile până la totala lor anihilare. De cealaltă parte se află cei care știu că nicio comunitate umană nu poate trăi în libertate câtă vreme indivizii sunt tratați ca o simplă și amorfă masă de manevră. Încrâncenata ofensivă etnocentrică din România, în chip mai mult sau mai puțin discret patronată de guvern și de președintele țării, vizează, așadar, autonomia însăși a cetățeanului și șansa țării de a ieși din periferia Europei.

Revanșa rinocerilor

În paginile săptămânalului *Democrația*, fostul șef al Secției Presă a Comitetului Central al lui Ceaușescu, Eugen Florescu, dezlănțuie un turbat atac împotriva celor care îndrăznesc să conteste legitimitatea actualilor guvernanți de la București sau care au îndrăznit să exprime îndoieli privind înțelepciunea, ori chiar buna-credință a Frontului Salvării Naționale. În urmă cu câteva luni, o asemenea explozie de ură venind din partea fostului politruc ceaușist ar fi fost greu de imaginat în paginile unei publicații bucureștene. Timpurile s-au schimbat însă, iar profesioniștii delațiunii au revenit în grup printre noi, mai agresivi și mai indecenți decât oricând. Dacă pe vremea lui Ceaușescu li se puteau deslușI motivații pentru infamele acțiuni ținând de obediența birocratică, astăzi „băieții" o fac pe cont propriu, din pură plăcere a bălăcirii prin mocirla stalinisto-fascistă.

Zilele trecute, plimbându-mă prin parcul zoologic din Washington am zăbovit timp îndelungat în fața unui țarc, în care doi rinoceri se desfătau într-o băltoacă mlăștinoasă și posomorâtă. I-am privit atent, le-am urmărit mișcările și mi-am spus că poate bietele animale nu meritau să fie imortalizate (arhetipizate) drept simbol al ultimei abjecții. Își văd de treburile

lor, se înmulțesc rar, nu trăiesc în haite și în orice caz nu sunt necrofile. Aș spune chiar că am putea observa o anumită tandrețe în gesturile femelei și că, dacă mă gândesc bine, privirile nu le erau de tot inexpresive. Oricum, nu-i puteai suspecta de agresivitate insidioasă. Dat fiind însă că ne-am obișnuit de-acum cu această ionesciană imagine, nu văd motive temeinice de a o amenda. Să le spunem, așadar, ființelor de tip Eugen Florescu, rinoceri.

În articolul la care m-am referit, personajul în cauză se dedă la atacuri de o murdărie incredibilă la adresa unor intelectuali, precum: Nicolae Manolescu, Ioan Buduca, Mircea Mihăieș, Dorin Tudoran sau Ion Vianu, insinua că Grupul pentru Dialog Social s-a vândut pentru dolari și făcea un vibrant apel la adevărații „patrioți" pentru stârpirea acestor „agenți satanici". În ceea ce mă privește, mă simt flatat să figurez în chip proeminent pe lista lui Eugen Florescu: la urma urmelor, ce onoare mai mare poate să i se rezerve unui intelectual decât aceste insulte venind dinspre ceea ce numeam nu demult „mahalaua concentrațională". Să mergem însă mai departe și să vedem cine sunt eroii lui Florescu. Mai presus de oricine, figurează în acest panegiric al trădării spiritului cuplul siamez Barbu–Vadim, una dintre cele mai îngrețoșătoare relicve ale timpurilor de infinită dezolare ale despotismului comunist. Național-socialiștii în sensul cel mai exact al termenului, antisemiții paranoidali, obsedați de fantasma înrobitoare a „calului troian", acești vidanjori cu moravuri jandarmerești sunt glorificați de Eugen Florescu drept apărători ai valorilor naționale. Între alte „merite" inestimabile, revista revanșiștilor ceaușiști, a publicat o scrisoare a membrilor fostului Comitet Politic Executiv, pe care Florescu nu ezita să o descrie, ca în bunele timpuri

când slujea la curtea scornicești eanului, drept un document epocal. Nu folosește el chiar aceste cuvinte, dar puțin mai încolo își pierde cumpătul și cade într-un extaz sudoripar imaginându-și contrastul dintre statura de atlet al moralității și culturii proprie unui Popescu-Dumnezeu și Dan Petrescu, disidentul ieșean, pe care probabil că regreta că nu l-a lichidat fizic în perioada vlădiciei de la securitate. Mai mult, ducându-și raționamentul de șacal până la ultimele consecințe, individul mai înalță câteva osanale și lui Ion Traian Ștefănescu, fostul prim-secretar al UTC, membru supleant al C.P.Ex., prim-secretar de județ ceaușist și câte alte funcții va mai fi deținut. Ni se spune despre acesta că a fost „strălucit șef de promoție la facultatea de drept și excelent prim-adjunct al ministrului culturii", adică remarcabil locțiitor de gâde în timpurile când cultura românească era așezată cu capul pe butucul floreștilor, barbilor și vadimilor de ieri și de azi.

Și cum starea de fervoare a florescului se autogenerează funambulesc (spre a nu spune grotesc), ne mai spune cronicarul vremilor de bejenie dictatorială că Poliana Cristescu, cea selectată de „sinistra", precum Himmler își alegea SS-istele de prăsilă, este o „tânără femeie de excepție". Păi cum altfel decât „excepțională" să fie fosta camaradă din fruntea organizației pionierilor, cea care patrona idiotizarea tinerei generații în lumina genialelor idei behăite de „cel mai iubit fiu" și dactilografiate în prealabil cu litere cât stâlpul de telegraf de sfetnicul cu nume înflorat? Mă opresc aici cu citatele din dejecția publicată în *Democrația*. Trebuie să fac însă o seamă de precizări, măcar pentru a nu-mi dezamăgi amicii care mă bănuiesc de o ieșită din comun memorie. Nu știu, poate că într-adevăr ținerea mea de minte este cam apăsătoare și mi-aș

dori și eu să scap de atâtea imagini și nume care îmi răsar în gând fără a le fi convocat în vreun fel. În cazul de față, însă îmi propun să merg la memorie pentru că floreștii prosperă în universul gelatinos al amneziei. Nu numai că prosperă, dar se și reproduc, și încă mult mai des decât drăguții de rinoceri reali de care vorbeam mai devreme. Dintr-o singură *Săptămâna* s-au născut vreo zece, una mai pestilențială ca alta, una mai scârboasă și mai desfrânată ca alta. Toate sunt, firește, tributare acelei viziuni macabre, terorizată de figura malefică a alogenului, o concepție delirantă care a făcut destule ravagii în acest veac. Și atunci este necesar să le aducem aminte acestor domni cine sunt, cum au servit dictatura, cum au contribuit la geneza monstruosului autocratism pe care numai o revoltă însângerată (însângerată tot de ei și de cei pe care i-au îndobitocit ani de zile) l-a putut zdrobi. Să-i readucem, prin urmare, aminte lui Eugen Florescu timpurile când, în calitate de redactor-șef al *Scânteii Tineretului*, ca și al revistei „teoretice" a UTC-ului, *Tânărul leninist*, cânta imnuri de slavă dictaturii și ideologiei pe care aceasta se întemeia. Cât despre Traian Ștefănescu, este adevărat că a fost un student strălucit, dar a fost o la fel de strălucită lichea, gata oricând să-și batjocorească subalternii și să-și venereze superiorii. Autoritar și milităros, el a impus o atmosferă de teroare mai întâi între studenți în timpul când a fost președintele UASCR și apoi în ansamblul tineretului român. Împreună cu Nicu Ceaușescu, a făcut tot posibilul să generalizeze sistemul muncii forțate a tineretului, raportând mereu cu entuziasm secretarului general pretinsele succese ale neostalinistelor „șantiere ale tineretului". Acum, când tineretul român a devenit cu adevărat revoluționar, măturând șandramaua minciunii totalitare, mă întreb cum își închipuie Eugen Florescu că se pot uita momentele de groază când Ștefănescu și oamenii lui îi tratau pe elevi și pe studenți ca pe niște cobai abulici, permițându-și un experiment sadic pentru care încă nu au fost trași la răspundere?

Cât despre Dumitru Popescu, fostul dictator ideologic și mitograful principal al ceaușismului, să spunem doar că fără el recuzita cultului ar fi fost grav sărăcită. Dumitru Popescu a fost cel care, la Congresul al X-lea al PCR, în 1969, l-a comparat pe Ceaușescu cu Pericle, Cromwell și Petru cel Mare. Tot el a patronat acțiunile de vandalizare a patrimoniului cultural, inclusiv distrugerea sistemului național de biblioteci și „concentrarea" aberantă a muzeelor bucureștene într-un spațiu neospitalier și chiar periculos. Dar să nu ne grăbim, dacă Florescu își va continua pledoaria pentru reabilitarea „marilor ctitori de cultură" vom ajunge să citim înduioșătoare portrete ale Tamarei Dobrin și, cine știe, poate chiar ale „neînțelesului" Dulea. La urma urmei, în toată această confuzie a valorilor pe care se străduiesc să o potențeze poltronii de tip Eugen Florescu există și ceva clar: dorința celor care au făcut posibil ceaușismul să revină în prim-plan și să-și martirizeze, de data aceasta definitiv, adversarii. Nu am nicio îndoială că, asemenea criminalului atras morbid de locul fărădelegii, Florescu se visează din nou instalat pe postul de inchizitor cultural spre a-și desăvârși, în fine, oribila lucrare.

Fundamentalismul sovietic sau cum renaște o dictatură

Ceva s-a întâmplat în toamna lui 1990 care ar putea explica decizia lui Mihail Gorbaciov de a schimba în chip drastic cursul perestroikăi. Lipsiți de date precise, nu ne rămâne decât să speculăm în legătură cu îngrijorătoarele evoluții (sau involuții) care marchează actuala fază a descompunerii regimului leninist din Uniunea Sovietică. Ceea ce se întâmplă acum în acea țară este o dramă istorică de dimensiuni shakespeariene, în care intervin pasiuni și amăgiri colective, speranțe se nasc și mor, iar conjurații de palat se urzesc fără ca actorii înșiși să-și dea întotdeauna seama de jocul în care se afla implicați.

Ceea ce s-a numit „primăvara de la Moscova" pare să fie urmată de un nou îngheț, ale cărui consecințe internaționale nu pot fi nicicum subestimate. Fie că este prizonierul unor forțe oculte (KGB, fracțiunea dură a politrucilor din armată, bonzii complexului militar-industrial, conservatorii neostaliniști din partid), fie că, pur și simplu, nu face altceva decât să-și consolideze puterea personală de dragul acestei puteri, Mihail Gorbaciov joacă o carte care nu poate duce decât la totala înstrăinare a inteligheției democratice și la conflicte sângeroase cu mișcările autonomiste și chiar separatiste din republici, precum cele

baltice, Gruzia, Armenia și Moldova. Omul care a fost atât de aplaudat inițial pentru curajul de a sparge carcasa totalitară și de a fi deschis societatea sovietică spre pluralism se dovedește acum un birocrat terifiat, inapt să domine forțele pe care le-a pus chiar el în mișcare. Ucenicul vrăjitor de la Kremlin luptă disperat pentru propria-i supraviețuire, încercând să-și convingă actualii aliați, anume forțele cele mai reacționare, că poate oferi garanții pentru menținerea intactă a imperiului și pentru reinstaurarea ordinii. Constrâns să opteze între partidul schimbării și cel al disciplinei conformiste, Gorbaciov a făcut eroarea tragică de a-l alege pe cel de-al doilea. Va fi el oare iertat de „cruciații" rusofilismului agresiv pentru idila cu liberalii occidentaliști? Nu ar fi fost mai înțelept să evite acest recul oportunist care nu poate decât să-i vătămeze legenda și să-i anihileze charisma? Nu ar fi fost mai preferabilă demisia, cu toate riscurile ei, unei asemenea întristătoare abjurări?

Personaj creator de istorie, fără îndoială, Gorbaciov nu a înțeles că misiunea sa nu poate fi împlinită prin ukazuri dictatoriale. În clipa de față, deținător al unor puteri quasidiscreționare, liderul sovietic este mai lipsit decât oricând de autoritatea necesară pentru un guvernământ nonviolent. Prin alianță cu dreapta fundamentalistă el și-a ruinat propria legitimitate, a cărei origine o reprezenta tocmai rolul său în deblocarea sistemului și despărțirea de bolșevism. Meditând la destinul lui Gorbaciov, merită să ne reamintim cuvintele lui Hegel din *Filosofia istoriei* referitoare la personalitățile epocale: „Dacă... aruncăm o privire asupra sorții acestor indivizi ce aparțin istoriei universale, care au avut chemarea de a fi mandatarii spiritului universal, trebuie să constatăm că ea n-a fost prea fericită. Ei n-au avut plăcerile unui trai liniștit,

întreaga lor viață n-a fost decât munca și osteneala, iar întreaga lor natură n-a constat decât în propria lor pasiune. Odată scopul atins, ei cad ca tecile uscate ale unei semințe. Fie mor timpuriu, ca Alexandru, fie sunt uciși, ca Cezar, fie sunt exilați, ca Napoleon, la Sf. Elena".

Câteva lucruri sunt limpezi în această prea puțin transparentă și deconcertantă situație în care se găsește Gorbaciov la începutul anului 1991. Știm că după îndelungate negocieri cu Nemesis-ul său, Boris Eltîn, liderul de la Kremlin ajunsese să sprijine așa-numitul plan Șatalin de renovare și privatizare economică în 500 de zile. Cu toate acestea, surprinzându-și chiar și consilierii cei mai apropiați, Gorbaciov a preferat să tergiverseze luarea unei decizii categorice și, în final, s-a alăturat forțelor opuse tranziției rapide la economia de piață. Ulterior, odată cu spectaculoasa demisie a lui Eduard Șevardnadze din luna decembrie 1990 și cu marginalizarea unor reformatori convinși, precum ideologul Aleksandr Iakovlev și economistul Nikolai Petrakov, membri ai unui muribund Cabinet Prezidențial, s-a dovedit că nu era vorba de o simplă manevră temporară. La o recentă plenară a Comitetului Central, în ianuarie 1991, unul dintre cei mai ardenți campioni ai gorbaciovismului originar, dramaturgul Aleksandr Ghelman a fost exclus din acest for și chiar din partid. Se pare că epoca epurărilor a debutat, iar listele negre au fost, probabil, de mult pregătite. Scriind aceste rânduri, îmi amintesc de o glumă care circula la Moscova în urmă cu câțiva ani. Era în 1988, imediat după publicarea faimoasei „scrisori" a Ninei Andreieva, un rechizitoriu furibund, care sintetiza toate frustrările unui aparat birocratic jignit și terorizat de ofensiva forțelor liberale. Se făcea că, într-un viitor incert, un cetățean dorea să fie angajat

de o instituție sovietică și că, în nefasta tradiție stalinistă, el trebuia să completeze un formular de cadre. Întrebarea cheie din acest chestionar suna: „Cu ce v-ați ocupat în perioada așa-numitei perestroika?" Iată că a sosit și momentul în care Gorbaciov însuși se separă de mitul pe care l-a propus ca fundament al unei noi culturi politice bazate pe statul de drept și face din revenirea la leninismul pur și dur, cu al său militarism și dispreț pentru legalitate, principiul director al noii sale strategii.

În atari condiții, rolul lui Gorbaciov și al fracțiunii care l-a susținut în primii cinci ani mi se pare în vizibil declin. Dacă Uniunea Sovietică a intrat într-adevăr într-o fază de restaurație sau de contrareformă, atunci vom asista la mobilizarea și activizarea unor forțe care au stat mult timp în umbră și care vor încerca să-și ia revanșa pentru umilințele suferite în perioada de „anarhie democratică". Spre a exemplifica, aș cita din recentul interviu din Washington Post (8 februarie 1991) cu locotenent-colonelul Viktor Alksnis, cel mai îndârjit dintre conservatorii radicali grupați în fracțiunea „Soiuz" din parlamentul sovietic. Este astfel simptomatic ca Alksnis, care are numai patruzeci de ani și al cărui bunic a fost unul dintre generalii executați de Stalin în timpul Marii terori, după ce fusese el însuși membru al Tribunalului Militar care îl condamnase la moarte pentru înaltă trădare pe mareșalul Tuhacevski, îi pretinde lui Gorbaciov să dizolve de îndată instituțiile democratice, atât la nivelul central, cât și republican, și să instaureze un regim autoritar, în genul celui practicat de Jaruzelski după declararea legii marțiale în Polonia, în luna decembrie 1981: „Dacă actuala anarhie continuă și milioane de oameni ies în stradă, distrugând totul, de la restaurantele Mc-Donald până la muzee, atunci o

dictatură oribilă este într-adevăr posibilă. În atari condiții, oricine ar putea ajunge la putere, o persoană pe care nimeni nu o cunoaşte, nici eu, nici Gorbaciov". Sugestia lui Alksnis este deci simplă: dacă Gorbaciov vrea să evite dezastrul absolut, preluarea puterii de către demagogi iresponsabili, el trebuie să acționeze neîntârziat, renunțând la ortodoxia ideologică, debarasându-se de mistica rolului conducător al partidului și bizuindu-se pe un „Comitet al Salvării Naționale".

Noul fundamentalism mizează, aşadar, pe acreditarea unei viziuni apocaliptice despre soarta țării în condițiile adâncirii democrației, ca și pe anatemizarea personalităților liberale, considerate vinovate pentru prăbuşirea în haos. Recentrarea politică nu se poate face decât printr-o nouă autarhie, prin lichidarea focarelor disidente și închiderea circuitelor informaționale. De pildă, Alksnis considera că Occidentul, prin diversele fundații filantropice, nu face decât să instige la război civil în Uniunea Sovietică. Democrații din Grupul interregional din Sovietul Suprem sunt subvenționați, în această viziune conspiratorială, de către CIA. Obsedat de spectrul destabilizării, fundamentalistul rus (de origine letonă, trebuie spus, dar nu era Stalin gruzin, iar Dzerjinski, polonez?) crede că doar o mână forte poate opri destrămarea imperiului. Prea puțin contează, pentru el și camarazii săi de idei, dacă „omul providențial" va fi comunist sau monarhist. Ideile leniniste şi-au pierdut de mult aura magnetizantă. Ceea ce a rămas este logica de fier a autocrației. Avem de-a face cu o ideologie deliberat nebuloasă, capabilă să integreze mituri și simboluri adeseori incompatibile într-un amalgam menit să ofere certitudini imediate unor grupuri sociale debusolate și chiar disperate. Fundamentalismul la care mă refer este înainte de toate antidemocratic, antiintelectual și antioccidental. Demagogic și manipulativ, el apelează la instincte atavice și la pulsiuni tribaliste. Sub stindardul lui putem vedea de-acum defilând pe maniacii antisemiți ai grupării paramilitare Pamiat, pe naționaliștii siberieni, scandalizați de invazia muzicii rock și a pornografiei, dar și pe generalii ofensați de pierderea Europei Răsăritene, pe torționarii poliției secrete și pe aparatcikii venali, corupți și, în foarte puține cazuri, încă fanatici. O mișcare născută din nostalgia uniformității, ca și din teama de modernitate, fundamentalismul sovietic nu poate decât să întârzie inevitabila democratizare. Pe de altă parte, societatea civilă s-a dizolvat de-acum suficient în Uniunea Sovietică pentru a face imposibilă restaurația integrală a stalinismului sau a brejnevismului. Ceea ce poate urma este mai degrabă un regim autoritar și populist care va trebui, până la urmă, să inițieze tocmai acele reforme pentru a căror împiedicare a venit la putere.

Incertitudini postcomuniste

Sociolog și politolog recunoscut internațional, fost membru al cabinetului vest-german și actualmente profesor la Universitatea Oxford, înnobilat de Coroana engleză pentru meritele sale incontestabile în progresul științelor umane, Sir Ralf Dahrendorf este unul dintre intelectualii de vârf ai acestui sfârșit de veac. Între altele, cartea sa despre *Conflictul social modern* a contribuit la educația democratică a multor generații de studenți din Vest. Să sperăm că nu va trece mult până când ideile acestui umanist de marcă vor fi accesibile și unui larg public românesc.

În rândurile de față îmi propun să prezint tezele lui Dahrendorf cuprinse într-un extrem de incitant volum, apărut la finele anului trecut la editura Random House din New York. Este vorba de un eseu-epistolă conceput în tradiția remarcabil ilustrată de istoricul și filozoful politic britanic Edmund Burke, unul dintre părinții fondatori ai conservatorismului politic apusean. Terifiat de ipostazele incontrolabile și irațională ale revoltei de masă reprezentată de Revoluția Franceză, Burke a scris un eseu-reflecție despre capcanele unei modernități lipsite de înțelegerea tradiției și convinse că poate reconstrui umanul prin invocarea mistică a unei rațiuni absolutizante. Scrisă în 1790, car-

tea lui Burke se intitula *Reflecții asupra revoluției din Franța* și purta drept subtitlu: *Scrisoare urmând a fi trimisă unui domn din Paris*. Exact două secole mai târziu, Ralf Dahrendorf își intitulează eseul despre destinul Europei de Est în era postcomunistă, *Reflecții asupra revoluției din Europa*, adăugând semnificativul subtitlu: *Scrisoare urmând a fi trimisă unui domn din Varșovia*.

Să ne oprim puțin asupra presupusului destinatar. De ce Varșovia? De ce nu Praga sau București? Pentru că, sugerează textul lui Dahrendorf, prin poziția ei de pionierat, prin dramele și tensiunile ei fără număr, Polonia pare să sintetizeze cu maximă intensitate întreaga problematică a Europei de Est la acest ceas al ieșirii din totalitarism și al intrării într-o ordine pe care nu știm încă să o numim. Ceea ce nu înseamnă în niciun chip că autorul se limitează la investigarea experienței poloneze. Dimpotrivă, cu imensă perspicacitate, dovedind nu doar intuiție, ci deopotrivă tact și empatie, Dahrendorf scrutează sfâșietoarele întrebări care frământă conștiința colectivă, psihicul traumatizat al acestei părți dintr-un continent, în chip abuziv divizat în urma unor aranjamente și agresiuni pe care nu mai are sens să le pomenim aici. Confruntată cu un trecut încă învăluit de mistere greu de destrămat, înfeudată propriilor nevroze și anxietăți, Europa de Răsărit și Centrală nu-și poate permite luxul persistenței în mit. Este nevoie mai mult decât orice altceva de doze mari, și chiar necruțătoare, de adevăr. Chiar dacă acest adevăr sună adeseori șocant, chiar dacă este uneori inconfortabil, absența lui, amânarea asumării lui sunt mult mai periculoase decât cunoașterea și acceptarea sa. Nu este câtuși de puțin o soluție să ne îmbătăm cu iluzii despre presupuse „căi de mijloc" sau despre șansa acestei zone de a inventa un model social fără precedent. Problema ieșirii din tota-

litarism este una de reconstrucție politică, din care să fie eliminate însă iluziile paseiste și himerele tribaliste. Falsul comunitarism, cultul colectivității „organice", solidarismul corporatist și exaltarea legăturilor de „clan" (ori de sânge) nu pot decât întârzia construcția societății civile în aceste țări. Este exact ceea ce au priceput, cu iezuitica lor capacitate de convertire, acoliții și profitorii vechiului regim, deveniți subit apostolii etnicității belicoase și oraculare.

S-a spus de multe ori, și nu fără motiv, că nu există niciun manual al tranziției, că această perioadă este inevitabil marcată de tatonări, de dubii, de erori ale începutului. Și totuși, nu putem nega faptul că este important să desemnăm cu maximă claritate direcția, intenționalitatea schimbării. Revoluțiile anului 1989 nu au avut loc pentru a substitui autocrațiile oligofrene ale comunismului târziu cu mai puțin intolerante forme de teocrație populistă. Constituirea ordinii democratice include astfel, în chip obligatoriu, acceptarea libertății ca dimensiune intrinsecă a actului politic. Individul este subiectul acestei tentative de zidire istorică, iar negarea (ori limitarea) drepturilor sale trebuie privite ca întreprinderi dizolvante și esențialmente sediționase. Prigonirea minorităților și încurajarea demagogică a colectivismului gregar, exploatarea perversă a instinctelor egalitariste, supralicitarea aprehensiunilor legate de introducerea mecanismelor de piață sunt tot atâtea tehnici diversioniste utilizate de nostalgicii dictaturilor răsturnate în 1989 pentru a orchestra restaurarea ordinii în care își puteau permite abjectele lor abuzuri.

Finalitatea emancipatoare a acestor revoluții este astfel legată de opțiunea lor ultimă și fundamentală, anume aceea a unei societăți deschise. Nu întâmplător, Ralf Dahrendorf recomandă prietenului său din

Varșovia, și prin el tuturor celor pentru care democrația este un ideal realizabil, interiorizarea lecțiilor unor gânditori, precum Hayek și Popper. Liberalismul modern, cu al său respect pentru proprietatea privată și pentru drepturile individului, este fundamentul, cimentul integrator al unei societăți deschise. A reclădi politicul într-o direcție europeană, a accepta sincronizarea cu lumea occidentală înseamnă a ieși din această periferie a atavismelor, pe cât de orgolioase, pe atât de nocive. Dahrendorf propune la acest nivel distincția dintre *politica constituțională*, interesată de valorile supreme care, prin natura lor de contract social, fac posibilă existența ordinii democratice, și *politica normală*, în care este loc pentru un număr larg de opțiuni. Din punct de vedere al teologiei sociale, al scopului căruia îi este subsumată ordinea politică, doar două sunt opțiunile posibile: o societate deschisă, ori una închisă. Cu alte cuvinte, în spațiul politicii constituționale manicheismul este obligatoriu. Ori este în favoarea societății deschise, ori împotriva ei. *Tertium non datur*. Pe de altă parte, din punct de vedere al politicii normale, al acelei zone a imediatității în care se configurează deciziile și aranjamentele de scurtă și medie durată, este loc pentru preferințe care pot apărea de multe ori greu compatibile. Dar tocmai acesta este farmecul discret al democrației, faptul că nimeni nu poate pretinde că deține soluții absolute, valabile *sub specie aeternitatis*. Democrația este o ordine a relativului, în care doar încrederea în posibilitatea societății deschise este absolută. Spre a-l cita pe Dahrendorf, într-unul din cele mai profunde aforisme ale acestei atât de tulburătoare cărți: „Țările Europei de Răsărit și Centrale nu s-au debarasat de sistemul comunist spre a-l adopta pe acela capitalist (orice ar însemna acesta); ele s-au

debarasat de un sistem închis pentru a crea o societate deschisă sau, mai precis, *societatea deschisă*, pentru că, dacă pot exista multe sisteme, nu poate fiinţa decât o societate deschisă. Dacă există o credinţă care a învins în cursul evenimentelor din 1989, aceasta constă în ideea că suntem cu toţii călători spre un viitor incert şi că trebuie să trudim pe bază de încercări şi erori în cadrul acelor instituţii care fac posibilă schimbarea fără vărsare de sânge". Cu alte cuvinte, ceea ce a murit pe străzile Leipzigului şi ale Timişoarei, în Piaţa Venceslas şi Budapesta a fost credinţa într-o lume închisă, guvernabilă pe bază de imperative utopice şi reflexe birocratice. S-a intrat în era libertăţii, cu siguranţă, dar este bine de ştiut că această libertate este o continuă cucerire şi că ea nu este imună la atacurile acelor forţe obscure care nu vor conteni să conspire întru subminarea ei. Cum frumos o spune Dahrendorf: „Nu există un drum necesar, ineluctabil către libertate, nu avem o cale regală în faţa noastră. Ceea ce este sugerat aici implică primejdii şi poate eşua în fiecare clipă. Libertatea nu se întâmplă; ea trebuie să fie creată".

Nu pot încheia aceste forţamente sumare notaţii fără să amintesc avertismentul lui Ralf Dahrendorf legat de ascensiunea pulsiunilor dictatoriale, a acelor stări de spirit care fac posibilă intrarea în scenă a celor mai veroşi aventurieri, *caudillos* şi demagogi. Ironia şi ridiculizarea nu sunt suficiente în această privinţă. Profetismul de două parale, gablonzul mesianismelor degenerate nu pot fi subestimate dacă popoarele Europei de Răsărit şi Centrale vor să evite riscul unor posibile recidive autoritariste. Mişcările masificante, întemeiate pe cultul liderilor pseudopredestinaţi, pe invocarea morbidă a voinţei providenţiale, a naturii „alese" a naţiunii, pe exclusivisme

xenofobe şi deliruri de gloată, sunt capcane care pot produce catastrofale „devieri de parcurs". Mai cu seamă într-o ţară ca România, unde instituţiile democratice şi formele de autoorganizare independentă a societăţii sunt încă într-o fază incipientă, asemenea tentaţii populist-fundamentaliste se pot dovedi cu precădere nefaste. Să-mi fie, aşadar, permis să citez, în chip de concluzie, înţeleptele gânduri ale veritabilului european care este Ralf Dahrendorf, pentru care pericolul principal la ora actuală în fostele state comuniste îl reprezintă „combinaţia dintre o ideologie nostalgică a comunităţii, care fixează frontiere categorice între cei care aparţin şi cei care nu aparţin, cu un monopol politic al unui om sau al unei „mişcări" şi cu un accent puternic pus pe organizare şi mobilizare mai degrabă decât pe libertatea de alegere". Citind acest pasaj, îmi este imposibil să nu mă gândesc la cazul României, unde un anumit Front continuă să se joace cu focul, existând tocmai acele forţe ale subteranei sociale şi psihosociale pe care o societate deschisă se străduie să le calmeze şi să le ţină sub control. Şi nu-mi rămâne decât să subscriu cu teamă şi tristeţe la diagnosticul lui Dahrendorf care dă acestei orientări politice unicul nume ce i se potriveşte: fascism.

Moștenirea bolșevismului

Două recente apariții editoriale îmi dau prilejul să reflectez asupra câtorva dintre cele mai tulburătoare și controversate teme de istorie și filozofie politică contemporană. Este vorba, mai întâi, de cel de-al doilea volum al monumentalei trilogii consacrate de Robert C. Tucker, veteran al sovietologiei americane și profesor emerit la Universitatea Princeton, biografiei politice a lui Stalin. Primul volum a apărut la începutul anilor 1980 și s-a ocupat de perioada revoluționară a celui ce avea să devină cel mai temut autocrat din istoria Rusiei. Iată că acum, îmbogățit cu informațiile făcute publice în epoca de glasnost, Tucker a reușit să ducă la bun sfârșit partea dedicată așa-numitei „revoluții de sus", adică perioadei în care se produce consolidarea deplină, prin crimă, intrigă și complot, a autorității politice a lui Stalin și a camarilei sale. Publicată de editura Norton din New York, cartea *Stalin in Power* (Stalin la putere) este o sinteză de istorie politică și de minuțioasă analiză psihologică. Refuzând tonul pamfletar sau apodictic-justițiar, profesorul de la Princeton propune o lectură originală, deopotrivă explicativă și comprehensivă, a ceea ce a fost fenomenul stalinist, a efectelor sale asupra destinului culturii politice a bolșevismului, așa cum

s-a format ea în cadrul stângii ruse și internaționale la începutul veacului nostru, în special, după apariția lucrării lui Lenin *Ce-i de făcut?*, manifestul neoiacobinismului machiavelic modern.

Trebuie spus aici că puține teme au făcut să se scurgă atâta cerneală precum aceea a relației de continuitate sau discontinuitate dintre leninism și stalinism. Contribuția profesorului Tucker îmi pare esențială, întrucât luminează acele motivații și filiațiuni intime, acea zonă de cauzalități obscure și mediațiuni abia sesizabile, fără de care faptele și personalitățile istorice se înfățișează ca accidente absolute, întruchipări aberante ale unei fatalități. Cu extraordinară răbdare și remarcabilă putere de transpunere psihologică, Tucker deconstruiește mentalitatea de sectă a bolșevismului originar și îl plasează pe Stalin în cadrul uneia dintre fracțiunile acestei culturi politice, anume aceea a dreptei radicale. Desigur, poate părea cumva paradoxală această abordare care utilizează conceptul de dreapta pentru a descifra o mentalitate și un tip comportamental în chip tradițional asociate cu stânga. Dar tocmai în această putere de nuanțare văd eu aportul capital al investigației lui Tucker. Pentru că nu dezvăluirea unor amănunte senzaționale face din această carte un eveniment, ci profunzimea interpretării, inclusiv a acelor accente de metafizică și psihologie abisală atât de necesare în evaluarea și explicarea demonismului politic modern. În viziunea lui Robert C. Tucker, înțelegerea obsesiilor paranoice ale lui Stalin, a acelor fantasme care au inspirat sistematica acțiune de epurare ce a caracterizat instaurarea și funcționarea totalitarismului nu este posibilă fără recursul la ceea ce putem numi psihoistorie, respectiv acea tratare care ține cont de proiecțiile și fixațiile unei anumite personalități, de pulsiunile ei secrete,

neștiute sau inavuabile. În cazul lui Stalin, au existat cel puțin două asemenea modele: unul, interiorizat în chip resentimental și chiar traumatizant, era cel al fondatorului bolșevismului, Lenin însuși, în raport cu care despotul gruzin a nutrit emoții de certă ambivalență. Mai bine camuflată, și cu egale consecințe morbide, a fost proiecția lui Stalin în personalitatea țarului Ivan cel Groaznic, în a cărui cruzime și ipocrizie el a văzut un model de perfecțiune dictatorială în lupta pe care a inițiat-o împotriva vechii gărzi bolșevice și, ulterior, împotriva întregii națiuni. Bolnav de suspiciune și terorizat de spectrul unei conjurații nobiliare (nomenclatura timpurilor feudale), ridicând asasinatul politic la rangul unei arte a guvernării, Ivan a reprezentat arhetipul imaginar al acelui obscurantism gelos și sângeros pe care ne-am obișnuit să-l numim stalinism. Faptul că temele favorite erau de ordin exterminator deopotrivă în practica lui Ivan și în aceea a lui Stalin nu face decât să confere mai multă credibilitate ipotezei explicative a lui Tucker. Marxiștii încorsetați și anoști vor reproșa profesorului de la Princeton subiectivizarea exagerată a demersului, ori, cine știe, „subestimarea" elementelor de ordin obiectiv (socio-economic) care ar sta la baza „revoluției de sus" din perioada 1928–1941. Ceea ce vreau să accentuez în aceste, vai, prea sumare notații este însă tocmai faptul că nicio explicație deterministă nu a izbutit să răspundă în chip coerent la întrebările ultime legate de cum a fost posibilă deraierea colectivă în barbaria totalitară. Sunt astfel convins că memoriile Nadejdei Mandelstam, opera de vârf a literaturii ruse a secolului XX, ne spun mai mult despre Stalin și stalinism decât miile de pagini datorate unor Isaac Deutscher sau E.H. Carr. Fără să înțelegem mentalitatea tiranului însuși, cumplitele sale com-

plexe de inferioritate și spiritul său mistic-rudimentar, fără să-l plasăm în constelația acelor valori și atitudini care definesc cultura politică a chiliasmului bolșevic, riscăm să ne pierdem în considerații de o dezolantă sterilitate. Așa cum arată Tucker, dictatorul a utilizat instrumentele create de Lenin, inclusiv și înainte de toate, aparatul de partid, poliția secretă și ideologia, pentru a întemeia un monopol al puterii egalat poate doar de cel exercitat de Hitler în Germania. Pentru Tucker, bolșevismul, ca ansamblu de valori, practici, mentalități, ritualuri și credințe, a fost un conglomerat eterogen, a cărui unitate inițială era garantată de prezența liderului-fondator charismatic, anume Lenin. Prin dispariția lui Lenin, în 1924, s-a produs și fragmentarea acestei culturi politice, departajarea elementelor radicale de dreapta în raport cu cele ale stângii presupus libertare și internaționaliste. Stalin a fost astfel purtătorul de cuvânt al unei direcții politice înrădăcinate în cultul unității organice, al obedienței fanatice față de tradiție și autoritate, al unei ierarhii rigide și intolerante. Bolșevismul lui Stalin, susține Tucker, a fost unul de extremă dreaptă, iar în acest sens a fost vorba de un bolșevism distorsionat, deviant, a cărui legătură cu matricea originară a leninismului constă în faptul că ducea la ultimele consecințe tot ceea ce era represiv, crud și terorist în cadrul moștenirii lui Lenin. În acest punct al cultivării perverse a fondului atavic de superstiții și prejudecăți, al exaltării virtuților supraomenești ale liderului providențial, bolșevismul stalinist converge cu fascismul italian și cu hitlerismul. Deși se pot observa o serie de elemente diferite între fascism și stalinism, afirmă Tucker, există un număr de similitudini frapante, între care: șovinismul și idealizarea trecutului național; stalinismul și imperialismul; terorismul și utilizarea

torturii în închisori precum și obsesia unei conspirații internaționale, menite să sublinieze *statu-quo*-ul. Citind această remarcabilă analiză a izomorfismului ideologic și teologic existent între extrema dreaptă bolșevică și radicalismul rasist al lui Hitler, nu ne putem reține de la o comparație între Stalin și Nicolae Ceaușescu, a cărui politică a fost redevabilă aceluiași amalgam ecletic de mituri arhaice și frazeologie stângistă. Spre a nu mai vorbi de neotribaliștii actuali, recrutați în genere dintre trompetiștii vechiului regim, care pedalează pe aceleași refrene ale statului corporatist și ale comunității de destin și sânge, din care „alogenii" sunt aprioric excluși.

Cealaltă carte pe care țin să o semnalez este datorată lui Walter Laqueur, cercetător la centrul de Studii Strategice și Internaționale din Washington și cunoscut istoric al Rusiei și Germaniei. Intitulat *Stalin: The Glasnost Revelations* (Stalin: Revelațiile glasnostului), volumul lui Laqueur, publicat de Editura Scribers, reprezintă o exegeză critică a discuțiilor actuale din Uniunea Sovietică privitoare la originile, dinamica și consecințele fenomenului stalinist. Cu perspicacitate și pasiune, Laqueur descrie principalele polemici care au marcat debarasarea de miturile bolșevismului în ultimii ani. Utilizând imensul material documentar scos la iveală grație deschiderii operate de Gorbaciov, Laqueur sfidează acele direcții de interpretare care se obstinează să explice tragedia stalinistă în termeni de clase sociale și alt gen de determinisme desuete. Îmi permit să dau aici un scurt citat din cartea acestui distins istoric, cu atât mai mult, cu cât și în România mai există unii foști și actuali „ideologi" care cred că pot vorbi despre stalinism fără să-i divulge realitatea cultural-politică ireductibilă la descărnate algoritmuri economice (mă refer, între alții, la Pavel Câmpeanu,

cu ale sale eseuri despre „piața în stalinism"): „Abordarea marxistă este poate de oarecare valoare în identificarea straturilor sociale care au avut un interes în sprijinirea sistemului stalinist, dar chiar și în acest sens este vorba de un sprijin limitat. Deoarece, asemenea fascismului, stalinismul si-a atras suporteri din diverse straturi sociale, de sus și de jos. Asemenea fascismului, a fost un fenomen politic-psihologic și cultural în egală măsură cu unul socio-economic".

Într-un eseu viitor, voi reveni asupra problemei mitului politic și al funcționalizării sale instrumentale în regimurile totalitare și posttotalitare. Voi încheia aceste rânduri spunând că despărțirea de comunism semnifică o continuă regândire a cadrelor sale istorice și mentale, a acelei aventuri psiho-istorice care a făcut posibilă catastrofa concentrațională și complicitățile încă neexpiate. Cărți, precum cele discutate mai sus, sunt puncte de reper esențiale în geneza unui discurs rațional despre suprema formă de iraționalitate căreia i-au căzut victime atâtea milioane de inocenți.

Marele inchizitor: Andrei Vîşinski şi pseudojustiţia stalinistă

Până relativ recent, arhivele sovietice au fost gelos sigilate, iar KGB-ul a ştiut să vegheze cu proverbiala-i vigilenţă pentru ca ziariştii şi istoricii să nu se poată apropia prea mult de inima secretelor bolşevismului. Succesivele „dezgheţuri" poststaliniste au permis însă anumite străpungeri. Mai întâi, sub Hruşciov, în chip timid şi inconsecvent, dar mai ales după venirea lui Mihail Gorbaciov la putere, a fost posibilă o oarecare dezvăluire a acelor zone obscure ale modalităţilor în care a funcţionat sistemul comunist. Şi totuşi, cu excepţia lucrărilor capitale ale unor Soljenîţîn şi Roy Medvedev, investigaţiile s-au menţinut lacunare şi cumva prea impresioniste. Era greu de distins între ficţiune (de tipul cărţii lui Anatoli Rîbakov, *Copiii din Arbat*) şi realitatea documentară. Cât priveşte biografiile capilor bolşevici, ori cele ale arhitecţilor sistemului terorii, ele au cam strălucit prin absenţă. Trebuie însă recunoscut că odată cu apariţia societăţii *Memorial* şi, mai ales, graţie abolirii de către Gorbaciov a atâtor tabuuri ideologic-mitologice, a devenit posibilă recuperarea dezinhibată a trecutului. Un trecut pătat de atâtea crime, răzbunări, intrigi murdare, de atâtea vieţi jertfite în zadar, de ţipetele mute ale deportaţilor de la Kolima şi Magadan, ale celor dispăruţi în subsolurile Lubiankăi. Un trecut în care este adeseori imposibil de distins între călăi şi victime. Un trecut în care aventurierii cei mai dubioşi au reuşit, asemenea unui Lavrenti Beria, să parvină pe cele mai înalte trepte ale puterii. Nu-mi propun în acest eseu să examinez structura puterii în Rusia stalinistă. Nu am nici pe departe spaţiul pentru o atât de indispensabilă întreprindere. Ceea ce însă îmi propun este să meditez asupra biografiei unuia dintre criminalii *en titre* ai stalinismului. Este vorba de Andrei Ianuarevici Vîşinski, omul a cărui prezenţă, în anul 1945, în România, a constituit un moment crucial în anihilarea promisiunii de democratizare a ţării. Ocazia pentru aceste reflecţii îmi este oferită de cartea publicistului sovietic Arkadi Vaksberg, redactorul săptămânalului *Literaturnnaia gazeta* şi expert, între altele, în probleme juridice. Cartea a apărut anul acesta la Editura Grove Weidenfeld din New York* şi s-a bucurat de recenzii entuziaste în marile reviste americane. Nu este vorba de o biografie senină, întrucât personajul analizat a dus o existenţă pe cât de sordidă din punct de vedere politic, pe atât de nefastă din perspectiva socială şi umană. Aşa cum scrie celebrul istoric Adam Ulam de la Universitatea Harvard, „în această carte Arkadi Vaksberg combină talentul juristului cu acela al eseistului strălucitor, oferindu-ne un portret de neuitat al unuia dintre cei mai infami lachei ai lui Stalin". Într-adevăr, Vaksberg reuşeşte performanţa de a surprinde articulaţiile misterioase ale comportamentului sicofantic, resorturile care au făcut din Vîşinski unul dintre cei mai temuţi membri ai camarilei staliniste.

---

* A. Vaksberg — *Stalin's Prosecutor — The Life of Andrei Vyshinsky*.

Credibilitatea biografiei lui Vaksberg provine mai ales din accesul ziaristului la arhivele personale ale celui care şi-a început cariera politică înainte de Revoluţia din octombrie, ca membru al facţiunii menşevice a social democraţiei ruse. Este vorba de un element important pentru priceperea meandrelor ulterioare din evoluţia lui Vîşinski. A fi fost menşevic, iar nu bolşevic, echivala cu o gravă deficienţă de „dosar". Apoi, să nu uităm, Vîşinski îşi făcuse autentice studii de drept şi se remarcase încă înainte de revoluţie prin rafinamentul contribuţiilor sale la teoria practicii legale. Încă o dimensiune care făcea din el o pradă facilă pentru posibile represiuni, pe lângă păcatele politice şi „intelectualiste", era faptul că provenea dintr-o înstărită familie de origine poloneză. Marginal etnic şi vulnerabil politic, Vîşinski a ştiut să-şi caute aliaţii şi protectorii între acei lideri bolşevici care împărtăşeau cu el un inavuabil complex de inferioritate, în special, alături de cei care nu se aflaseră în prim-planul vieţii politice în timpul revoluţiei şi în anii imediat următori. Era normal astfel ca fostul menşevic şi susţinător al lui Kerenski, omul care în vara lui 1917 semnase un mandat de arestare împotriva lui Lenin, să se dedice cu trup şi suflet servirii cauzei staliniste. Ataşat din raţiuni oportuniste de grupul lui Stalin, Vîşinski a izbutit să reconstruiască sistemul justiţiei sovietice în aşa fel încât să menţină un grotesc simulacru de legalitate în chiar timpurile celor mai abjecte samavolnicii. El a dat dovadă, în relaţiile cu Stalin, de un intens servilism, asigurându-l pe sanguinarul despot, ori de câte ori i s-a ivit ocazia, de neţărmuritul său devotament. Stalin ştia în ce consta călcâiul lui Ahile din biografia lui Vîşinski şi nu a ezitat să-l utilizeze pe ferocele procuror pentru îndeplinirea unora dintre cele mai odioase misiuni. Între

acestea, i-a revenit lui Vîşinski rolul central în regizarea macabrelor înscenări pe care istoria contemporană le-a înregistrat sub numele de procesele-spectacol de la Moscova. Cu infinită morgă, abuzând de un limbaj care întrecea în vulgaritate tot ceea ce propaganda bolşevico-stalinistă inventase până atunci, Andrei Vîşinski şi-a recitat rechizitoriile asasine. Făcând spume la gură, insultându-şi neputincioşii adversari din boxă, fantome jalnice ale trecutului lor de faimă şi putere, Vîşinski nu făcea altceva decât să cimenteze şi mai intim pactul luciferic pe care îl făcuse cu Stalin. Procurorul turbat, cum ar fi putut fi pe drept numit, cu ochii ieşiţi din orbite, dedat unei retorici a celui mai agresiv sadism politic, îl asigura în fapt pe Stalin că el, Andrei Vîşinski, este cel mai loial, cel mai demn de încredere servitor. Pentru că, reiese din cartea lui Vaksberg, între tiran şi slugă relaţia era pe cât de strânsă, pe atât de umilitoare. Spre deosebire de atâţia fanatici şi iluminaţi, dintre care mulţi erau simpli analfabeţi, Vîşinski este un intelectual cultivat, format în atmosfera de intense discuţii spirituale ale inteligenţiei radicale ruse. Aici se află secretul relaţiei dintre dictator şi procuror: Vîşinski şi-a neutralizat orice instinct critic, a devenit în chip deliberat instrumentul planurilor exterminatoare ale dictatorului. Stalin, pentru Vîşinski, este zeul intangibil, posesorul puterii absolute, simbolul faraonic al unei eternităţi imperiale. Faptul că lui Vîşinski nu i-a trecut nicio secundă prin minte că, de fapt, va sosi o zi când înscenările pe care le urzise împreună cu Stalin şi ciracii săi NKVD-işti vor fi denunţate drept culme a injustiţiei, o oribilă sfidare a ideii înseşi de lege, reiese din păstrarea de către altminteri atât de inteligentul procuror a unor documente absolut senzaţionale. Între altele, aflăm de la Vaksberg, în exact aceleaşi

zile când Vîșinski cerea pedeapsa capitală împotriva vechiului bolșevic și chiar amic, Serebriakov, el obținea în chip fraudulos aprobarea pentru a se muta în vila acestuia din împrejurimile Moscovei. Iar Stalin, care nu avea cum să nu fie la curent cu matrapazlâcurile procurorului-șef al Uniunii Sovietice, tolera această formă de corupție. Ori poate că o și încuraja, tot așa cum a încurajat și pornirile bestiale ale obsedatului sexual Lavrenti Beria, violator de minore, pe care l-a menținut atâția ani în fruntea poliției secrete.

Psihologia morbidă a lui Vîșinski, darul dedublării patologice, histrionismul său inegalabil au făcut din el starul proceselor de la Moscova. Sub lumina reflectoarelor, în fața atâtor oaspeți străini gata să înghită legendele confecționate de torționarii NKVD-ului, Vîșinski a fost într-adevăr fericit. Era un montaj dramaturgic nemaivăzut, pe care doar el reușise să-l construiască. Numai el, cu brutalitatea chestiunilor sale în care se amestecau cinismul și cea mai flagrantă insolență, putea induce în spectatori sentimentul că participau la un proces real. În plus, Vîșinski reușise să „inoveze" chiar teoria acțiunii legale, renunțând la principiul prezumției de nevinovăție și proclamând mărturisirile autoincriminante, obținute prin mijloace extralegale, drept probe juridice de granit. Odată parodiile lugubre încheiate, Stalin s-a putut dispensa de actorul-procuror. Nu însă și de personajul indispensabil care devenise Vîșinski. El devenea acum, după 1939, actorul diplomat și, nu mai puțin, actorul politruc. Supraveghetor al culturii sovietice, proconsul în Estonia în preajma ocupării acelei țări de către armata roșie în urma aranjamentelor pactului sovieto-nazist, Vîșinski l-a convins pe Stalin că îi poate fi in continuare extrem de util. Mai întâi, adjunct al lui Molotov la Ministerul de Externe, apoi chiar titular

al acestui minister, Vîșinski și-a atins apogeul carierei în 1952, când Stalin îl promova în noul Prezidiu al Comitetului Central.

Nici moartea lui Stalin nu a fost suficientă pentru stoparea carierei acestui desăvârșit oportunist. Desigur, ca ambasador la Națiunile Unite până la decesul survenit la sfârșitul lui 1954, Vîșinski a căutat să se adapteze noilor împrejurări și a abandonat limbajul veninos și delirant cu care înfiorase organizația mondială în anii anteriori. El juca acum rolul diplomatului respectabil, maestru al compromisului, dispus să-și trateze preopinenții în chip civilizat. Între timp, aflăm de la Vaksberg, Vîșinski se debarasase de coșmarul său permanent. Prin lichidarea inamicului său Beria, fostul procuror general scăpase de povara unui rival ce-l întrecea întru perversiune și cruzime. Murind în 1954, Vîșinski nu a mai apucat să facă o schimbare la față atunci când, în februarie 1956, Nikita Hrușciov avea să declare, de la cea mai înaltă tribună a comunismului mondial, la cel de-al XX-lea Congres al PCUS, că Stalin fusese, de fapt, un criminal și un impostor. Înmormântat cu pompă în zidul Kremlinului, academicianul Vîșinski a lăsat în urmă cortegii nesfârșite de victime, precum și un sistem de justiție cu care numai cel nazist se putea compara din punctul de vedere al disprețului pentru ideea de adevăr și dreptate.

Deșteptarea lui Șevardnadze sau mai bine mai târziu decât niciodată

Publicarea memoriilor lui Eduard Șevardnadze la editura Free Press din New York merită salutată ca un eveniment politic de excepție. Mai întâi, pentru că este vorba de prima carte de memorii datorată unuia dintre cei care s-au aflat în imediatul anturaj al lui Gorbaciov de-a lungul anilor perestroikăi. Aflăm astfel, grație lui Șervadnadze, o mulțime de detalii palpitante despre culisele Biroului Politic, despre luptele intestine din Olimpul sovietic. Ni se confirmă ipoteza că Șevardnadze a reprezentat o direcție liberală, care nu s-a temut să intre în conflict direct cu ulii neostaliniști, de tip Egor Ligaciov sau, mai recent, Boris Pugo. De altfel, chiar astăzi, 19 octombrie 1991, când scriu aceste rânduri, ziarul *New York Times* publică un articol referitor la interviul lui Erich Honecker, transmis de televiziunea centrală germană. Cu acest prilej, decrepitul fost dictator est-german îl atacă pe fostul ministru de externe sovietic pentru rolul său crucial în dezmembrarea statului-fantoșă numit RDG. După Honecker, — și nu avem prea multe rațiuni să-i punem la îndoială spusele —, Șevardnadze a fost acela care, încă din 1986, ajunsese la concluzia că RDG-ul era o creație artificială, o simplă ficțiune ideologică și că, prin urmare, era cazul să se găsească

o soluție radicală pentru dizolvarea acestui produs pur al logicii războiului rece.

Această carte de memorii, deși extrem de lacunară, ne permite o incursiune în orizontul mental și în biografia unuia dintre cei mai dinamici și articulați avocați ai reformelor gorbacioviste. Citind memoriile lui Eduard Șevardnadze, pricepem resorturile care au dus la despărțirea de dogmele mumificate ale bolșevismului, ca și enormele iluzii care au motivat proiectul inițial al perestroikăi. „Nu există nimic mai jalnic decât o ideologie care și-a trăit traiul", declara Șevardnadze nu fără o anumită nostalgie pentru timpurile certitudinilor de oțel. În cazul său, ca și în acela al altor avocați ai reformelor radicale, divorțul de mistica bolșevică a însemnat o regândire a propriei traiectorii politice, căutarea febrilă a unei filozofii alternative. Într-adevăr, atunci când el demisiona în chip spectaculos din funcția de ministru de externe al URSS, în decembrie 1990, gestul său conținea mai mult decât expresia unei disperări personale. Caracterul penibil al conservatorismului neoleninist nu îl făcea pe Șevardnadze să subestimeze forța sa agresivă. Dacă Gorbaciov s-a făcut vinovat de orbire în felul în care a neglijat ascensiunea celor mai obscurantiste forțe, oameni precum Șevardnadze și amicul său, ideologul Alexandr Iakovlev, au prevăzut din timp coalizarea fundamentaliștilor sovietici și riscul unei lovituri de stat revanșarde, urmărind stoparea proceselor transformatoare și menținerea, cu orice preț, a *statu-quo*-ului birocratic. Răspunzând diverșilor critici care l-au acuzat de a fi fost, împreună cu Gorbaciov, un „cavaler de Malta", în sensul că ar fi contribuit la distrugerea socialismului în complicitate cu tenebroase forțe occidentale, în frunte cu Statele Unite, Șevardnadze își apără opțiunile și oferă o pers-

pectivă convingătoare asupra motivațiilor sale. Asemenea altor foști leniniști, el recunoaște că a crezut cu patimă în mitul bolșevic. Pe de altă parte, el mărturisește că, încă din 1956, a început să nutrească dubii privitoare la viabilitatea ideologiei oficiale. Monolitul apocrif al stalinismului fusese lovit mortal în raportul secret al lui Nikita Hrușciov la Congresul al XX-lea al PCUS, din februarie 1956. Utilizarea tancurilor în primăvara lui 1956 pentru zdrobirea revoltei tineretului din Tbilisi, afirma Șevardnadze, a fost un detonator pentru zdruncinarea fanatismului său precedent. Minciuna omniprezentă a timpurilor lui Brejnev, vidul moral al nomenclaturii, abandonarea oricărei speranțe de mai bine și corupția generalizată au dus, în cele din urmă, la căutarea unei alternative. Spre deosebire de Gorbaciov, Șevardnadze a înțeles că problema nu era simpla restaurare a leninismului originar, ca presupus antidot la stalinism, ci depășirea tradiției bolșevice înseși. Atunci când, în vara lui 1991, a demisionat din partid, Șevardnadze a ținut să semnaleze prin acțiunea sa faptul că ideologia anchilozată a partidului de avangardă trebuia pur și simplu abandonată în favoarea unei concepții pluraliste. Firește, fostul șef al diplomației sovietice nu merge până la capăt în analiza propriilor responsabilități în anii când a deținut funcții atât de importante ca șef al poliției secrete în Georgia, ori ca lider al partidului comunist din acea republică. În același sens, asemenea altor figuri de seamă ale direcției reformator-liberale, inclusiv Boris Elțîn, el are prea puțin de spus despre rolul emancipator al disidenților persecutați de poliția secretă a lui Andropov de-a lungul atâtor ani. Există momente când, citind această carte, ne întrebăm dacă Șevardnadze a realizat într-adevăr faptul că generația sa politică este în fond culpabilă pen-

tru marasmul moral și social al ultimelor decenii. Mai clar spus, nu atât nucleul leninist din partid merita creditul pentru colapsul sistemului, cât toate acele forțe sociale neoficiale, inclusiv contracultura samizdatului literar și religios, pe care ne-am obișnuit să le numim societate civilă. Pe de altă parte, comparându-le cu anostele și esențialmente falsele memorii ale lui Andrei Gromîko, amintirile lui Șevardnadze oferă mai mult decât autojustificări facile și reverențe onctuoase la adresa diverșilor tirani, pe care i-a servit fără ezitare. În plus, meditând la prăbușirea castelelor din cărți de joc pe care le-au reprezentat regimurile comuniste din Europa de Est și Centrală, Șevardnadze dovedește o capacitate nebănuită de percepere a motivului principal pentru care comunismul nu a putut și nu va putea vreodată îngenunchea definitiv ființa umană. Împotriva acelei mentalități de cazarmă, care a contribuit la perpetuarea dezastrului totalitar timp de șapte decenii și mai bine, Șevardnadze înțelege să susțină drepturile individului la valorile general-umane. Nu spiritul de clasă, glorificat în diatribele unor Ceaușescu, Honecker, Jivkov sau Husak, ci solidaritatea umană trebuie așezată la baza relațiilor internaționale. Un asemenea punct de vedere se situează la antipodul acelei formule otrăvite a partinității, în numele căreia au fost sufocate atâtea experimente culturale și distruse atâtea valori în acest secol. „...Nici politica internă, nici cea externă, scrie Șevardnadze, nu pot apăra o cauză care este din principiu de neapărat. Ea se situează împotriva direcției istoriei, împotriva aspirațiilor și pasiunilor naționale și împotriva dorinței umane de a trăi în demnitate și libertate. Nicio politică, fie ea cea mai inventivă și mai sofisticată, chiar cu cele mai înălțătoare cuvinte înscrise pe drapelul ei, nu poate apăra un zid care

desparte un popor și un continent pe baza unor diferențe de sistem social, (...) cele mai intime și mai pure sentimente umane, dragostea dintre o femeie și un bărbat, dragostea pentru copii, pentru familie, pentru rude sunt mai puternice decât glaciala lipsă de suflet a dogmei ideologice. Dacă o politică nu poate răspunde acestor sentimente, ea este pierdută". Această filozofie politică va fi sunat cel puțin ca eretică celor obișnuiți să recite litaniile vindicative ale prozei de partid. Nu este de aceea de mirare că pe listele negre ale puciștilor, în acel tulbure august 1991, când totul putea să se întâmple și când, într-adevăr, chiar totul s-a întâmplat, numele lui Eduard Șevardnadze figura la loc de frunte. Pentru Ianaev, Kriucikov, Pugo și susținătorii lor, Șevardnadze nu era pur și simplu un inamic ideologic. El fusese unul de-al lor, îi trădase, trecuse de cealaltă parte a baricadei.

Probabil că cel mai interesant capitol îl reprezintă epilogul, scris special pentru această ediție americană, în care Șevardnadze tratează delicata temă a relațiilor sale cu Mihail Gorbaciov. În acest text, scris în chip evident sub imperiul incandescentei euforii care a urmat eșecului loviturii de stat, când întregul sistem leninist s-a năruit ca și cum nici n-ar fi existat vreodată, Șevardnadze duce la ultimele consecințe dificila sa căutare a unui nou sistem de convingeri. Este astfel clar că drumul spre catedrală, metafora finală a filmului *Căința* a lui Tenghiz Abuladze, film pe care Șevardnadze l-a ajutat să fie realizat și difuzat, culminează în definitiva ruptură cu dogma leninistă. „Evoluția procesului reformator, scrie el, a culminat într-o revoluție, iar acest lucru mi se aplică și mie". Nu o simplă retușare a sistemului, ci o colosală, dacă vreți apocaliptică desferecare a unor energii mult timp

negate și reprimate: iată natura într-adevăr explozivă a revoltei anticomuniste care a dejucat puciul și a permis reluarea acelui experiment democratic pe care lovitura de stat bolșevică din octombrie 1917 a izbutit să-l amâne timp de peste șaptezeci de ani.

Washington
19 octombrie 1991

Comunismul ca formă mentală

Autoritar și intolerant, modul de gândire comunist se cere decorticat, ori poate mai bine spus deconstruit fără imprecații ultragiate. Este perfect adevărat că, asemenea fascismului, el a permis instaurarea unei ordini sociale de o barbarie și o cruzime fără egal. Ceea ce îmi propun în aceste rânduri este însă o operație de radioscopie a acelui tip special de raționalitate exclusivă care a făcut posibilă înregimentarea atâtor milioane de oameni într-o mișcare care se pretindea mântuitoare și purificatoare. Aceste notații, țin să o mărturisesc, s-au închegat pe parcursul unui incitant dialog pe care îl port de câteva luni încoace la Vocea Americii cu prietenul Andrei Brezianu. Trebuie spus, de la bun început, că structura mentală și infrastructura emoțional-instinctuală a comunismului nu pot fi surprinse într-o perspectivă pur abstractă. Resursele, originile, referențialul acestei forme mentale trebuie căutate în chiar istoria credințelor și a mentalităților, în special, în acel univers atât de enigmatic al gândirii și practicilor de sectă.

Aș schița aici câteva elemente călăuzitoare, repere euristice care ne permit să descifrăm perpetuarea, recidivarea, existența mascată (ori reziduală) a acestei forme mentale în comportamentele și limbajele

actualilor lideri ai României. Puțin contează că ei s-au abjurat public de crezul comunist, atâta cât va mai fi existat el în forma sa pură în ultimii ani. Renegarea, pe cât de stridentă, pe atât de superficială, definește, în cazul lor, o acțiune și o atitudine conjuncturală, un oportunism care nu face decât să prelungească acea plasticitate morală care a caracterizat comunismul dintotdeauna. Pentru ca îndărătul frazeologiei principale, îndărătul doctrinarismului ortodoxiei leniniste, s-a aflat mereu aceeași căutare frenetică a puterii. Comunismul, chiar și în versiunile sale recondiționate, este o tentativă de eternizare a unei ierarhii despotice, visceral ostilă valorilor și meritelor individuale. Formală și *self-serving*, „lepădarea" de comunism a atâtor foști și actuali bonzi, birocrați și scribi (nomenclaturiști, apartciki, comisari) este opusul adevăratei apostazii, care include momentul iluminării tragice și al luptei sfâșietoare cu îngerul căzut al fanatismului. Pentru acești oameni, purgatoriul moral al unor Koestler sau Panait Istrati sună cel puțin ridicol: ei au trăit în minciună și continuă să savureze beneficiile minciunii. Aici văd eu distincția capitală dintre România posttotalitară (nu însă și postcomunistă) și celelalte state din Est, unde oameni precum Lech Walesa, Bronislaw Geremek, János Kis, Miklós Haraszti, Vaclav Havel sau Jiri Dienstbier au dobândit, prin suferință și eroism al rezistenței, harul emancipării. Ceea ce s-a întâmplat în celelalte țări care au rupt cu trecutul comunist a fost geneza unei veritabile elite, a unei clase politice apte să opereze cenzura semantică și de mentalitate cu logica și demagogia specifice comunismului. La noi, din rațiuni pe care am mai avut ocazia să le menționez, lucrurile au evoluat diferit. Dar nu de lamentări și autocompătimire avem nevoie, ci de înțelegerea lucidă a acelor

mituri şi pseudoevaluări care se insinuează în continuare, deopotrivă în discursul şi în acţiunile puterii, de la vârf şi până la palierele sale locale.

Mai presus de toate, comunismul se defineşte ca resentiment, ca abuz de încredere şi ca fraudă morală. Nu pot relua aici analiza făcută cândva de Nietzsche, mai cu seamă în *Ecce Homo* şi în *Genealogia Moralei*, dar şi de Max Scheler şi de Oswald Spengler, pulsiunilor şi frustrărilor care au motivat (sau mai bine spus, au subîntins) geneza mişcărilor radicale de masă. Putem spune doar că în esenţa sa socialismul modern reprezintă o respingere a principiului individualităţii suverane, o glorificare a colectivităţii în defavoarea şi adeseori prin negarea subiectivităţii. Dar acest mult-afişat colectivism este, trebuie spus, factice, pentru că niciun partid nu este mai rigid ierarhizat decât cel comunist. Nervul libertar al socialismului, atâta cât mai exista la Marx şi la Bakunin, a dispărut cu desăvârşire în mentalitatea şi practica leninismului. Se predică în continuare, firește, rolul maselor în istorie, dar ele sunt reduse la condiţia de turmă controlabilă şi manipulabilă de către o elită dictatorială, „statul-major al revoluţiei", care se simte îndrituită să dicteze altora, adică celor mulţi, formele şi căile fericirii imanente. Aici se află, probabil, secretul fascinaţiei exercitate de marxism, îndeosebi în varianta sa iacobin-bolşevică, asupra atâtor intelectuali, de la Lukacs şi Brecht la Sartre şi Merleau-Ponty. Paradigma minciunii absolute face posibilă convertirea materialismului cras, a egoismului vorace în idealism şi chiar în „umanism absolut", spre a face apel la o formulă gramsciană. O dictatură „pedagogică" a unei secte uzurpatoare este prezentată drept triumf al spiritului etic şi al colectivismului egalitar. Este vorba de o exploatare cinică a fondului de aprehensiuni şi

superstiţii care bântuie inconştientul colectiv şi care tinde să explodeze în clipe de criză culturală şi socială. Comunismul este, aşadar, un drog pentru grupurile umane traumatizate de şocul modernităţii. Închei această primă parte a eseului meu cu cuvintele poetului polonez Zbigniew Herbert, un impecabil diagnostic al paradigmei în cauză: „Mentalitatea fascistă, fie ea roşie sau brună, corespunde anumitor tipuri umane. Ea este perenă şi poate fi regăsită în istorie: dictatură, dispreţ sau chiar antagonism în raport cu societatea, teroare, demagogie, cucerire, precum şi credinţa în totala plasticitate a naturii umane. Nihilism". (A se vedea interviul lui Jacek Trznadel cu Zbigniew Herbert, în *Partisan Review*, nr. 4, toamna 1987, pp. 556–575.)

Avangarda și barbarii

Auzisem de multă vreme despre o de tristă amintire faimoasă expoziție consacrată artei „degenerate", respectiv avangardei artistice a primelor decenii ale secolului al XX-lea, de către guvernul nazist în anul 1937. Iată că am acum ocazia să văd *sur le vif*, aici la Washington, conținutul atâta cât a mai supraviețuit, al acestei tentative de calomniere și chiar de sugrumare a spiritului modern în numele unor dogme atât de apropiate de cele care s-au numit „realismul socialist". În cazul lui Hitler și al pseudoexperților săi în chestiuni culturale, Alfred Rosenberg și Joseph Goebbels, principiul esențial al esteticului era acela al realismului „eroico-popular". Arta modernă, cu a sa exaltare a spiritualității nonfigurative și nonepice, cu demolarea canoanelor unui *mimesis* filistin și abulic, era prin definiție inamică uniformizării cazone impuse de regimul totalitar. Culorile extreme, explozive, sfâșietoare ale unor Kokoshka, Nolde, Kirchner sau Franz Marc apăreau ca o sfidare a solemnității monumentale a neoclasicismului predicat de naziști. Depășirea formelor tradiționale, deblocarea imaginarului, descoperirea resorturilor misterioase ale sufletului prin investigațiile psihanalizei erau stigmatizate drept infiltrări iudaice, eforturi ale „bolșevismului cultural"

de a desgermaniza arta. Glorificat și fetișizat de corifeii naziști, spiritul nordic, un conglomerat de superstiții rasiste și prejudecăți kitsch, era promulgat drept substratul oricărei arte respectabile. Arta modernă era condamnată ca malefică, decadentă, maladivă, într-un cuvânt, dizolvantă. Refuzul ei, devenit lege sub Hitler, dar și sub Stalin și epigonii săi est-europeni, se legitima prin recursul la mitologice valori populare, pe care modernismul le-ar fi subminat din rațiuni, înainte de toate, de impuritate rasială a promotorilor săi. Puțin importă că Paul Klee sau Emil Nolde erau de pură sorginte germană, iar Nolde chiar aderase la partidul nazist în etapa ascensiunii sale. Puțin conta că Franz Marc și August Macke muriseră pe front în Primul Război Mondial. Ceea ce conta era corsetul dogmatic, acea cămașă a lui Nessus care avea să ducă la arderea pe rug a atâtor capodopere, la exilul celor mai importanți oameni de cultură, la confiscarea și distrugerea atâtor tablouri pe care inchizitorii totalitari le considerau expresii ale degenerării artei. De altfel, la numai câteva luni după ce naziștii deschideau expoziția artei așa-zis degenerate, în iulie 1937, comisarii staliniști organizau un show similar la Galeria Tretiakov din Moscova, menit să convingă publicul că avangarda nu era altceva decât o acțiune subversivă și aberantă, o anomalie a spiritului ce trebuia urgent suprimată.

Concepută ca o expoziție itinerantă, având ca punct de pornire Los Angeles, trecând prin Chicago și ajungând acum la Smithsonian Institution din Washington, această extraordinară reconstrucție a destinului avangardei în Germania hitleristă ne permite, nu mai puțin, o imersiune în lumea fabuloasă a Berlinului prenazist. Pentru că ceea ce au urmărit satrapii național-socialiști să elimine era tocmai acea căutare a

unui sens invizibil al realității, interogația critică asupra lumii, experimentele artistice și literare care au înflorit în Berlinul anilor 1920. Spiritul când apocaliptic, când sarcastic al desenelor, gravurilor, picturilor și sculpturilor prezente în acest *happening* expozițional configurează o lume a disperării cotidiene, un univers descentrat, surprins în acele pânze ale lui Nolde sau gravuri ale lui Max Pechstein în care individul apare cu desăvârșire anihilat, victimă a unor forțe ostile și sălbatice. Sau, nu mai puțin, în acel atât de expresionist peisaj urban al lui George Grosz, boschian și breughelian deopotrivă, care concentrează în roșul său mohorât și patetic întreaga debusolare, întreaga buimăcire revoltată a artistului modern.

Pentru organizatorii expoziției din 1937, finalitatea acțiunii era cât se poate de limpede: publicul trebuia să devină conștient de natura pretins anormală a avangardei. Întrucât mulți dintre artiști exprimaseră idei antifasciste, iar nu puțini erau de origine „neariană", expoziția era parte a programului ideologic xenofob și antisemit al nazismului. Trebuia dovedit că arta modernă amenința vitalitatea însăși a comunității de rasă decretată de către naziști drept ciment al noii ordini impuse în 1933 și pe care ei o doreau eternă (nu vorbea Hitler oare despre Reichul de o mie de ani?). Expoziția actuală combină în chip dinamic mijloace ilustrative care o transformă într-un multidimensional act pedagogic: pe lângă reconstituirea fidelă a ceea ce s-a mai putut regăsi din operele de artă blamate în show-ul pervers din 1937, ea cuprinde, o mulțime de postere, cărți, ziare și filme care documentează o epocă de infamie și delir. Devenim astfel martorii acelei acțiuni sistematice de năruire a modernității în numele unei doctrine resentimentale și teroriste. Tot astfel cum dictatorii comuniști au distrus atâtea opere de artă suspectate de propensiuni decadente în numele unei mistici a „omului nou", naziștii au încercat să suprime tot ceea ce li se părea neconform cu spiritul organic al triumfalismului belicos. Nu doar artele plastice erau astfel epurate în numele acelui crez barbar, ci și literatura, muzica și filozofia. „Acolo unde se ard cărți, nu va trece mult timp și vor fi arși oameni", scrisese cândva premonitoriu Heinrich Heine. Expoziția de la Smithsonian Institution surprinde cu o rară acuratețe, fără declarații retorice, dar și fără o inadecvată și indecentă distanță, recea legătură directă dintre ofensiva anticulturală a totalitarismului nazist și transformarea genocidului în politica de stat. Să mai spun, în încheiere, că în fiecare dintre sălile acestei minuțioase reproduceri a tristului original din 1937, în fapt un veritabil memorial al avangardei asasinate, organizatorii au menționat titlurile operelor distruse și dispărute.

Contemplând splendidele pânze ale unor Kandinski, Klee, Nolde, Grosz, Beckmann, Feininger, Kokoshka, Chagall sau Dix, nu putem decât să ne gândim la atâtea altele, care au pierit în malaxorul insanității totalitare. Expoziția din 1937 trebuia, în viziunea doctrinarilor naziști, să le justifice ideologia populistă și pseudoromantică. Ceea ce a reușit însă a fost să demonstreze că era vorba de o ideologie exclusivistă și fanatică, o deraiere mentală colectivă care a făcut posibile lagărele de concentrare, gazare a milioane de oameni, persecuția minorităților, a infirmilor și a tuturor celor care se abăteau, în vreun fel sau altul, de la regulile înregimentării totalitare.

Culpabila spovedanie*

Avem, în fine, prilejul să citim confesiunea unuia dintre cele mai fascinante personaje ale culturii româneşti din acest secol. Economist de marcă, rafinat exeget al celor mai obscure pagini ale marxismului, voluptuos al paradoxului, spirit eminamente rebel, Belu Zilber* ar merita o biografie de sine stătătoare. Leninist ca pasiune şi aforist ca vocaţie, Zilber a fost, în felul său, o combinaţie stranie de cinism şi romantism. Înfeudat disciplinei cazone a bolşevismului, el şi-a interzis îndoielile în vremuri în care un Arthur Koestler sau un Manès Sperber erau de-acum prea bine lămuriţi. Ştia totul despre pedagogia infernală a stalinismului, cum a numit Annie Kriegel lugubrele însemnări din anii treizeci, însă a preferat să tacă sau, mai bine spus, să consimtă la crimă. Pentru el, ca şi pentru atâţia alţi ostatici ai dogmei, salvarea revoluţiei reprezenta legea supremă. Iar această revoluţie, mai mult fantasmată decât reală, se identifică, până la orbire totală, cu figura lui Stalin. Ostracizat şi încarcerat după 1947, element-cheie în cea mai sângeroasă epurare din istoria comunismului românesc, Zilber a crezut că servind pe artizanii minciunii servea interesele revoluţiei. Posedat de maxima iezuitică a scopului care sanctifică orice mijloace, el a ajuns să devină complicele acelor forţe demonice pe care sperase să le elimine prin chiar lupta sa. Pariind pe „bunul Dumnezeu" al dialecticilor revoluţionare, s-a trezit în slujba unui Lucifer terorist, meschin şi resentimental. Tragismul destinului său sintetizează aberaţia istorică a „viitorului luminos", a iluziilor salvaţioniste pe care un aparat birocratic, crescut în cultul misterului şi al intrigii de culise, a ştiut să le exploateze fără minime scrupule. Cum avea să noteze chiar Zilber, în volumul său de memorii: „Dacă cineva s-ar încumeta să reclame autorii unui fals, ai unei schingiuiri sau crime, justiţia n-ar reuşi să identifice criminalul. Regulile conspirativităţii, obişnuite în orice mişcare ilegală, s-au extins în aparatul executiv. În afară de discursurile ţinute de câteva persoane oficiale, nimeni nu ştie cine şi de ce a hotărât ceva, totul devine anonim şi misterios. La adăpostul «duşmanilor care ascultă şi citesc» se creează un sistem cu oameni fără nume şi fără răspundere, însă solidari prin stăpânirea celor care nu fac parte din aparat". Cunosc puţine diagnoze mai exacte ale acelei cecităţi specifice totalitare care îşi afla originea în apoteoza ierarhiilor subterane, a duplicităţilor perverse care au conferit comunismului natura sa demonică şi patogenă, despre care vorbea cândva scriitorul polonez Alexander Wat în extraordinarul său dialog cu Czesław Miłosz.

Prieten de suflet al lui Lucreţiu Pătrăşcanu, Zilber a jucat, cum ştim şi din memoriile Lenei Constante, recent publicate la Paris, un rol crucial în confecţionarea monstruosului proces din primăvara anului 1954, în urma căruia erau condamnaţi la moarte Pătrăşcanu şi Remus Koffler, fostul număr doi al PCR în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Există, cum se ştie, o imensă literatură consacrată proceselor

* Belu Zilber, *Monarhia de drept dialectic*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991 (*n. ed.*).

din așa-zisele democrații populare de la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50. Publicarea cărții lui Zilber, în fapt o rescriere a unei prime variante confiscate de securitate în împrejurări succint descrise de Gheorghe Brătescu în excelenta sa prefață, adăuga elemente de o vitală importanță pentru priceperea mecanismului totalitar românesc. Asemenea lui Karl Radek, ideologul cominternist care se pare că a fost adevăratul autor al acuzațiilor din cel de-al doilea proces-spectacol de la Moscova, din 1937, Zilber știa despre ce era vorba în propoziție. Cunoașterea de către el a istoriei comunismului nu l-a făcut însă imun la cântecul de sirenă al misticii de partid. Deși era conștient de falsitatea acuzațiilor, ori, poate, tocmai de aceea, el a consimțit să colaboreze cu torționarii întru ticluirea unui dosar în care cele mai halucinante aberații se întreteseau cu fragmente ale unui adevăr cu frenezie siluit. Conceput ca mit, comunismul își lua revanșa asupra propriilor săi adepți.

De ce a mărturisit Zilber? Ce psihologie era caracteristică pentru oameni ca el, ca maghiarul László Rájk sau cehul Bedrich Geminder, pentru a-i face gata să accepte autoumilirea masochistă în fața unui simulacru de tribunal care ar fi făcut să pălească prin sadism și rea-credință orice inchiziție medievală? De unde venea această dorință de autodistrugere, care se îngemăna cu o incredibilă rezistență la orice chemare a moralității? Răspunsul poate fi găsit doar în mentalitatea de sectă, în convingerea că individul există exclusiv ca parte a fraternității transcendente care, numai ea, îi poate conferi semnificație. Cultul istoriei, fetișizarea rațiunii universale în forma partidului de avangardă explică prăbușirea etică a generației iluminaților revoluționari din acest secol. Pentru ei, indiferent de crimele comise, Stalin și partidul său aveau în chip obiectiv dreptate. Scriind la ceasul apostaziei cartea sa de memorii, Zilber a reușit să investigheze cu sfâșietoare luciditate dezastrul sacrificiului voinței pe altarul religiei seculare numite marxism-leninism. Cartea sa reprezintă nu doar o abjurare a propriului fanatism, dar și un rechizitoriu inclement la adresa retoricii manipulative a utopismului marxist. Despărțirea lui Zilber de comunism, după cei 17 ani de temniță trăiți în regimul pe care l-a visat în tinerețe, înseamnă totodată descoperirea ereditații dictatoriale a comunismului, faptul că practicile teroriste și-au avut originea în ideologia egalitaristă și colectivistă care a făcut posibile atrocitățile descrise în această carte. Mai mult, este vorba de o tentativă de explicare a propriei abdicări, care a constat în rolul autoasumat de complice cu forțele răului în imaginarea unui dosar criminal împotriva celui mai bun prieten. Numai în universul macabru al camerei de tortură proclamate drept anticameră a fericirii a fost posibilă această inversiune a oricărui criteriu al moralității. Desigur, Belu Zilber nu avea comun cu brutele numite anchetatori decât faptul că aparțineau armatei de sclavi voluntari ai istoriei, că aveau sentimentul unei comunități de viziune. Ceea ce era însă de ajuns pentru a-l determina să coopereze cu ei din rațiuni care desfid rațiunea. Suficient de sardonic pentru a lansa formula citată până la satiu privind împerecherea spiritului lui Caragiale cu cel al lui Stalin în experimentul socialismului românesc, Zilber împărtășea cu torționarii săi credința că progresul umanității justifică orice restrângere a drepturilor individului. Ar mai fi de spus că destinul său, precum și acela al lui Lucrețiu Pătrășcanu, nu poate fi înțeles decât în lumina antiintelectualismului funciar care a dat măsura comunismului românesc (și est-european în genere) în acest secol. Indiferent de îndoielile subiective, care nu erau puține, acești oameni se rezemau de

partid, își făcuseră din apartenența la această formațiune mesianică o rațiune primă și fundamentală de a fi. Cum o spune Zilber însuși în cuvinte memorabile: „Nu mă puteam despărți de partid, cum nu se pot unii despărți de femeia vieții lor, curvă, hoață și sperjură. A căzut la femeie, spune poporul. Marxismul practicat în tinerețe devine vițiu. Căzusem la partid. Presimțeam ce mă așteaptă, dar nu mă puteam rupe de această abstracție numită partid. Numai cine a învățat texte marxiste pentru litaniile ședințelor poate scăpa de abulie. La ceilalți se schimbă, probabil, ceva în celulele nervoase, tânjesc după partid, blestemă, dar la prima chemare uită tot răul. (...) N-am fugit din țară fiindcă nu aveam forța morală să mă despart de asasinii mei. Marxismul mă paralizase".

Spre deosebire de un Arthur London, autorul cutremurătoarei cărți *L'aveu*, consacrată procesului Slánský, Zilber ajunge în această confesiune la concluzia devastatoare privind responsabilitatea istorică a marxismului pentru calamitățile înfăptuite în numele său. Venind din partea cuiva care și-a investit existența în promisiunea emancipatoare a marxismului, în posibilitatea înălțării *hic et nunc* a celei de-a Treia Rome, Turn Babel al internaționalismului ateu, mărturia sa are valoare supremă. I-au trebuit lui Belu Zilber anii calvarului concentraționar pentru a putea, în cele din urmă, rosti, în lumina propriei înjosiri, ca și a contribuției sale la flagelarea altora, aceste adevăruri pe care un Max Weber le intuise atunci când îl îndemnase odinioară pe tânărul Georg Lukacs să se dezică fără echivoc de marxism: Într-un târziu am înțeles că socialismul așa cum l-au înțeles Marx și Lenin nu este posibil decât așa cum l-a aplicat Stalin și că marxismul este un viciu, o boală a secolului de care nimeni nu se vindecă. Și am înțeles că socialismul este cu totul altceva decât au crezut Marx și,

după dânsul milioane de oameni". Spre deosebire de atâția marxiști revizioniști care continuă să se agațe de ideea purității inițiale a doctrinei, Zilber a atins acel prag al rupturii în care expiațiunea coincide cu mântuirea. La capătul unei vieți dedicate unei himere asasine, Zilber nu se poate să nu se fi întrebat de ce Pătrășcanu a refuzat să cedeze, de ce prin îndârjirea sa a anulat proiectul procesului-spectacol pe care îl pregăteau Gheorghiu-Dej și Drăghici. Și totuși, din aceste pagini nu aflăm răspunsul pe care l-am fi sperat. Putem să-l bănuim însă, gândindu-ne că până și în închisorile staliniste mai există loc pentru demnitate. Știm astfel de la puținii supraviețuitori că Pătrășcanu nu și-a ascuns imensul dispreț pentru toți cei care l-au trădat și l-au martirizat. În istoria comunismului, gestul lui Pătrășcanu a fost rarisim și merită consemnat ca atare. Pe de altă parte, îngenuncherea lui Belu Zilber nu trebuie sustrasă acelor condiționări mentale care au făcut posibile atâtea epurări și care explică, la urma urmelor, ceea ce este în fond de neexplicat. Oricum ar sta lucrurile, la ceasul când scriu aceste rânduri, mulți dintre cei care au fabricat procesele anilor patruzeci și cincizeci continuă să se plimbe de nimeni stingheriți pe străzile unui București extenuat de patos retoric prea adesea lipsit de adresă precisă. Formal blamați de Ceaușescu în aprilie 1968, Drăghici* și haita sa de călăi nu și-au primit binemeritata pedeapsă. Salutând publicarea memoriilor lui Belu Zilber, nu avem dreptul să închidem ochii asupra acestei scandaloase realități.

(Eseu transmis la Radio Europa Liberă)

* Decedat în anul 1993, în Ungaria (*n. ed.*)

Fantoma lui Gheorghiu-Dej

(Partea I)

În avalanșa de articole acuzatoare pe seama comunismului românesc, în puzderia de texte incriminante în legătură cu dictatura familiei Ceaușescu, îmi pare că se pierde cumva din vedere istoricitatea și natura fenomenului totalitar în România. Mai mult, există tendința de a se uita cine, cum și în ce condiții a prezidat asupra stalinizării și sovietizării țării. Spun aceasta nu pentru a diminua în vreun fel culpabilitatea ultimului dictator comunist, ci pentru a atrage atenția asupra necesității unei viziuni mai largi și mai analitice în studierea regimului prăbușit în decembrie 1989. Numele lui Gheorghe Gheorghiu-Dej a fost pomenit în ultima vreme doar sporadic, fără a se încerca o pătrundere în spațiile obscure și chiar tenebroase ale biografiei politice a celui care a condus PCR între 1944 și martie 1965. Apoi, ar fi poate cazul ca o serie de foști birocrați și politruci comuniști să găsească timpul și decența de a-și face publice amintirile. Mă refer la oameni, precum: Ion Gh. Maurer, Constantin Pârvulescu, Alexandru Bârlădeanu, Corneliu Mănescu, Leonte Răutu, Ilie Verdeț sau Silviu Brucan. Știm că nu ne vor spune adevărul, însă măcar ceva tot vom afla din aceste întârziate confesiuni. Blestemul pogorât peste România în august 1944 (ori mai exact

spus, în martie 1945) nu a fost un fenomen cosmic, un cataclism natural, căruia nimeni și nimic nu i se putea opune. Stalinismul românesc a avut un chip uman (chiar dacă moralmente sinistru) și tocmai acest chip trebuie sustras clarobscurului bine confecționat și prezervat. Combinația actuală de amnezie și ignoranță riscă să ducă la continuarea unor iluzii și la resuscitarea unor legende pe care avem datoria să le preîntâmpinăm prin recursul metodic și perseverent la adevărul istoric. Modelul pe care-l am în vedere îl reprezintă studiile unor Krystyna Kersten despre comunismul polonez sau interviurile fascinante purtate de Teresa Toranska cu asemenea figuri notorii ale stalinismului, precum: Edward Ochab, Roman Werfel sau Jakub Berman.

Să-l comparăm, mai întâi, pe Gheorghiu-Dej cu alți lideri staliniști din Europa de Est și apoi să-l plasăm în propria familie politică, anume aceea a machiavelismului balcanic, alături de colegii și, adeseori, concurenții săi din PCR (Ana Pauker, Lucrețiu Pătrășcanu, Miron Constantinescu, Iosif Chișinevschi și alții asemenea lor). Să vedem apoi care a fost rolul lui Dej în despărțirea de Moscova la sfârșitul anilor '50 și începutul deceniului al șaptelea. În fine, să privim cu atenție la moștenirea istorică și spirituală, atâta câtă a fost, a dejismului și să o comparăm cu aceea a titoismului (sau a enverismului în Albania). Numai prin acest exercițiu demistificator, fantoma lui Dej — contrapartea românească a stafiei lui Stalin pe care o evoca înfiorat Sartre într-un text scris imediat după anihilarea sângeroasă a revoluției maghiare din 1956 — că putea fi, în sfârșit, exorcizată. Nu simpla stigmatizare morală, deși justificată, ne va duce mai departe, dincolo de imprecațiile justițiare, ci efortul explicativ, demontarea resorturilor secrete și adesea obnubilate

de pseudomisterele de sectă, care au dus la ascensiunea vertiginoasă a lui Dej și la blocarea oricărui gest critic în interiorul microcosmosului atât de rarefiat și periculos numit PCR. Aș trimite ca referințe obligatorii, la cărțile și studiile semnate de cei care au „despuiat" atâta din maculatura comunistă a epocii staliniste: Ghiță Ionescu, Victor Frunză și Ileana Vrancea. În studiile lor se va putea găsi materialul adițional necesar interpretării fenomenului Dej, cu toate tribulațiile și paradoxurile sale.

Născut la Bârlad în anul 1901, Dej a fost muncitor ceferist atașat inițial direcției ghelerteriste din mișcarea socialistă. De-abia în 1932, iar după unii doar în 1933, a devenit membru al PC din România, pe atunci una dintre cele mai devotate și profund bolșevizate secțiuni ale Internaționalei a III-a comuniste (Comintern). A jucat un rol important, nu însă și decisiv, în acțiunile muncitorești de la atelierele CFR „Grivița". Între cei care au dominat procesul liderilor ceferiști, Dej s-a aflat alături de Constantin Doncea, Dumitru Petrescu și Chivu Stoica (mai tânăr ca el și sortit să devină locotenentul său devotat). Condamnat la zece ani închisoare, a fost cooptat, ca deținut la Doftana, în Comitetul Central al PCR. În această funcție el nu-l avea ca rival — din punct de vedere etnic și al condiției sociale — decât pe ceferistul ieșean Ilie Pintilie. Accentuez aceste elemente: Dej nu a studiat la Școala leninistă a Cominternului (precum Pârvulescu, Chișinevschi, Borilă, Gheorghe Stoica etc., dintre liderii comuniști români, sau Klement Gottwald, Ernö Gerö, Boleslaw Bierut, Vîlko Cervenkov sau Iosip Broz Tito, dintre cei ai partidelor comuniste din Estul Europei). Limba rusă și gramatica ideologică a stalinismului — *Problemele leninismului* și *Cursul scurt de istorie al PC (b) al URSS* — le-a

apropiat în închisoare în România. Atunci când foștii săi colegi de pe banca acuzaților au fost ajutați de aparatul clandestin al PCR să evadeze (Doncea, Petrescu, Vasilichi), Dej a rămas în temniță, acumulând, se pare, o imensă doză de resentiment împotriva mai norocoșilor și, probabil, mai binevăzuților (de către Comintern) colegi. Accentuez deci un element-cheie: Dej nu era un produs al aparatelor moscovite, nu fusese direct și nemijlocit testat întru loialitate necondiționată pentru Moscova și Stalin la fața locului. Încrederea ce i se acorda era deci una circumstanțială: el era „proletarul român de serviciu" de care era atâta nevoie într-un partid marcat de prezența majoritară a unor militanți recrutați din rândurile minorităților etnice și în care era o nevoie disperată de „cadre naționale" (lucru recunoscut chiar și de către supraviețuitorii epocii). Deci, spre deosebire de Rákosi, Gottwald, Bierut, Tito, Ulbricht, Thorez, Ana Pauker, Togliatti, Dej era un caz original de aparatcik. În felul său, poate că nici măcar nu era un adevărat stalinist. Stalinismul său era unul de instinct, iar nu de ideologie.

Iubea puterea, o adulmeca voluptuos, își alegea cu agilitate de felină victima, se pricepea să simuleze blândețe și chiar tandrețe umană, numai pentru a lovi mai sigur și fără ezitare când celălalt se aștepta mai puțin. În închisoare (apoi, în lagărul de la Târgu-Jiu) a dovedit o formidabilă capacitate de intrigă și manipulare, de utilizare pragmatică a celorlalți deținuți, dar și de construire a unei imagini benign-avunculare. I se spunea „Bătrânul", deși avea puțin peste patruzeci de ani. Avea ochii de un negru intens, impenetrabili precum zâmbetul său insidios. De-aici, și surpriza de a-l observa, atunci sau mai târziu, în compania unor intelectuali de rasă, pe care va ști să-i cultive și să-i anexeze aripii sale de partid (Maurer,

Joja, Ilie Murgulescu, chiar Mihai Ralea). Ulterior, va izbuti să mențină același stil în relațiile cu C.I. Parhon, Traian Săvulescu, G. Călinescu sau Mihail Sadoveanu: glumeț, chiar blajin, gata să asculte sfaturi, să rețină o idee aparent neortodoxă. Tot în închisoare a știut să-și construiască un dublu aparat personal, două seturi de anturaje, interpenetrate, dar nu identice: pe de o parte, activiști, precum: Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroș și Nicolae Ceaușescu. Pe de altă parte, spioni sovietici, precum: Pintilie Bodnarenko, Vasile Bucikov, Petea Goncearuk, Mișa Posteucă, Serghei Nikonov (Nicolau)*. Se spune că de la cei din urmă a învățat o rusă primitivă, dar totuși operantă într-atât, încât, în clipe limită, să-l facă apt să comunice cu Stalin (în iarna lui 1952, când a pregătit căderea Anei Pauker). Se mai spune că de la Simion Țaigăr (Zeiger) a învățat chiar și idiș. Mircea Oprișan, care l-a cunoscut bine, spune că impresiona prin șiretenie și intuiție a psihologiilor umane. Era orice în afară de fanatic. Înainte de arestare fusese căsătorit și avusese două fete (Lica și Tanți), dar nevasta îl abandonase, măritându-se cu un jandarm. Sunt alte surse care spun că a stabilit chiar contacte cu un ciudat inginer francez (André Prott), arestat pentru spionaj în favoarea Uniunii Sovietice și care avea să piară sub zidurile Doftanei în 1940 (înmormântat în cimitirul „Trei pruni").

În anii războiului, declanșează o sălbatică acțiune de ponegrire a conducerii clandestine a PCR, în frunte cu Ștefan Foriș (avea să fie ajutat în acțiunea anti-Foriș de către Pătrășcanu, Bodnăraș, Pârvulescu și Maurer, dar și de către Ileana Răceanu, Ronea Gheorghiu,

* Soția acestuia avea să fie secretara personală a lui Dej în anii '50.

Constanța Crăciun și Ana Toma). Organizează, în colaborare cu Comitetul Municipal București (regionala Ilfov, condusă de militantul de origine bulgară Petre Gheorghe, fratele Ivancăi Rudenko și soțul lui Ronea Peisahovici-Gheorghiu), trimiterea de scrisori demascatoare către Comintern, în care Foriș era acuzat de toate ororile posibile, inclusiv colaborarea trădătoare cu Gestapoul și Siguranța antonesciană. Cel căzut avea să fie chiar Petre Gheorghe, capturat de Gestapo și executat de îndată (ulterior, eșecul acțiunii lui Gheorghe avea să fie atribuit lui Foriș). Ne întrebăm: cum se puteau desfășura toate aceste febrile schimbări, cum era posibil ca un lider comunist aflat după gratii să poată comunica cu centrul moscovit în condițiile în care România se afla angrenată în războiul împotriva URSS? Ce contacte misterioase au făcut posibile toate aceste legături mai puțin primejdioase decât ar părea la prima (și superficiala) vedere? De ce îl susțineau veteranii staliniști (Bodnăraș, Maurer, Ana Toma, Pintilie, Pârvulescu) pe Dej, în fond un neofit în ierarhia clandestină împotriva celui care îi succedase bulgarului Boris Ștefanov în fruntea PCR, în 1940 (alt capitol ce-și așteaptă elucidarea)? Cât de strânse au fost legăturile între Dej și Iosif Chișinevschi (Roitman), cel care, după 1945, va deveni propagandistul *en titre* și principalul inchizitor ideologic al comunismului românesc? Cum se explică faptul că acesta din urmă, deși evreu, nu s-a aflat în Transilvania, ci s-a găsit, alături de Dej, Apostol, Miron Constantinescu, Moghioroș, Drăghici și Ceaușescu la Târgu-Jiu? Ce tip de șantaje era capabil PCR-ul să exercite pentru a-și plasa cadrele în punctele în care el găsea că sunt mai utile? Care erau contactele în Siguranța Statului și ce rol juca, pe atunci, Alexandra Sidorovici, ulterior „acuzator public" în procesele de după 1945

și soția lui Silviu Brucan, întâiul ideolog al FSN-ului după revoluția din decembrie 1989? Un lucru este limpede: Dej avea o inegalabilă capacitate de memorizare, cunoștea cele mai mici detalii din biografiile camarazilor săi și nu ezita să le folosească, după interese de moment, pentru a-și consolida propriile poziții. Foriș avea să dispară, cum se știe, în urma asasinatului gangsteresc organizat, pe baza deciziei Secretariatului PCR, semnate, în 1946, de Ana Pauker, Dej, Vasile Luca și Teohari Georgescu. Nu doar Foriș, ci și mama lui, azvârlită în apa Crișului cu pietre de moară legate de gât. De ce nu se publică stenogramele ședinței activului Municipiului de Partid din București din aprilie 1968, la care Nicolae Ceaușescu l-a înfierat pe Dej, vorbind despre rolul său de patron al crimelor comise în partid (nu și despre cele înfăptuite împotriva adversarilor democratici ai dictaturii comuniste)? De ce nu se publică luările de cuvânt ale fostului deținut George Ivașcu, dar și ale fostei deținute Victoria Foriș-Sârbu, sora mult-cântatei militante comuniste Elena Pavel? De ce nu se scot la iveală mărturisirile produse în fața Comisiei Controlului de partid de către Teohari Georgescu, ca și luarea sa de cuvânt în aceeași amintită ședință? Cine are interes să țină sub pecetea tainei toate aceste fapte? Cine se teme de explozia adevărului? Se mai află fantoma lui Dej printre noi? Vom ști oare ce s-a petrecut cu noi, cu viețile și cu sufletele noastre, cât timp aceste elemente de istorie contemporană vor fi tratate ca „secrete de stat"?

Trec de această paranteză puțin cam emoțională și revin la ascensiunea lui Dej. Ce se întâmpla în toamna lui '44? Mai întâi, este eliminat, pe baza unei înscenări, șeful organizației București a PCR, Nicolae Pătrașcu (avea să execute o pedeapsă de douăzeci de

ani în închisorile comuniste). Pe de altă parte, după bizara evadare de la Târgu-Jiu, Gheorghiu-Dej apare ca lider necontestat al PCR, înconjurat de adulația nucleului pe care îl „înarmase" cu a sa știință și voință a luptei de clasă. Lucrurile se complică însă în septembrie 1944, când revin de la Moscova, literalmente în tancurile Armatei Roșii, Ana Pauker și Vasile Luca. Urmează anii unei surde competiții pentru putere, ai rivalității dintre reprezentanții centrului moscovit și cei ai fostei fracțiuni din închisori. Aceștia din urmă reușiseră eliminarea celui de-al treilea pretendent, anume centrul clandestin din perioada 1940–1944, reprezentat de Ștefan Foriș și Remus Koffler. Între anii 1944 și 1952, Dej își consolidează autoritatea în elita hegemonică a PCR, pregătind lovitura de maestru care va duce la epurarea Anei Pauker și a acoliților ei cu un an înaintea morții lui Stalin.

Fantoma lui Gheorghiu-Dej

(Partea a II-a)

Dej și rivalii săi

„Intransigență și vigilență" — acestea au fost laitmotivele ideologiei comuniste în România în perioada lui Gheorghiu-Dej, cel puțin până la începutul anilor șaizeci. În numele intransigenței, Dej adopta slugarnic teoria stalinistă a intensificării luptei de clasă pe măsura inaintării în socialism. Efectul acestui mit vindicativ îl reprezenta construirea statului polițienesc bazat pe teroare, fanatism și delațiune. Deși neșcolit la Moscova, fostul sindicalist ceferist învățase în închisoare alfabetul luptei pentru putere în sectele mistic-staliniste. Bolșevismul său, am mai spus-o, era unul de adaptare și de supraviețuire. Înconjurat de intriganți versați, de maeștri ai arguției doctrinare (Iosif Chișinevschi, Emil Bodnăraș, Leonte Răutu, Valter Roman, Ștefan Voicu, Mihail Roller, Ion Gheorghe Maurer), Dej a dobândit arta disimulării, a travestiului și a loviturii de pumnal pe la spate. Mai întâi, Foriș, apoi, Pătrășcanu și Ana Pauker aveau să o simtă pe propria piele.

De la idolul său moscovit, Dej a preluat obsesia inamicului infiltrat în interiorul partidului, fixația calului troian. Conștient de precaritatea formației

politice pe care o conducea, Dej înțelegea că fără Kremlin era pierdut. Fiecare salt mortal în tactica sovietică avea să se traducă, automat, într-o mișcare similară în România. Tito își putea permite să sfideze tutela stalinistă: mareșalul iugoslav avea de partea lui armata de foști partizani, tradiția rezistenței antifasciste, sprijinul unui partid de masă. În ceea ce-l privea pe Dej, el nu avea decât protecția sovietică. Loialitatea sa față de Stalin era de aceea indefectibilă. Nu doar el știa acest lucru, dar și aliații săi din partid, inclusiv agenții lui Stalin, precum: Bodnăraș, Pantiușa, Nikonov, Nikolski și alții din aceeași categorie. De la început, încă din anii '45, Dej îl va împinge pe Pantiușa în fruntea departamentului Administrativ al CC al PCR, reușind să controleze astfel operațiunile financiare și mafiotice ale partidului. Pe de altă parte, el va beneficia de suportul lui Emil Bodnăraș, el însuși fost și, probabil, actual, la vremea respectivă, agent al NKVD-ului, devenit șeful Serviciului de Informații al Președinției Consiliului de Miniștri înainte de numirea sa ca ministru al apărării, în 1947.

Se poate spune fără exagerare că între 1944 și 1952, PCR s-a aflat în posesia cvartetului Pauker–Dej–Luca–Georgescu. Relațiile dintre Ana Pauker și Dej nu erau câtuși de puțin simple. Firește, pe față, formal, era vorba de o cordialitate fără cusur. Vorbind în 1951, la cea de-a treizecea aniversare a PMR, Dej îi aducea un pios omagiu celei pe care avea să o expulzeze din partid peste doar un an. Ceea ce-i unea pe Dej și Pauker era oroarea de orice direcție național-comunistă și intelectual-liberală în partid, alături de nestrămutata loialitate față de Stalin. Era deci vorba de o complicitate între reprezentanții unei linii comune. Ceea ce-i despărțea ținea de ordinea mai adâncă a amintirilor, resentimentelor și nostalgi-

ilor, de enormul complex de inferioritate al celui care venise târziu în partid și care nu se putea simți decât stingher între veteranii cominterniști de tip Pauker sau Luca.

În această primă fază, Dej și cei pe care îi va descrie ulterior drept „deviatori de dreapta" vor coopera fără probleme întru lichidarea democrației românești, distrugerea partidelor istorice, abolirea monarhiei și instaurarea unui despotism de tip bolșevic în România. Nu există astfel niciun indiciu că între ceea ce scribii ceaușismului vor prezenta drept „partida națională" și cei veniți de la Moscova ar fi existat vreun conflict de principiu. Dimpotrivă, lichidarea lui Foriș a fost decisă, ca să spunem astfel, în chip „colegial". Nu mai puțin „colectiv" s-a decis și arestarea lui Lucrețiu Pătrășcanu, în 1948. Să nu uităm, atacul împotriva fostului ministru de justiție și membru al Biroului politic al PCR a fost condus la Congresul I al PMR, din februarie 1948, de către Teohari Georgescu, alter ego-ul Anei Pauker. Între timp, steaua lui Dej urca în cadrul comunismului mondial. În septembrie 1947, el participa, împreuna cu Ana Pauker si Iosif Chișinevschi, la conferința constitutivă a Cominformului, ținută, în prezența lui Andrei Jdanov și Gheorghe Malenkov, la un castel din Polonia. Ceva mai târziu, în 1949, Dej va avea privilegiul să rostească principalul rechizitoriu împotriva lui Tito la conclavul cominformist desfășurat, nu mai puțin conspirativ, la București. (Cu titlu de paranteză, mă întreb când se vor putea studia arhivele cominformului și când vom putea ști mai multe despre rolul consilierilor sovietici, și în primul rând, Mitin și Katilineț, în facerea și desfacerea alianțelor din conducerea PCR?) Titlul raportului lui Dej spune totul despre adeziunea sa necondiționată la tezele celui

mai sadic și agresiv bolșevism: „Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini și spioni". Cu această ocazie, el îl va ataca pe Pătrășcanu, acuzându-l de „deviere naționalistă" și de „titoism" (pe atunci un păcat mortal). Pătrășcanu era pentru Dej simbolul a tot ceea ce el putea detesta mai aprig. Intelectualul de reală formație teoretică, inteligent, curtenitor, cu excelente contacte în clasa politică și culturală românească, autorul unor cărți cu multe idei originale, chiar dacă adeseori schematice, *Pătrășcanu reprezenta o alternativă reală la comunismul agramat și cinic al politrucilor ignari*. Oricât ar fi încercat Pătrășcanu să-și ascundă disprețul pentru Pauker și Dej, adevăratele lui sentimente nu erau un secret. Încă din 1946, Dej îl denunțase pentru șovinism, deși cu greu s-ar fi putut găsi cineva mai străin de spiritul naționalist exclusivist decât autorul *Problemelor de bază ale României*. Cât o privește pe Ana Pauker, ea îl cunoștea personal pe Pătrășcanu încă din anii '20 și era conștientă de spiritul lui independent. Chiar dacă personal ea nu nutrea aceleași sentimente de aversiune înrădăcinate în sufocante complexe de inferioritate, Ana Pauker nu a ezitat să contribuie, în compania lui Dej, la năruirea lui Pătrășcanu. Pentru ea, ca și pentru Dej, Ceaușescu sau Drăghici, era clar că unitatea partidului nu se putea cimenta decât prin sânge. Sacrificarea succesivă a unor membri ai elitei comuniste, epurarea maniacală care mergea până la autodevorare făceau parte din logica dementă a sistemului pe care Dej și Pauker juraseră să-l impună României sovietizate. În numele acestei logici, care nu lăsa loc pentru nicio relație de încredere, ci doar pentru o maladivă suspiciune universalizată, avea să fie doborâtă, ulterior, chiar Ana Pauker. Nu există vreo dovadă că ea ar fi complotat împotriva lui Dej. Există,

în schimb, raţiunea de partid totalitar, care nu permite existenţa mai multor lideri la vârf. *Monolitismul bolşevic conţine în sine principiul luptei fratricide şi al convulsiilor intestine*. Dej înţelesese acest lucru şi tocmai de aceea nu a ezitat să lovească în cei care-i fuseseră cei mai apropiaţi camarazi. Dictatura trebuia să fie fără fisuri, iar echipa lui Dej se va îngriji să construiască această coeziune de granit fără inutile menajamente şi consideraţii personale. Să ne reamintim: cel care avea să-i succeadă lui Teohari Georgescu la Ministerul de Interne era Alexandru Drăghici, cândva condamnat în procesul Anei Pauker din 1935. Principalul aghiotant al lui Dej în acţiunea secretă de demolare a grupului Pauker–Luca–Georgescu era Alexandru Moghioroş, alt inculpat în faimosul proces al Anei Pauker. De altfel, Liuba Chişinevschi, soţia „tovarăşului Ioşka", iezuitul dictator al propagandei dejiste, fusese şi ea alături de Ana Pauker în acel proces. Mai aveau însă aceste elemente biografice vreo importanţă când în joc era „cauza unităţii partidului"? Faimosul document pregătit împotriva Anei Pauker a fost, se pare, redactat de către Stela Moghioroş, iar Ana Toma, soţia lui Pantiuşa şi fosta nevastă a lui Sorin Toma şi a lui Constantin Pârvulescu, avea să fie principala informatoare a lui Dej în anturajul imediat al celei pe care Mircea Eliade o va transforma în fabulos şi macabru personaj de roman sub numele de Anca Vogel în *Pe strada Mântuleasa*. (O altă paranteză: Ana Toma a încetat din viaţă recent, la Bucureşti, ducând cu ea atâtea funeste amintiri despre prieteni trădaţi, idealuri maculate, conspiraţii eşuate. Probabil că numai ea ar fi putut să ne spună ceva despre relaţiile reale dintre Pantiuşa şi Dej, despre ultimii ani de viaţă ai lui Pantiuşa, alcoolizat, despre propriul ei rol în viaţa privată a lui Dej şi despre felul cum a ştiut să

sară la timp din barca în derivă a Anei Pauker, a cărei adjunctă fusese, în aceea a lui Dej, care o va numi adjuncta lui Alexandru Bârlădeanu la Ministerul Comerţului Exterior. Cum poate doar ea, personajul lui Petru Dumitriu din *Întâlnire la judecata de apoi*, va fi ştiut de dedesubturile afacerii Ioanid şi ale procesului „comerţului exterior" de la sfârşitul anilor '50). Luptele la vârf deveniseră pe cât de sordide, pe atât de sângeroase, iar efectul lor în ţară era cât se poate de chinuitor: fiecare fracţiune încerca să-şi adjudece titlurile revoluţionare absolute. Nu întâmplător, după căderea Anei Pauker, teroarea, departe de a se mai calma, va deveni şi mai atroce, şi mai aberantă. Dej trebuia să-i demonstreze lui Stalin că era într-adevăr cel mai fidel exponent al marxism-leninismului în Balcani.

Fantoma lui Gheorghiu-Dej

(Partea a III-a)

Dej și rivalii săi

În lupta surdă ce se purta în universul misterios al puterii absolute între Dej și grupul moscovit, secretarul general al PMR a știut să exploateze fisurarea crescândă a prestigiului Anei Pauker în ochii lui Stalin. Conflictul de la București era, de altfel, un ecou al luptelor pentru putere ce se derulau la Kremlin: grupul Molotov–Voroșilov–Kaganovici pierdea teren în favoarea tinerilor lupi, pe care Stalin avea să-i aducă în Prezidiul partidului cu ocazia ultimului congres al PCUS la care a participat în octombrie 1952. Beria însuși devenise tot mai vulnerabil, iar cei care controlau accesul la Stalin erau: Malenkov, Hrușciov, Bulganin, Patolicev, Suslov, Ignatiev și alții, pe care despotul senilizat îi alesese drept echipă de schimb. În aceste condiții, nu doar în România, dar și în celelalte state din Est, echipele Cominterniste sunt tot mai periclitate. Consilierii sovietici cooperează cu liderii așa-zis naționali pentru eliminarea „elementelor cosmopolite". Era vorba, în fond, de revanșa unor fracțiuni umilite de către agenții direcți ai Moscovei, instrumentele privilegiate ale instaurării comunismului în primii ani de după război. În lupta

sa pentru înlăturarea Anei Pauker, Dej se va servi de sprijinul unor promoscoviți nu mai puțin îndârjiți decât cea pe care o subminau: Iosif Chișinevschi, Petre Borilă, Miron Constantinescu, Alexandru Moghioroș și Emil Bodnăraș. Un rol important în torpilarea poziției grupului Pauker îi va reveni lui Constantin Pârvulescu, pe care Dej l-a instalat în fruntea temutei Comisii a controlului de partid.

Ceea ce s-a petrecut între martie și iunie 1952, anume debarcarea grupului Pauker–Luca–Georgescu, fusese pregătit cu minuție și în mare taină de către Dej, Bodnăraș, Chișinevschi, Moghioroș și Miron Constantinescu în lunile precedente. Există astfel informații că în ianuarie și februarie 1952, Dej a vizitat Moscova, informându-l pe Stalin de existența unei „fracțiuni dușmănoase", conduse de Ana Pauker. În aceeași perioadă, anchetele securității se concentrează asupra presupusului pericol sionist, încercând să demonstreze implicarea Anei Pauker în emigrarea evreilor din România spre Israel (acest capitol, ca și multe altele, urmează abia a fi elucidat). Vasile Luca, fostul deputat în Sovietul ucrainean, ministru de finanțe, vicepremier, membru al Biroului Politic și secretar al CC al PCR, avea să fie primul pus la stâlpul infamiei, într-o furtunoasă ședință a Biroului Politic. Nu era încă limpede că Dej nu se va mulțumi cu capul lui Luca, astfel încât Ana Pauker și Teohari Georgescu nu au realizat, în acel martie 1952, cât de departe va merge „blândul Ghiță" în represiunea împotriva foștilor săi complici în asasinarea lui Foriș și în întemnițarea lui Pătrășcanu. Oricum, acuzațiile împotriva lui Luca erau atât de enorme, încât împricinatul avea să leșine auzindu-se blamat pentru „subminarea economiei naționale" și „trecut politic dubios", inclusiv „legături cu Siguranța". Nu cu mult timp îna-

inte, Dej îl numise pe Alexandru Drăghici ca prim-adjunct al lui Teohari Georgescu la Ministerul de Interne, pregătind astfel terenul pentru neutralizarea aliatului Anei Pauker și acapararea de către grupul său a tuturor pârghiilor puterii în poliția secretă. Alături de Drăghici, au jucat roluri influente în noile represiuni generalii de securitate: Demeter, Vincze, Nikolski, Pintilie Bodnarenko, precum și coloneii: Nikonov-Nicolau, Petre Goncearuk și Bucikov. Trebuie accentuat faptul că esența a ceea ce se petrecea în partid consta în însușirea puterii de către elementele odinioară periferice și epurarea a ceea ce constituise centrul tradițional în perioada ilegalității, respectiv a acelor militanți legați direct de structurile Cominternului (doar formal dizolvate în 1943). În lupta sa împotriva Anei Pauker, Dej va pedala pe coarda tot mai intens antisemită a psihologiei lui Stalin în ultimii săi ani de viață. Liderul român va insista asupra legăturilor sale intime cu proletariatul național și va căuta să-l convingă pe Stalin că aventurismul imputat Anei Pauker și lui Vasile Luca era rezultatul lipsei de atașament a acestora pentru valorile clasei muncitoare. Că nu era vorba decât de un procedeu demagogic avea să reiasă după iunie 1952, când Dej, spre a-și consolida puterea și a preîntâmpina orice reproș sovietic, va declanșa represiuni încă mai furibunde decât cele de până atunci. Să fim, așadar, bine înțeleși: nu naționalismul, ci setea de putere a fost motorul acțiunii lui Gheorghiu-Dej împotriva grupului moscovit. După cum, mai târziu, la începutul anilor șaizeci, nu un patriotism resuscitat, pasămite mult timp refulat, ci o spaimă de obligația *destalinizării* va motiva efortul de *desovietizare* inițiat de Dej și continuat de Ceaușescu.

Moartea lui Stalin, în martie 1953, îl lasă pe Dej, ca și pe ceilalți tirani est-europeni, într-o stare de prostrație. Inițial, precum niște orfani debusolați, ei nu știu cum să reacționeze la dispariția celui pe care îl adoraseră drept „părintele popoarelor". Când, la îndemnul succesorilor lui Stalin, tandemul Hrușciov–Malenkov, în Ungaria, se inaugurează „noul curs", Dej reușește o manevră de mare abilitate. Plenara CC a PMR din august 1953 condamnă ipocrit practicile legate de exaltarea conducătorilor în timpul vieții, regretă „cultul personalității" și chiar promite o mai mare atenție pentru nevoile consumatorilor. Este vorba de un simulacru de dezgheț, prea puțin similar cu ceea ce Imre Nagy întreprindea pe parcursul primei perioade când va servi ca premier între 1953 și 1955. Pentru Dej, esențială era supraviețuirea sa politică. Apele tulburi de la Kremlin, disputa dintre Hrușciov și Malenkov, executarea lui Beria, relativa relaxare din celelalte state din Est și, mai ales, apropierea sovieto-iugoslavă nu puteau decât să-i accentueze sentimentele de anxietate. Strângerea șurubului, strategia sa favorită, se va manifesta prin accelerarea anchetei și, mai ales, prin deznodământul farsei judiciare urzite împotriva lui Lucrețiu Pătrășcanu, Remus Koffler și a altor victime târzii ale timpurilor de teroare stalinistă. În aprilie 1954, Lucrețiu Pătrășcanu, singurul lider comunist care ar fi putut întruchipa o alternativă legitimă la conducerea abuzivă reprezentată de Dej și fracțiunea lui, pierea în urma sentinței imunde pronunțate de un tribunal constituit din marionete ale Securității. Întreaga anchetă împotriva lui Pătrășcanu fusese condusă cu nesfârșit sadism de torționarii lui Drăghici, nu mai puțin fanatizați decât cei ai lui Teohari Georgescu. Lena Constante, supraviețuitoare a acelui monstruos proces, are dreptate să scrie, în

excepționala ei carte de memorii, publicată la Paris în 1990, că executarea lui Pătrășcanu avea o funcție precisă în salvarea puterii lui Dej: prin asasinarea lui Pătrășcanu se elimina orice risc de formare a unei opoziții reformatoare în partid. Odată cu Pătrășcanu pierea acea figură națională care ar fi putut coaliza și coagula un curent revizionist, critic marxist, de genul celui născut în Ungaria, în jurul lui Imre Nagy. În condițiile dezghețului poststalinist, nu Ana Pauker, femeia comisar a Cominternismului militant, ci Pătrășcanu, martirul care refuzase să mărturisească elucubrațiile fabricate de poliția secretă, expertul în drept și în economie politică, ar fi fost magnetul unei treziri a intelectualității românești pe o platformă de renaștere națională. Cel puțin așa stăteau lucrurile în imaginația terifiantă a lui Gheorghiu-Dej și a camarilei sale, ce se simțea tot mai amenințată. Decizia lichidării lui Pătrășcanu, rechizitoriu viu împotriva crimelor mafiei comuniste românești, a fost adoptată de Biroul Politic la aceeași ședință în care se decidea numirea lui Dej ca premier (în locul lui Petru Groza, propulsat în funcția simbolică de președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale) și alegerea lui Gheorghe Apostol ca prim-secretar al CC al PMR. Acesta din urmă nu va fi decât un om de paie al lui Dej, înțelegând că rolul său consta în a-i convinge pe sovietici că și în România se trecuse la aplicarea „normelor leniniste de conducere colectivă" (lucru cerut insistent de Moscova prin intermediul redactorului-șef al revistei Cominformului, Mark Mitin, precum și prin ambasadorul Alexei Epișev). În toți acești ani, Dej se va consulta constant cu versatul agent moscovit Iosif Chișinevschi, pe care îl va menține ca șef al propagandei și culturii. În același timp, în plan ideologic, linia hrușciovistă va fi simulată și în România:

adjunctul lui Chișinevschi, Leonte Răutu (fost redactor-șef al emisiunii în limba română a postului de radio Moscova în anii celui de al Doilea Război Mondial) va îndemna scriitorii să se debaraseze de clișee și stereotipuri (pe care tot el le promovase cu entuziasm în anii precedenți). În plan organizatoric, Dej se va bizui, în primul rând, pe Alexandru Moghioroș, care-și trădase patronul inițial, pe Vasile Luca, în cadrul epurării din 1952. O altă figură ascendentă a ierarhiei de partid era Nicolae Ceaușescu, fostul protejat al lui Dej din perioada lagărului de la Târgu-Jiu. Sub domnia lui Dej, sistemul stalinist-asiatic al patronajului și clientelismului a căpătat dimensiuni paroxistice. Trebuie spus că ascensiunea lui Ceaușescu, după 1954, era datorată în egală măsura lui Dej și lui Chișinevschi: sensibili la elogii servile, cei doi intriganți din vârful piramidei vedeau în obedientul birocrat, pe cât de complexat, pe atât de credincios lor, un perfect executant al deciziilor lor. În aceeași perioadă, notăm rolul crescând al lui Grigore Preoteasa, devenit ministru al afacerilor externe. Ulterior, în iunie 1957, după eliminarea grupului Iosif Chișinevschi – Miron Constantinescu, Preoteasa era ales membru supleant al Biroului Politic și secretar al CC al PCR. În această calitate, el răspundea de problemele ideologice, situându-se deasupra satrapului propagandistic Leonte Răutu, care nu putea decât să deteste prezența lui Preoteasa în structurile supreme ale puterii. În cercurile informative din partid se presupunea că Dej îl selectase pe Preoteasa, fiu de ceferiști și intelectual, drept posibil locotenent și chiar succesor desemnat la conducerea partidului (rațiune suficientă pentru ca Drăghici și Ceaușescu să-l privească cu invidioasă suspiciune, în pofida legăturilor stabilite încă din perioada lagărului de la Târgu-Jiu). Un alt element sem-

nificativ este legat de faptul că, deşi fusese adjunctul Anei Pauker la Ministerul de Externe şi cândva apropiat al lui Pătrăşcanu, pentru care se spune că nutrise un adevărat cult, Preoteasa reuşise să se menţină în graţiile lui Dej. Explicaţia constă, probabil, în capacitatea sa adaptivă şi, mai ales, în faptul că era un bolşevic veritabil, pentru care orice loialitate era subordonată devotamentului necondiţionat pentru liderul suprem. Nu ştim ce s-ar fi întâmplat şi care ar fi fost destinul politic al lui Grigore Preoteasa, dacă, în noiembrie 1957, un accident de avion în preajma aeroportului Vnukovo, eveniment pe cât de straniu, pe atât de convenabil pentru anumiţi lideri din partid, nu ar fi pus capăt vieţii ministrului de externe comunist şi meteoricei sale cariere.

Teama viscerală, chiar patologică de reforme, sectarismul maladiv, pasiunea pentru politica de culise, într-un cuvânt, un bizantinism degenerat erau notele dominante ale culturii politice a comunismului românesc, încurajate, susţinute şi utilizate de Dej. Congresul al II-lea al PMR consacră definitiv supremaţia lui Dej şi a grupului său în partid. Cu acea ocazie, se configura poziţia tot mai influentă a lui Nicolae Ceauşescu, ales membru al Biroului Politic şi secretar general al CC al PMR, însărcinat cu chestiuni organizatorice. Adjuncţii lui Ceauşescu în operaţiile de continuă epurare a partidului au fost Ilie Verdeţ, Vasile Patilineţ, Petre Lupu şi alţii care, ulterior, vor constitui vedetele grupului aparatului de partid care l-a susţinut pe Ceauşescu în preluarea şi consolidarea puterii după moartea lui Dej.

Reluarea legăturilor dintre URSS şi Iugoslavia, precum şi evoluţiile politice din Ungaria şi Polonia l-au convins pe Dej că era necesară o linie politică pe cât de categorică, pe atât de intolerantă în raport cu

orice deviere. Existau în partid mici nuclee de indivizi nemulţumiţi de stilul său atutoritar, iar primul secretar nu era omul care să lase nepedepsite asemenea tendinţe „deviaţioniste". Congresul al XX-lea al PCUS şi denunţarea cultului lui Stalin de către Nikita Hruşciov au fost un adevărat cutremur pentru toţi cei care îşi investiseră speranţele în mitul internaţionalist moscovit. Pentru Dej, un pragmatic fără prea multe probleme filozofice, lucrurile erau mai simple: trebuia înăbuşită în faşă orice tentativă de discutare a crimelor staliniste. Trebuia minimalizat rolul Congresului al XX-lea şi trebuia administrată o lecţie exemplară celor care credeau că sosise şi în România ceasul destalinizării. Acestui scop i-a servit provocarea organizată în cadrul Uniunii Scriitorilor, prin asmuţirea deliberată a lui Alexandru Jar împotriva exceselor staliniste şi, respectiv, anatemizarea acestuia şi a puţinilor săi sprijinitori. În timp ce în Ungaria şi Polonia discuţiile pe teme de istorie comunistă şi libertate a presei deveneau incendiare, în România, căluşul ideologic, specialitatea lui Răutu, era aplicat fără menajamente unei intelectualităţi timorate şi aproape paralizate. Rolul lui Chişinevschi, ca şi al lui Miron Constantinescu, merită discuţii separate. Să spunem aici doar că, inspiraţi de noua linie sovietică, ei au crezut că o minimă descătuşare era necesară şi în România. Chişinevschi personal, aşa cum îmi scria cândva fiul său Gheorghe, urma cu fidelitate linia sovietică: stalinist sub Stalin, hruşciovist sub Hruşciov, el ar fi devenit gorbaciovist sub Gorbaciov, fără remuşcări şi fără ezitări. Deci nu pentru că brusc ei s-ar fi convertit la democraţie îl contestau Chişinevschi şi Constantinescu pe Dej, ci pentru că aceasta era linia PCUS-ului. În cazul lui Miron Constantinescu conta, desigur, şi o nemăsurată ambi-

ție personală, conștiința că era superior intelectual sicofanților de mâna a treia cu care trebuia să se întâlnească în ședințele Biroului Politic. Oricum, revoluția maghiară din 1956 a fost evenimentul care i-a oferit lui Dej șansa să-și dovedească, încă o dată, devotamentul față de Kremlin. Susținând agresiunea sovietică, facilitând tranzitul trupelor sovietice prin România, asigurând armatei roșii sprijin logistic, Dej îl asigura pe Hrușciov că merita să fie în fruntea tristului satelit balcanic al Moscovei în care reușise să transforme România. Ulterior, în iunie 1957, el se va debarasa de Chișinevschi și Constantinescu, pe care îi va îngropa sub un munte de acuzații ruinătoare, inclusiv aberanta afirmație că aceștia ar fi dorit să introducă spiritul liberalist în partid. Nimic nu putea fi mai ridicol decât ideea că inchizitorul șef al stalinismului românesc și superplanificatorul economic se convertiseră la revizionism. Singurul lucru real era că ei purtaseră discuții în afara Biroului Politic în care examinaseră, în primăvara lui 1956, posibilitatea schimbării lui Dej. O eroare care avea să-i coste mult: Chișinevschi va înceta din viață în 1963, hulit și marginalizat. Miron Constantinescu va supraviețui, nu mai puțin atacat de foștii săi tovarăși. Doar după moartea lui Dej, urmărind să-și confecționeze o aureolă de restaurator al justiției în partid, Nicolae Ceaușescu îl va readuce pe Miron Constantinescu în conducerea PCR. Era însă o revenire formală, pentru că sub Ceaușescu nimeni, nici măcar orgoliosul sociolog marxist care a fost Miron Constantinescu, nu putea să se manifeste altfel decât ca valet al unui tiran semianalfabet, ranchiunos și perfid.

Fantoma lui Gheorghiu-Dej

(Partea a IV-a)

Dej și bizantinismul politic

Oricât ar părea de straniu, moștenirea lui Dej nu include doar un impenitent stalinism. În plus, și nu mai puțin dăunător pentru cultura politică națională, el a dus la paroxism tradițiile politicianiste de culise, tehnicile de intrigi, corupție și matrapazlâcuri oneroase pe care le-am numi cele ale unui bizantinism degenerat. Stalinismul lui Dej a fost, prin urmare, unul specific „porților Orientului": cupid, viclean, cinic, dispus la compromisuri înșelătoare, șerpuitor și oportunist. Ceea ce nu-l făcea mai puțin crud, mai puțin fanatic și inchizitorial.

Să nu uităm care era componența echipei diriguitoare în ultimii ani de viață ai lui Gheorghiu-Dej. Pe lângă diplomatic-iezuiticul Ion Gheorghe Maurer, în Biroul Politic, figurau întunecații cominterniști Emil Bodnăraș și Petre Borilă. Despre acesta din urmă s-a vorbit prea puțin în analizele întreprinse asupra stalinismului românesc. Să spunem aici că militantul de origine bulgară, Iordan Drăgan Rusev (care a adoptat în anii '30 pseudonimul Borilă, omagiu oblic adus unei apuse dinastii), a fost unul dintre activiștii Internaționalei Comuniste a Tineretului (KIM), înainte de

a pleca în Spania ca politruc. În timpul războiului civil, el a fost, probabil, ofițerul politic originar din România cu cel mai înalt grad. Apoi, ca și alți „interbrigandiști" (luptători în Brigăzile Internaționale), Borilă s-a aflat la Moscova în timpul celui de al Doilea Război Mondial. În exil sovietic, el a conlucrat cu Dimitrov (președintele Cominternului), cu Manuilski (secretarul general al acestei organizații), precum și cu Ana Pauker, Vasile Luca, Gheorghe Stoica, Leonte Răutu și Valter Roman pentru formarea echipei ce urma să penetreze nucleul dominant al comunismului român de îndată ce armata roșie avea să intre pe teritoriul României. Într-adevăr, prin diviziile „Tudor Vladimirescu" și „Horia, Cloșca și Crișan", activiștii din emigrația sovietică vor izbuti să ocupe poziții-cheie în structura puterii după 1945. Spre deosebire de Luca, Borilă a știut să-și constituie o relație de afinitate și încredere cu Dej: în 1952, în loc de a-și pierde scaunul, el devine membrul titular al Biroului Politic la plenara din iunie. În anii '50, generalul politic Petre Borilă, în colaborare cu un alt militant de origine bulgară, Dumitru Coliu, precum și cu Ion Vințe, au participat direct la operațiunile represive ale Securității. Despre Borilă se poate spune că a fost mereu implicat în cele mai tenebroase afaceri politice. Era cunoscut ca un personaj sumbru, lipsit de prieteni, izolat și suspicios. Un element important de luat în considerație este faptul că și după 1958, deci după retragerea trupelor sovietice și debutul desatelizării, Borilă a continuat să se afle în anturajul imediat al lui Dej. Ce-i va fi unit pe cei doi este greu de spus. Se știe că, de pildă, în anii '50, când Ecaterina Borilă, pe atunci redactor-șef al unei reviste a sindicatelor, a fost criticată pentru tendințe așa-zis deviaționiste, soțul ei nu s-a dat în lături de la admonestarea și chiar dezavuarea celei mai apropiate persoane. Pentru cominternistul profesionist care a fost Borilă, nimic nu era mai important decât devotamentul de slugă față de liderul partidului. Merită recitită cuvântarea lui Borilă la Plenara CC al PMR din decembrie 1961, mostră de cameleonism politic, în care fostul aghiotant al Anei Pauker se deda unui feroce atac împotriva stalinistei căzute în dizgrație. În aceeași ordine de idei, ar fi un efort instructiv să recitim și alte cuvântări, inclusiv aceea a lui Valter Roman, directorul pe atunci al Editurii Politice, care găsea de cuviință să-i mulțumească lui Dej pentru faptul că i-ar fi salvat viața în clipa în care sanguinara Ana Pauker voia să-l anihileze. Câțiva ani mai târziu, același Roman nu-l va mai pomeni pe Dej, ținând, în schimb, să-și transfere pachetul cu mulțumiri pe adresa încă validă politic a premierului Ion Gheorghe Maurer. Cât despre Borilă, el a încetat din viață în anii '70, marginalizat, dar încă privilegiat, locuind într-o splendidă vilă pe strada Grigore Mora și beneficiind de toate privilegiile „pensionarilor cu pensie personală". După toate probabilitățile, „păcatul" său era legat de căsătoria fiicei sale Iordana cu Valentin Ceaușescu, alianță detestată de cuplul prezidențial din motive, probabil, rasiste (Elena Ceaușescu nu putea accepta ca nora ei să fie fiica militantei de origine evreiască Ecaterina Abraham-Borilă). Există și alte ipoteze care leagă ruptura dintre cele două familii de atitudinea pronunțat pro sovietică a lui Petre Borilă, inclusiv în aprilie 1964, în momentul adoptării Declarației CC al PMR privind situația din mișcarea comunistă internațională. În treacăt fie spus, așteptăm de la Alexandru Bârlădeanu, Leonte Răutu, Corneliu Mănescu și chiar Paul-Niculescu Mizil mărturii privind preliminariile și caracterul rup-

turii dintre Dej și Hrușciov, în perioada 1962–1964. Oricum, dacă aș fi ziarist, politolog sau istoric în România de astăzi, nu aș ezita să pornesc o investigație pe tema cotiturii din 1964.

Un alt membru al nucleului imediat al puterii în ultimii ani ai lui Dej era Alexandru Drăghici. Am mai avut prilejul să mă refer la acest lugubru personaj, extras parcă din lumea subteranei dostoievskiene: monoman, ranchiunos și brutal, lipsit de orice noțiune a demnității, vindicativ și sadic, complet manipulat de o nevastă îndrăgostită de bani, glorie, lux și putere, acesta a fost Alexandru Drăghici, ministrul de interne al României între 1952 și 1968. Acum când, în fine, ne putem permite să sperăm că anumite dosare vor fi date publicității, ori măcar că istoricii vor fi lăsați să le studieze, ne întrebăm: care a fost rolul lui Drăghici în faimoasa „afacere Ioanid", despre care pomenea recent și Monica Lovinescu într-un tulburător eseu? Se știe că unul dintre protagoniștii acelei macabre țesături de culpabilități absurde, colonelul Lică Ioanid, fratele astrofizicianului Paul Ioanid, fusese căsătorit cu sora Marthei Cziko-Drăghici, de care se despărțise, spre furia neiertătoarei cumnate. Să spunem doar că toți cei implicați în respectiva afacere a atacului asupra unei filiale a băncii Naționale erau intelectuali de origine evreiască și că securitatea a încercat să însceneze, în tulburea atmosferă de la finele anilor '50, o suită de procese cu un direct și nedisimulat caracter antisemit. Nu trebuie uitat că principalii acuzați au fost condamnați la moarte și executați (inclusiv cei doi frați Ioanid). Și rămâne încă un mister ce soi de torturi psihologice și fizice vor fi aplicat Drăghici și torționarii săi celor din cazul Ioanizilor spre a-i forța să-și joace presupusele roluri într-un film produs de securitate și difuzat în

cadrul închis al ședințelor activului de partid, film purtând simptomaticul titlu *Reconstituirea*? (Regizorul acestui film a fost, după știința mea, Virgil Calotescu. Dacă mă înșel, aș fi bucuros să aflu detalii despre cine și cum l-a produs: asemenea informații nu pot decât servi lămuririi stării de lucruri din România ultimilor ani de viață ai despotului stalinisto-bizantin care a fost Gheorghiu-Dej.

În fine pentru că nu țin să transform acest eseu într-o carte, să mă opresc doar la relația complicată dintre Drăghici și alt membru al Biroului Politic, anume Nicolae Ceaușescu. Știm de la Gheorghe Apostol — și nu avem motive să ne îndoim de veridicitatea spuselor sale — că nu Dej l-a uns pe Ceaușescu drept succesorul său. Mai știm din alte surse, că Dej nu se aștepta să moară și că, prin decizie a Biroului Politic, i s-a interzis conferențiarului Leon Bercu, distinsul specialist în boli interne, care era medicul personal al lui Dej, să o informeze pe Lica Gheorghiu, ori pe soțul ei, Gheorghe Rădoi, pe atunci vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și membru al CC al PMR, despre diagnosticul real, care era, în februarie 1965, cel de cancer pulmonar. Între cei care se afirmaseră drept deținători ai firelor de comunicare și putere în partid, Nicolae Ceaușescu apărea ca un actor principal. Desigur, „baronii" Biroului Politic îl disprețuiau pe arogantul și adeseori ridicolul secretar cu probleme organizatorice. Nu același lucru se poate spune despre Drăghici, care vedea în Ceaușescu pe adevăratul său concurent în lupta pentru succesiune.

Ceea ce s-a petrecut în realitate a fost o conspirație internă de partid, prin care Dej a fost izolat, deciziile lui au fost ignorate, iar Maurer, Bodnăraș și Chivu Stoica l-au propulsat la putere pe Ceaușescu, în speranța că va fi un docil executant al deciziilor lor.

Pentru Maurer ceea ce era important consta în continuarea deschiderii din politica externă, acompaniată de o anumită relaxare în viaţa ideologică. Amnistia din 1964 nu poate fi separată de influenţa sa crescândă (împreună cu aceea a unor Mihail Ralea şi Athanase Joja) în anturajul lui Dej. Linia care se configura era aceea a unui titoism românesc, în care tandemul Dej–Maurer putea impune o cale diferită de aceea din anii '50. Nu izolarea, ci o deschidere moderată spre Occident era opţiunea ce părea posibilă în august 1964, când Dej celebra cu mare pompă a XX-a aniversare a loviturii de stat de la 23 august. Pe de altă parte, aparatul de partid nu era dispus să cedeze nimic din privilegiile sale, iar Maurer era pentru instructorii mai jos sau mai sus situaţi în ierarhie un intrus, un intelectual suspect prin definiţie. Drăghici era prea legat de teroarea stalinistă, iar mulţi în aparat trecuseră prin spaima de represiunile securiste din anii '50 şi chiar de la începutul anilor '60. Selectarea lui Ceauşescu drept urmaş al lui Dej era deci rezultatul unor calcule de grup, exprimate, firește, prin acţiunile unei persoane sau alteia. A reduce totul la jocuri de culise înseamnă a neglija puterea şi presiunea aparatului de partid şi a cădea într-un ruinător subiectivism istoric.

Moştenirea lui Dej avea să fie serios zdruncinată în 1968, când Ceauşescu declanşa reabilitarea victimelor comuniste ale stalinismului românesc. Spun doar zdruncinată, pentru că din acel moment a devenit limpede că „titoismul" lui Ceauşescu era doar unul de faţadă. Reabilitările au fost formale, victimele au fost pomenite doar protocolar, iar sutele de mii de necomunişti, ori anticomunişti torturaţi şi martirizaţi în anii dejismului, varianta românească a comunismului, au continuat să rămână ţinte ale calomniei şi

insultei. Nu titoismul, ci albanizarea, mai întâi implicită, apoi manifestă şi chiar isterică, a fost calea aleasă de Ceauşescu şi aparatul de partid pentru România. Când vorbim de vina securităţii, enormă şi impardonabilă, să nu uităm că instrumentul creat de Dej, Bodnăraş şi Ana Pauker, perfecţionat apoi de Dej şi camarila sa, moştenit de Ceauşescu şi utilizat pentru constituirea monstruoasei sale dictaturi personale, a fost aparatul de partid.

Decomunizarea României presupune, aşadar, deschiderea unei dezbateri naţionale privind instituţiile şi persoanele care au contribuit decisiv la menţinerea structurilor dictatoriale. În alte state din Estul Europei, asemenea analize s-au pornit de mult. La noi, ele întârzie, ceea ce nu face decât să sublinieze iraţionalitatea discursului politic şi să prelungească, voluntar sau involuntar, supremaţia minciunii.

Washington D.C.
15 mai 1992

Fantoma lui Gheorghiu-Dej

(Epilog)

Acoliți și complici

Într-un text deosebit de incitant, publicat în revista franceză *Sources (travaux historiques)*, nr. 20, 1989, Cristina Boico — ea însăși fostă ilegalistă și cunoscătoare din interior a elitei comuniste românești — oferă date și interpretări semnificative privind ascensiunea lui Ceaușescu și pe cei care au patronat-o. În viziunea autoarei (fosta luptătoare în *maquis*, revenită în țară în 1945 și eliminată din Ministerul de Externe în 1952), Maurer și Bodnăraș, temându-se de ambițiile nemăsurate ale lui Drăghici, l-au ales pe minabilul și, pe atunci, umilul Ceaușescu drept figura de suprafață care să le camufleze adevărata dominație în partid. Ei n-au priceput, se pare, că în spatele modestei aparențe a lui Ceaușescu se ascundea o sete de putere nu mai puțin maladivă decât aceea a rivalului său aflat în fruntea securității. Apoi, ceea ce nu-și puteau închipui „baronii" era că insignifianta Elena Ceaușescu, cândva o obscură activistă, aflată în subordinea Ghizelei Vass la Secția Externă a Comitetului Central și care obținuse, între timp, o diplomă de inginer chimist, putea exercita o asemenea influență asupra soțului ei, încurajând în el cele mai abjecte porniri.

Sociologia și psihologia se îngemănau în chip fatal în degenerarea comunismului românesc: structura caligulară a puterii comuniste era, de fapt, patul germinativ pentru ascensiunea unui Caligula balcanic. Dar despre Ceaușescu vom avea ocazia să vorbim mai pe larg în alt eseu.

Datele oferite de Cristina Boico despre Bodnăraș și Maurer sunt într-adevăr remarcabile. Aflam astfel că Bodnăraș, pe jumătate german, pe jumătate ucrainean, dezertase în URSS, în 1931, trădându-și astfel armata și regele, cărora le jurase credință. Revenit în țară cu o misiune de spionaj din parte NKVD-ului (ori a Serviciului de Informații al armatei roșii — GRU), Bodnăraș a fost recunoscut într-o gară de un fost coleg și arestat. Condamnat la zece ani de închisoare, el a fost în chip paradoxal eliberat în plin război cu Uniunea Sovietică, în 1942, și trimis cu domiciliu obligatoriu la Tulcea. Din acel moment, *„inginerul Ceaușu"* — acesta era numele conspirativ al lui Bodnăraș — intra în acțiune ca exponent al „Centrului din închisori" în tentativa de eliminare a conducerii partidului Comunist din România, în frunte cu Ștefan Foriș. Permanent în contact cu Dej, Bodnăraș joacă un rol-cheie în arestarea lui Foriș și a adjunctului acestuia, inginerul Remus Koffler, în aprilie 1944. Tot Bodnăraș este forța motrice în formarea detașamentelor paramilitare ale partidului (așa-numitele gărzi patriotice). Aceste forțe, recrutate, în primul rând, dintre lumpenii urbani, vor fi activate în momentul loviturii de stat de la 23 august, când oamenii lui Bodnăraș l-au răpit și sechestrat pe mareșalul Antonescu, predându-l ulterior NKVD-ului. După 6 martie 1945, Bodnăraș se afla în fruntea temutului Serviciu Secret de Informații de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, un organism care răspândește teroarea în întreaga țară. În noiembrie 1947, fostul spion sovietic, sperjur

și felon, devine ministrul Apărării Naționale, luându-și astfel revanșa asupra armatei, pe care o disprețuia și o detesta. Sub conducerea lui Bodnăraș, se petrece sovietizarea forțată a armatei române, epurarea ofițerilor profesioniști și promovarea activiștilor lipsiți de orice pregătire, în afara lecturilor din Lenin, Stalin și Dej.

Ceea ce este interesant e că Bodnăraș continua să se afle în anturajul imediat al lui Dej și după 1954, când, după informațiile pe care le deținem, el a fost singurul membru al Biroului Politic care a votat împotriva execuției lui Pătrășcanu. Existau între cei doi, se pare, complicități prea profunde, prea solide, pentru ca o asemenea „deviere" să fie luată drept neloialitate. Într-adevăr, debarcat de la Ministerul Apărării și trecut în rezervă în 1956, Bodnăraș continua să fie vicepremier, membru al Biroului Politic și ministru, pentru un timp, al transporturilor și telecomunicațiilor. Sovieticii aveau încredere totală în el, astfel încât lui i-a revenit misiunea de a-l convinge pe Hrușciov, în 1958, că România prezenta toate garanțiile de încredere și devotament pentru a nu mai face necesară prezența trupelor sovietice în această țară. Cum Moscova încerca pe atunci să repare imaginea agresiv-imperialistă pe care o crease intervenția brutală din Ungaria, propunerea lui Bodnăraș (udată de largi cantități de vin și coniac) a fost acceptată de Hrușciov.

Ceea ce nu pricepuseră rușii era că Bodnăraș și Dej (împreună cu Maurer) aveau alte planuri. Pentru această echipă, chestiunea consta în a se legitima cu autoritate politică dincolo de mandatul acordat de Kremlin, a-și construi, așadar, o bază națională pentru propria dictatură. Apoi, era important să se elimine pericolul unei destalinizări care, încurajată de Moscova, putea duce la reglări de conturi cu incalculabile consecințe pentru Dej și camarila sa. Într-adevăr, trebuie accentuat, tactica desovietizării (ori, a derusificării) a fost parte integrantă a sindromului fricii caracteristic pentru Dej. Cum bine surprinde Cristina Boico acest lucru în studiul ei, Dej a trăit mereu cu o teamă de ceva sau de cineva: teama de Stalin, teama de Ana Pauker, teama de Pătrășcanu, teama de intelectuali, teama de veteranii partidului care-i știau trecutul prea puțin eroic, teama de proprii prieteni, în genere, teama de un popor martirizat și perpetuu insultat. A fost un om singur și complexat, care a știut să mimeze jovialitatea și încrederea în sine. Înțelegea că orice deschidere de arhive nu putea să-i fie decât fatală și de aceea și-a persecutat cu cruzime foștii camarazi, purtători vii ai unor incomode amintiri. În Emil Bodnăraș însă a avut încredere: l-a cultivat și l-a flatat pe vanitosul politician al culiselor, l-a ținut la cea mai mare cinste. Atunci când Biroul Politic a decis să construiască noi palate în cartierul Primăverii (fostul bulevard Jdanov), casa lui Bodnăraș a fost lărgită și modernizată, luând proporții hollywoodiene. Doar Maurer se putea compara în opulența stilului de viață cu ceea ce Dej îi oferise lui Bodnăraș. Aceste gratificații mafiotice erau legate de faptul, că Bodnăraș refuzase oferta sovietică de a-l torpila și de a-i lua locul lui Dej, după ce conflictul cu Hrușciov devenise paroxistic.

Câteva cuvinte despre Maurer, simbol al cinismului și iresponsabilității politice într-un partid dominat de lupte intestine și gelozii patologice. Avocat al cauzei comuniste în câteva faimoase procese interbelice (inclusiv cel al Anei Pauker din 1936), Maurer a aderat la marxism din motive intelectuale. Inițial, a fost ceea ce s-a chemat un intelectual de stânga, un antifascist convins că pericolul central pentru viitorul României venea din partea extremei drepte. În anii războiului, a stabilit strânse contacte cu Dej, pe care

l-a vizitat frecvent la Târgu-Jiu. Cariera sa de după război a fost un timp legată de Ana Pauker, al cărei adjunct la Ministerul de Externe a fost. Epurarea lui Maurer a fost decisă de Ana Pauker din motive psihologice și politice: obstinata cominternistă sesizase în activitatea lui Maurer din anii războiului pagini obscure, inclusiv decizia de a pleca voluntar pe frontul de Est. Anchetat de sinistra comisie a Controlului de Partid (din care făceau parte Constantin Pârvulescu, Iosif Rangheț, Ghizela Vass și alte asemenea personaje), Maurer a preferat să nu divulge motivul acțiunilor sale din trecut: anume legătura cu Dej și misiunea pe care acesta i-o dăduse de a pleca la Moscova trecând linia frontului și de a-l denunța la Comintern pe Foriș. Cum asemenea fapte ar fi putut fi folosite de fracțiunea Anei Pauker împotriva lui Dej, Maurer a păstrat o muțenie desăvârșită, preferând să accepte marginalizarea și paralizia politică. Pariul său era unul de lungă durată: el intuise în Dej pe adevăratul lider al comunismului românesc și, deși o copleșise cândva pe Ana Pauker cu mieroase complimente, nu ascunsese de care parte a baricadei se situase în lupta pentru putere.

După căderea grupului Pauker–Luca, Maurer revine treptat în centrul vieții politice, iar după 1958 este limpede că Dej se bizuia pe el ca pe autenticul număr doi. Sunt anii în care Dej și Maurer, sprijiniți de Bodnăraș și Leonte Răutu (pe atunci membru supleant al Biroului Politic și șef al Direcției Propagandă și Cultură din CC al PMR), urzesc strategia stalinismului național, respectiv acea linie politică bazată pe menținerea unei drastice ortodoxii în politica internă, combinată cu o deschidere spectaculoasă în relațiile cu Occidentul. Avantajul lui Maurer, ca premier, era că el apărea ca omul destinderii, al unei diplomații luminate, strategul din umbră al unui gaullism balcanic. Mereu lângă Dej, prevenitor și

curtenitor, Maurer știa perfect că este lipsit de bază în aparatul de partid. Tocmai de aceea, la moartea lui Dej, s-a dat de-o parte împingându-l în prim-plan pe Ceaușescu, cadristul profesionist, șeful Direcției Organizatorice a Comitetului Central, pe care a crezut că-l va putea controla după voie. În fapt, între cei doi s-a stabilit o relație complexă, Ceaușescu văzând în Maurer un sfătuitor și un protector în perioada afirmării sale în contactele internaționale. Cum nu se poate spune că Maurer a schițat vreodată vreun gest de opoziție, demisia sa, în 1974, a venit nu ca o ruptură cu regimul tot mai abuziv și aberant al lui Ceaușescu, ci ca o încununare a relației lor de mutuală acoperire și susținere. De altfel, chiar Maurer a fost cel care a susținut, împreună cu Bodnăraș, promovarea Elenei Ceaușescu în structurile supreme ale partidului, afirmând între intimi că aceasta ar avea un efect moderator asupra prea-impulsivului „Nicu". Cât privește memoria lui Dej, a omului care l-a adus în vârful puterii și l-a numit prim-ministru, Maurer nu a dovedit niciun fel de scrupule sau rețineri. A participat, ca și Bodnăraș, la demolarea mitului lui Dej. După ce-l ponegrise ca nimeni altul pe Pătrășcanu la Plenara CC al PMR din noiembrie–decembrie 1961, varsă lacrimi de crocodil pentru victima lui Dej și Drăghici la Plenara din aprilie 1968, condamnând, spre deliciul lui Adrian Păunescu, convertit în Evtușenko român, „acele mult prea triste și prea urâte fapte". Maurer a întrerupt orice legături cu Lica Gheorghiu de îndată după moartea lui Dej, la 19 martie 1965. Nu a mișcat un deget să-l ajute pe fostul său adjunct la Consiliul de Miniștri, Gheorghe Rădoi, ginerele lui Dej, făcut șomer de către Ceaușescu. Avantajele solidarității necondiționate cu noua familie dominatoare erau prea mari spre a-i permite lui Maurer vreun moment de slăbiciune, ori căință: vânători princiare,

o suită de securiști slugarnici, plimbări ale soției sale la Paris și Viena în compania Elenei Ceaușescu, cadouri de tot felul din partea firmelor occidentale, covoare iraniene și ceasuri Rolex, o vilă somptuoasă la Șosea, cumpărată din „economiile" unui premier ale cărui cheltuieli fuseseră timp de decenii suportate de către gospodăria de partid. Puține sunt cazurile atât de flagrante și dezolante de degradare umană precum acela al cândva rafinatului jurist și intelectual Ion Gheorghe Maurer; arogant și suficient, înțepenit în corsetul iluziilor sale narcisiste, fostul premier a devenit o epavă politică, o relicvă a poftelor de mărire ale unui grup uzurpator, vulgar și eminamente parazitar.

Ce a rămas deci din experimentul lui Dej? O elită ineptă și înspăimântată, a cărei mobilitate socială era legată de linia naționalist-șovină promovată de Ceaușescu. O viziune sectară și exclusivistă despre socialism, un stil politic bazat pe teroare, manipulare și lichidare a adversarului. Un dispreț nemărginit pentru spirit și o convingere nu mai puțin totală că indivizii umani sunt o simplă masă de manevră, că doar demnitarii din partid și din securitate au drepturi, câtă vreme „supușii" nu au decât obligații și datorii. Dar, mai cu seamă, cum s-a văzut sub Ceaușescu și, din nefericire, o vedem și acum, o imensă nesocotire a principiilor, o călcare în picioare a tot ceea ce se numește demnitate și onoare, o corupție mentală și morală care continuă să facă ravagii într-un univers social încă bântuit de fantomele stalinismului național.

Washington D.C.
21 mai 1992

Ieșirea din comunism

După euforia inițială care a urmat prăbușirii regimurilor leniniste din Europa de Est, a sosit din plin momentul unui bilanț istoric și politic privitor la formele ieșirii din comunism. Mai mult, este cazul să regândim multe ipoteze privind natura schimbărilor revoluționare din această zonă. Acestui scop, al unei interpretări lucide și lipsite de prejudecăți a unei pagini fundamentale de istorie contemporană, îi este închinat în întregime numărul din primăvara acestui an al prestigioasei reviste *Daedalus*, publicată trimestrial la Boston de Academia Americană de Arte și Științe. În urmă cu câțiva ani în *Daedalus* se discuta relația dintre Europa de Est, Europa Centrală și Europa în genere. Cu acea ocazie, Martin Malia, profesor de istorie la Universitatea California din Berkeley, publica un articol ce avea să facă epocă, în care avertiza împotriva iluziilor legate de reformabilitatea comunismului. Astăzi problema apare încă mai complexă, întrucât chestiunea europenității este clar legată de aceea a capacității noilor state și regimuri născute din cenușa imperiului comunist de a se integra unei modernități care include principiile toleranței și pluralismului. Voi avea, sper, ocazia să mă ocup de această problemă într-un viitor eseu consacrat remarcabilei

cărți a profesorului Kenneth Jowitt, *The New World Disorder: The Leninist Extinction*, („Noua dezordine mondială: Extincția leninismului"), apărută în urmă cu câteva săptămâni la University of California Press.

Mai întâi, să ne referim la profundul studiu al profesorului Frank Manuel de la Universitatea Brandeis despre moștenirea utopismului marxist. Semnificativ intitulat „Requiem pentru Karl Marx", articolul surprinde drama unei filozofii a istoriei încăpute pe mâinile unor demagogi și falși profeți, care au transformat-o într-o ideologie a sclaviei și terorii. Și totuși, conchide Frank Manuel, marxismul se inserează unei tradiții utopice care nu a apărut în secolul nouăsprezece sau douăzeci, ci trimite mult mai departe în cultură, spre acele zone permanente ale căutării egalității și justiției dincolo de formule politice temporare. Deci, dacă marxismul poate fi considerat epuizat, nu același lucru se poate spune despre acele idealuri pângărite în numele său, nu însă și aprioric lipsite de raționalitate. Cât privește soarta marxismului, afirmă în contribuția sa Leszek Kolakovski, profesor de filozofie socială la Oxford și Chicago, această doctrină va supraviețui, probabil, ca discurs ezoteric al unor secte ce se vor denunța reciproc pentru imaginare trădări. Altminteri, printre „ruinele mișcătoare" pe care le-a lăsat în urma sa, marxismul nu mai are cui să se adreseze în chip cât de cât credibil. Mesajul său este istovit și suspect.

Istoricul Martin Malia, autorul unei cărți intitulate *Tragedia rusă*, ce urmează să apară curând la editura Free Press din New York, tratează în chip convingător finalul leninismului și arată că „postcomunismul este unic în experiența umană, pentru că și comunismul a fost unic". Comunismul nu a fost, pur și simplu, un despotism ca oricare altul, ci totalitarismul cel mai

total pe care l-a cunoscut umanitatea. Ieșirea din acest totalitarism este, așadar, legată de depășirea etatismului birocratic, arogant și autoritar care a caracterizat sistemele de tip leninist. Naționalismul șovin, periculos, firește, în oricare din ipostazele sale, devine cu deosebire otrăvitor și distructiv în condițiile împerecherii sale cu un etatism stagnant și ostil principiului liberei inițiative. Malia descoperă rolul istoric al lui Gorbaciov și al gorbaciovismului în distrugerea celor mai importante elemente care au garantat stabilitatea și perpetuarea sistemelor de tip bolșevic: planul, poliția și partidul. Oricât de convulsionate vor fi timpurile care se prefigurează, relansarea unei dictaturi de tip comunist este greu de imaginat câtă vreme aceste instrumente au fost mortal afectate de evenimentele și evoluțiile ultimilor doi ani.

Un text ce merită amintit în aceste succinte notații este eseul profesorului Samuel N. Eisenstadt despre natura revoluțiilor anticomuniste din Europa de Est și fosta Uniune Sovietică. În viziunea lui Eisenstadt, aceste revoluții nu au avut loc împotriva unor regimuri premoderne, „tradiționale" sau chiar modernizate. Ele nu au fost revolte sau proteste împotriva unor autoritarisme înțepenite, răbufniri de protest în numele iluminismului sau al modernității. Dimpotrivă, natura lor originală a constat în refuzul unei perspective și practici distorsionate a modernității: o industrie aberantă, o urbanizare irațională, un sistem educațional pretins egalitar, în realitate profund stratificat. Parte a dinamicii modernității, aceste revoluții au pus sub semnul întrebării un tip de interpretare a umanului în care individul era subordonat unei totalități ideologic definite. Tocmai din acest motiv, ele au fost revoluții antiutopice și antiiacobine. Cât privește actualele probleme cu care se confruntă aceste socie-

tăți, ele nu sunt doar rezultatul prăbușirii imperiului mitocratic al leninismului instituționalizat. Multe dintre ele sunt înscrise în inima principiului modernității și pot fi regăsite în experiența vest-europeană sau americană. În formularea lui Eisenstadt, ele atestă „fragilitatea potențială a întregului proiect al modernității". Numai dezvoltarea unei puternice societăți civile, ea însăși condiționată de existența unei economii de piață bazate pe drepturi de proprietate garantate constituțional, poate diminua riscurile de deteriorare a democrației în societățile industriale. Problema-cheie constă, așadar, în construirea unui cadru comun în care punctele de vedere diferite asupra binelui public să fie articulate de o manieră consensuală. Ele pot să se afle în competiție, desigur, fără ca aceasta să ducă la distrugerea capacității de funcționare a sistemului.

Aș mai aminti articolul sociologului praghez Jiri Musil despre dificultățile tranziției în Cehoslovacia, precum și studiul profesorului Ivo Banac de la Universitatea Yale, privind dezintegrarea Iugoslaviei pe fondul intensificării conflictelor interetnice și al utilizării naționalismului de către activiștii comuniști travestiți în reformatori. O mențiune specială se cuvine pentru articolul profesorilor Juan Linz și Alfred Stepan, privind rolul procesului electoral în constituirea unor practici și instituții democratice. Comparând cazurile Spaniei, Iugoslaviei și Uniunii Sovietice, cei doi profesori arată că dezintegrarea celor două sisteme federale comuniste (sau postcomuniste) a fost accelerată de absența unor reale alegeri naționale înaintea celor regionale și locale. În ce mă privește, mă îndoiesc că în URSS alegerile unionale, chiar oneste, ar fi putut împiedica un proces care avea determinații sociologice, culturale și politice greu

contestabile. Avem, așadar, de-a face în acest număr din *Daedalus* cu un remarcabil efort colectiv de înțelegere a unuia dintre cele mai spectaculoase și fascinante fenomene ale secolului: ruptura cu modelul comunist, autodistrugerea leninismului și configurarea noilor spații de libertate și experiment uman într-o lume posttotalitară.

Washington D.C.
10 mai 1992

Sfârșitul utopiei

Am ales deliberat acest titlu, pentru că el trimite la o carte a lui Herbert Marcuse, apărută pe la sfârșitul anilor șaizeci. Era vorba, de fapt, de o culegere de interviuri și conferințe ale celui pe care studențimea contestatară a unui Occident saturat de „consumerism" și industrie culturală de masă îl proclamase drept profet al unei noi revoluții mondiale. Autorul *Omului unidimensional* susținea că în societățile industriale avansate utopia încetase să mai fie irealizabilă și, ca urmare, devenise posibilă emanciparea umană, anunțată cândva de Karl Marx. Spărtura în sistem, pretindea exponentul Școlii de la Frankfurt, devenit profesor de filozofie politică în California, era iminentă. Numai conformiștii incurabili, *chiens de garde* ai sistemului, nu vedeau imperativul categoric al unei salvări colective printr-o revoluție violentă, în urma căreia nu doar economia materială, dar și cea instinctuală (libidinală) și simbolică vor funcționa în deplină libertate. Ceea ce a urmat se cunoaște: revoluția fantasmată de ideologii unui stângism frenetic și furibund nu s-a produs, iar nostalgicii acestei himere, de genul franco-germanului lider al studenților rebeli, Daniel Cohn-Bendit (Danny Le Rouge), s-au retras în contracultura miturilor resentimentare și apocaliptice

a grupusculelor marginale și adeseori teroriste. Mai târziu, Cohn-Bendit avea să publice o carte de interviuri cu liderii anului radical 1968, sub titlul mai mult decât elocvent: *La révolution, nous l'avons tant aimée*... Între cei intervievați era și Adam Michnik, eseistul și activistul disident polonez, arestat pentru participarea sa la mișcarea de protest de la Universitatea din Varșovia din martie 1968. În fascinanta discuție dintre stângistul occidental, când fastidios, când funambulesc, și teoreticianul noului evoluționism, transpărea întregul abis dintre stânga occidentală, cu ale ei obsesii și ficțiuni, cu al ei imaginar mitologic, pe de o parte, și constelația din Est, care refuza să accepte dihotomiile paralizante împrumutate dintr-un secol apus.

Într-adevăr, dacă există o morală capitală ce se poate deduce din naufragiul marxismului în regimurile de tip sovietic, aceasta este că ideile politice tradiționale și-au pierdut relevanța. Totalitarismul, în oricare din versiunile sale, nu a fost pur și simplu o prelungire mai mult sau mai puțin distorsionată a crezurilor politice ale secolului al XIX-lea. Desigur, regimurile și ideologiile totalitare au avut precursori. Dar totalitarismul ca atare apare ca un fenomen original, încarnare a unei aspirații dispersate spre cuprinderea absolută și totală a realității umane, viziune apocaliptică a mileniului și promisiune de salvare universală. Totalitarismul nu este nici de stânga, nici de dreapta, cum o știm de la istoricul Zeev Sternhell, autor al unei mult-discutate cărți despre originile intelectuale ale fascismului în Franța. Miturile catastrofice au fost împărtășite de ideologii ambelor extreme, roșie și brună. În anii douăzeci, și cominternistul Radek, și nazistul Goebbels visau revoluția germană. Ambele mișcări se complăceau în plăsmuiri

complotiste și făceau din logica exclusivistă a societăților secrete principiul de reconstrucție a umanului.

Este vorba, în ambele cazuri, al fascismului și al comunismului, de o exacerbare a elementelor de angoasă, frustrare și revanșa care se situează în chiar inima modernității. Dacă stânga și dreapta apar inițial în epoca Revoluției Franceze ca simboluri ce disting partidul schimbării de cel al ordinii, ele devin, în secolul nostru, fundamentul unora dintre cele mai absurde și scandaloase delapidări semantice. Într-adevăr, să ne gândim doar la cazul războiului civil spaniol, unul dintre cele mai disputate exemple de departajare categorică a forțelor stângii de cele ale dreptei. Se pune în acest context întrebarea în ce măsură forțele republicane, unanim descrise ca fiind de stânga, se situau într-un proiect moral superior celui al adversarilor lor franchiști, execrați de intelighenția revoluționară de pretutindeni, câtă vreme ele (forțele stângii) erau dominate de agenții lui Stalin? Și apoi, atunci când Miguel de Unamuno condamna barbariile comuniste și fasciste, era el de stânga sau de dreapta? Iar George Orwell, scriind *Homage to Catalonia*, în care imortaliza pe simpatizanții lui Troțki uciși de agentura NKVD-ului condusă de cominternistul (internaționalist de stânga?) Erno Gero, nu propunea, oare, un model de gândire mai precis și mai adecvat condițiilor tulburi ale războiului civil european decât manicheicele polarități ale unei istoricități în derivă? Spre a mă face cât mai clar: totalitarismul a suspendat clasicele categorii de separare axiologică a registrului politic. Firește, în statele din estul Europei vor continua să existe partizani ai stalinismului egalitarist, după cum vor exista adepți ai individualismului libertarian, dar și unii, și alții se vor recuza subsumării categoriilor extremiste ale stângii și dreptei

interbelice. Aceasta, pentru că în această parte a lumii oamenii au înțeles că radicalismul este în esența sa iresponsabil, respectiv că extremismul, fie el de stânga sau de dreapta, detestă diferența și condamnă individul la o existență larvară. Acest lucru era semnalat încă de Mihail Sebastian în excepționalul său pamflet *Cum am devenit huligan*, text premonitoriu în atâtea privințe, inclusiv prin detectarea substratului comun al celor două imperii ideologice ce se luptau pentru supremația mondială în anii treizeci.

Revenind la lumea postcomunistă, trebuie spus că distincția politică esențială este cea între democrația liberală și colectivismul etnocentric. Termenii de stânga și de dreapta apar în contextul prăbușirii dictaturilor ca vetuști și, prin urmare, inoperanți. La urma urmei, cine poate afirma cu mâna pe inimă că Nicolae Ceaușescu, tracomanul paranoic, era un exponent al stângii? Sau, în cazul Rusiei contemporane, ce înseamnă această joacă terminologică după care nostalgicii stalinismului ar fi reprezentanții dreptei? Barocul dezolant al replierilor forțelor reacțiunii stalinisto-fasciste nu trebuie să ne descumpănească: este clar că avem de-a face cu o tentativă de imaginare a unui registru valoric irigat de mituri ancestrale, de arhaisme și atavisme incontrolabile, de pulsiuni tribaliste și complexe de inferioritate abia mascate. Din acest punct de vedere, îndrăznesc să mă delimitez de Anatoli Sobceak, remarcabilul primar al fostului Leningrad, actualmente Sankt-Petersburg, care, în recent-publicata sa carte de memorii *For a New Russia* (New York, Free Press, 1991), scrie: „Nu mă consider un anticomunist pentru că este absurd să lupți cu o fantomă a trecutului. Mă consider încă un antifascist". Chestiunea este puțin mai complicată, întrucât comunismul și fascismul se pot ușor converti unul

într-altul. În relația cu ele, democrații trebuie să se mențină în egală măsură vigilenți, pentru că nimic nu le reușește mai bine magicienilor ideologi decât travestiul politic. Dar pentru a smulge măștile diverșilor Naphta, pentru a-i denunța în chip convingător, spiritul liberal trebuie să se debaraseze de extenuatele categorii iacobine și să se recunoască în figura postmodernă a unei lumi în fine eliberată de utopie.

Persistența liberalismului

Postfață de Bogdan Cristian Iacob

Reeditarea volumului *Irepetabilul trecut* al politologului româno-american Vladimir Tismăneanu (apărut inițial în anul 1994 la editura Albatros) este în sine un eveniment, o restituire necesară în contextul dezbaterii asupra condamnării regimului comunist și asupra redefinirii democrației din România, în condițiile asumării trecutului și a aderării României la Uniunea Europeană. Această colecție de articole și studii, care reflectă într-o viziune comparativă, inspirată de istoria ideilor, actualitatea critică și intelectuală a primilor trei ani ai postcomunismului românesc, are multiple semnificații. În primul rând, este expresia priorităților acelor ani din perspectiva democratizării și consolidării societății civile. În al doilea rând, o parte dintre contribuții sunt profunde și sintetice pledoarii pentru responsabilizare individuală și colectivă prin intermediul elucidării, asumării și depășirii traumei totalitare. În al treilea rând, dar nu mai puțin important, *Irepetabilul trecut* este un șantier ideatic și expresia unei agende intelectuale care, în anii următori, va fi împlinită și rafinată prin intermediul excepționalelor cărți publicate de către autorul lucrării de față, precum *Reinventarea politicului*, *Fantasmele salvării*, *Stalinismul pentru eternitate* și, cel mai

important pentru noi, în 2008, *Raportul Final* al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, opera colectivă a echipei științifice coordonate de Vladimir Tismăneanu*. Despre semnificația acestui demers profesorul Ioan Stanomir observa pe bună dreptate: „Niciodată încheiată definitiv, construcția democratică se nutrește din energia intelectuală și morală a civismului republican. Activarea unui instinct al memoriei colective este doar una dintre mizele documentului citit de șeful de stat. Interogarea zonelor de umbră invită la un tip de asumare etică plasat în contra unui curent dominant postcomunist. Căci Raportul Comisiei Prezidențiale este parte din arhitectura unei Românii care va fi".**

Caracterul sincretic al volumului, care conține reflecții teoretice și istoriografice, atitudini și dialoguri etc., oferă posibilitatea cititorului de a avea acces, în faza lor timpurie, să-i spunem de laborator, la conceptualizările politologului. Lansând de o parte evidenta importanță a acestui fapt din perspectiva genealogiei unor idei și metode care sunt astăzi baza domeniului științelor politice din România, o asemenea intimitate permite relevarea unui element fundamental în ceea ce privește poziția profesorului Tismăneanu, atât în spațiul universitar american cât și în cel public românesc: *constanța* și *perseverența* ipotezelor de lucru, a opiniilor și evaluărilor sale, dar și deschiderea permanentă spre dialog, spre confruntarea propriei viziuni cu alte poziții și puncte de vedere.

* Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile (editori), *Raport Final — Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, Humanitas, București, 2007.

** Ioan Stanomir, „Memorie și construcție democratică", editorial în *Revista 22*, an XV (933), 22–28 ianuarie 2008, p. 1.

Irepetabilul trecut dovedește benefica încăpățânare a acestuia de a nu se abate de la temele sale principale. În opinia subsemnatului, cele mai importante dintre acestea sunt: criminalitatea fundamentală a bolșevismului în oricare dintre încarnările sale; atașamentul față de liberalismul civic modelat pe experiența disidenței central și est europene; asanarea trecutului totalitar (accentuând permanent dubla moștenire a acestuia în cazul românesc); cercetarea experienței comuniste din România; și, nu în ultimul rând, sincronizarea epistemică a mediului autohton cu dezbaterile din spațiul anglo-saxon.

Observațiile de mai sus sunt necesare în special din perspectiva sterilelor și inutilelor discuții sau pseudo-dezbateri asupra activității profesorului Tismăneanu în ultimii doi ani, din momentul numirii sale în funcția de președinte al Comisiei Prezidențiale. Reeditarea cărții de față are și o inerentă valoare amar-ironică. Pentru un cititor atent, o lectură a articolelor autorului prin prisma discuțiilor contemporane va genera o interesantă descoperire: varii personaje care în acei ani păreau a se situa pe poziții identice cu cele ale politologului, pe care el îi privea atunci drept „camarazi de arme" în conflictul cu „moștenitorii leninismului", astăzi se numără printre criticii virulenți ai acestuia și ai demersului de condamnare a regimului comunist coordonat de profesorul de la Universitatea Maryland (ex., Paul Goma, Gabriel Andreescu, Michael Shafir, Ion Bogdan Lefter, Cornel Nistorescu). Din acest punct de vedere, *Irepetabilul trecut* poate fi o contrapondere la fantasmagoriile și atitudinile comandate politic ale unora, în sensul că volumul de față este mărturie pentru stăruința lui Vladimir Tismăneanu de a milita și a pleda pentru democratizarea României prin intermediul

„socializării" în liberalism și a refondării identitare prin „detotalitarizare". Într-adevăr, reeditarea cărții nu este de bun augur pentru contestatarii lui Tismăneanu, deoarece infirmă presupusa-i „trădare" și evidențiază goliciunea actualelor lor opinii. Totodată, o asemenea situație provoacă cititorului o oarecare nostalgie a „sincerității" începutului: dacă în anii '90 fragilitatea societății civile a produs o coagulare de tip *forum* a intelectualității critice românești, evoluția ulterioară a o parte dintre membrii săi și revelațiile arhivelor Securității din ultimii ani au provocat o inevitabilă fragmentare și polarizare. Nu consider drept nociv acest fenomen; este, până la un punct, rezultatul dezvoltării pluralismului democratic. Totuși, evidenta abdicare a unora, încadrarea lor partinică și, în unele cazuri, chiar motivarea pecuniară s-au dovedit serioase obstacole în obținerea unui consens *activ* (bazat nu numai pe aplauze și editoriale ceremonial-respectuoase) asupra a ceea ce a fost unul dintre motivele fundamentale ale spațiului public românesc post-decembrist: asumarea trecutului comunist. Ultimii doi ani au fost dominați de renașterea discursului radical resentimentar, de procesul prin care acesta a fost mutat în centrul dezbaterii și polemicii (limbaje agresiv-calomnioase de genul Romania Mare au ajuns să-și afle locul în presa cotidiană și culturală ce se pretinde *mainstream*). Pe lângă relegitimarea unor sicofanti cu filiații de extremă dreapta/stânga, centrul a oferit neplăcuta surpriză a germinării de discursuri și practici strategice (în sens habermasian) ale căror singure priorități sunt momentane agende personale sau politice. Asemenea cecități valorice și eșuări etice au creat un mediu înăbușitor pentru un real *Vergangenheitsbewältigung* ale cărui complexități să

depășească universul mic al provincialismului solipsist dâmbovițean.

În eseul omonim titlului volumului, Vladimir Tismăneanu făcea următorul bilanț: „Complicat și traumatic, acest prim an postrevoluționar a vindecat prea puține răni. Pe de altă parte, avem o consolare în sentimentul (ori chiar certitudinea) că nimeni nu poate batjocori la infinit un popor, că ideea de justiție este mai durabilă decât orice serviciu de informații și că există un *Zeitgeist* mai puternic decât neotribalismul reacționar și funciarmente neanderthalian al unei nomenclaturi lovite de apoplexie"(p. 16). În continuare, politologul afirma hotărât și convingător: „nu trebuie să ne jenăm de opțiunea noastră deschis anticomunistă: întreaga tradiție a rezistenței antitotalitare din Europa Centrală este dominată tocmai de acest intransigent sentiment al refuzului barbariei pseudoumaniste pe care a reprezentat-o și o reprezintă comunismul" (p. 20). Aceste două citate sunt definitorii pentru militantismul democratic al profesorului Tismăneanu: el refuză presupusa neutralitate a principiilor și valorilor liberalismului civic în fața „minciunilor nepermisibile" (Ignatieff) intrinseci „democrației originale" de tip iliescian, hrănite de politicianismul iresponsabil care domină procesul decizional actual. Manifestând o vădită influență jaspersiană, Vladimir Tismăneanu își fundamentează evaluarea prezentului pe baza principiului conform căruia conștientizarea trecutului negativ, definit de abdicări, colaborări, vinovății și hybris politic, este premisa esențială a creării unei noi coeziuni sociale (*Gemeinsamkeit*). Irepetabilitatea trecutului este esențial condiționată de „răspunderea intersubiectivă" (Habermas) — întârzierile și derapajele de după 1990 sunt astfel în mare măsură determinate, ne-o spune

Vladimir Tismăneanu, de neasumarea experienței istorice a secolului 20 de la o generație la alta în România. Dacă, în mod evident, conceptualizările profesorului Tismăneanu sunt construcții originale născute din comunicarea liberă, dezinhibată cu lucrările unor gânditori precum Agnes Heller, Ferenc Feher, Vaclav Havel, Adam Michnik, Leszek Kolakowski etc, care au insistat asupra condiționării morale a noului politic, în contextul extincției leniniste, autorul izbutește să lumineze cu acuitate și aspecte ale teoriei „patriotismului constituțional"*. Apetiturile totalitare ale trecutului recent combinate cu tentația etnocentrismului (care, odată cu alegerile europene din 2007, pare să-și fi consumat în sfârșit forța) îl împing pe Vladimir Tismăneanu către un discurs post-convențional al identității colective: „chiar și după prăbușirea comunismului, aceste națiuni se află încă departe de o asumare lucidă a trecutului lor. [...] Memoria lor încă este bântuită de visele neîmplinite ale unei imposibile grandori, precum și de imaginile terifiante ale unor presupuse comploturi distructive, menite să le destrame existența" (p. 120). În accepțiunea sa, „șansa de spargere a carcasei de mizerie și insecuritate care pare să sufoce aceste societăți" este reprezentată de „individul apt să-și asume riscuri într-o ordine întemeiată pe consimțământ și lege" (p. 56). *Irepetabilul trecut* conține schițe asupra modalității de

* Pentru o discuție a acestui concept vezi Jürgen Habermas, *The New Conservatism: Cultural Criticism and the Historians' Debate*, edited and translated by Shierry Weber Nicholsen, introduction by Richard Wolin, MIT Press, Cambridge, Mass., 1989; Jan-Werner Müller, „On the Origins of Constitutional Patriotism", *Contemporary Political Theory*, nr. 5, 2006, pp. 278–296, și, de același autor *Constitutional Patriotism*, Princeton University Press, Princeton, 2007.

rezolvare a principalei tensiuni post-comuniste, și anume aceea dintre legitimitatea post-totalitară și principiul legalității democratice. Intervențiile recente ale autorului se concentrează asupra unei probleme discutate pe larg de acesta în *Fantasmele salvării*, ceea ce Jacques Rupnik a numit dublul joc politic al decomunizării și constituționalismului.* Elementul recurent pe fundalul numeroaselor volume ale autorului *Stalinismului pentru eternitate* pare a fi, și aici îl parafrazez pe Jan Werner Müller, necesitatea accentuării procesului de continuă autointerogare civică și de discuție deschisă aupra trecutului. Cu alte cuvinte, lucrările profesorului Tismăneanu reprezintă neobosite căutări ale modalității de reimaginare a identității în societățile post-1989, și în special în România postdecembristă**. Într-o dezbatere pe tema „Reconstrucția instituțională a României: o nouă republică" (19 iunie 2007), el identifică trei parametri esențiali pentru reforma culturii politice: delimitarea de trecutul totalitar; clarificarea doctrinară a partidelor; și asanarea

* Jacques Rupnik, „Post-Totalitarian Blues," *Journal of Democracy*, vol. 6, nr. 2 (1995), pp. 61–73. Pentru aprofundarea temelor discutate în articolele „Irepetabilul trecut", „Pălmuirea istoriei", „Efecte ale prăbușirii marxismului", „Adio radicalismului", „Democrația liberală și intrarea în postistorie", „Postulatele libertății", „Etnocentrism ca tentație", „Fantasmele derutei", „Incertitudini postcomuniste", „Ieșirea din comunism", „Sfârșitul utopiei" vezi *Fantasmele salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa post-comunistă*, Polirom, București, 1999.

** O interpretare similară a activității lui Vladimir Tismăneanu o oferă și Caius Dobrescu in serialul său „O pledoarie realistă pentru idealismul etic" (I–II), din *Observator Cultural*, nr. 78, 21–27 august 2001; nr. 79, 28 august – 3 septembrie 2001.

*** După acea dezbatere, Vladimir Tismăneanu, împreună cu un grup de intelectuali români marcanți (H.-R. Patapievici, Gabriel Liiceanu, Andrei Pleșu, Cătălin Avramescu, Andrei Cornea, Traian Ungureanu, Mircea Mihăieș) au lansat un Apel pentru

discursului public. Acestea sunt condiţiile pentru apariţia „unei viziuni comune asupra binelui public".***

Schimbând oarecum registrul, doresc să mă opresc asupra unui alt element ce ţine de „oferta" volumului de faţă. *Irepetabilul trecut* are o certă valoare istoriografică din trei motive. El conţine o serie de articole care sunt recenzii-eseu asupra destrămării Uniunii Sovietice şi dispariţiei politice a lui Mihail Gorbaciov. Acest subiect, din păcate, are o vizibilitate cel puţin limitată pe piaţa de carte din România. Consider încă actuale observaţiile şi recomandările de lectură ale lui Vladimir Tismăneanu asupra acestor două teme. Recenziile în cauză sunt suplimentate de analize asupra variilor apariţii editoriale din acei ani care discutau natura marxismului şi ce urma eşecului său. Aceste două componente ale lecturii *Irepetabilului trecut* se însumează într-un *syllabus* mereu actual pentru studenţii facultăţilor de politologie şi istorie. Al treilea motiv este faptul că volumul de faţă conţine primele crochiuri ale lui Vladimir Tismăneanu (desigur, considerate simultan cu hermeneutica biografică din *Arheologia terorii*) pentru o istorie politică a comunismului românesc, şi anume serialul de cinci articole intitulat „Fantoma lui Gheorghiu-Dej" (pp. 175–208). Ele vor fi baza cărţii cu acelaşi titlu apărută în următorul an, 1995, la editura Univers. Atât această secţiune din *Irepetabilul trecut* cât şi portretistica din *Arheologia terorii* se constituie într-o etapă importantă pe drumul către finalizarea „lucrării fundamentale (*definitive*) despre comunismul românesc" (Robert C. Tucker),

adoptarea celei de-a III-a republici în România, pe baza promulgării unei noi Constituţii, străină de rătăcirile iorgoveniene ale legii fundamentale de astăzi. Acest apel pare mai actual ca niciodată, în condiţiile deciziilor abuziv-arbitrare ale Curţii Constituţionale din ultimul an şi jumătate.

Stalinismul pentru eternitate. Nu trebuie uitat că în perioada 1993–94, profesorul Vladimir Tismăneanu a fost primul cercetător ştiinţific, specializat în istoria comunismului internaţional, care a reuşit să pătrundă şi să citească masiv în Arhivele CC al PCR, aflate în acea perioadă în custodia Marelui Stat-Major al Armatei. O veste îmbucurătoare este aceea că, în sfârşit, *Stalinismul...* va apărea în limba poloneză la editura Universitas de pe lângă Universitatea Jagellonă din Cracovia.

În încheiere, doresc să precizez că la data primei ediţii a *Irepetabilului trecut*, această apariţie „oficializa" reintegrarea lui Vladimir Tismăneanu în *milieu*-ul intelectual şi spaţiul public românesc. Una dintre cele mai importante voci la Radio Europa Liberă, la Vocea Americii şi redactor al respectatei reviste din diaspora, *Agora* (condusă de Dorin Tudoran), profesor de ştiinţe politice în rapidă ascensiune ştiinţifică (cu articole publicate în prestigioasele jurnale *Praxis International*, *Telos*, *Orbis*, *Problems of Communism* etc.), autor al două cărţi deja consacrate (*The Crisis of Marxist Ideology in Eastern Europe* şi *Reinventing Politics*), editor al câtorva volume cu excepţionale participări internaţionale, lui Vladimir Tismăneanu i se recunoştea, în sfârşit, în ţară, aportul esenţial la apariţia unei noi generaţii şi mai cu seamă a unei noi filosofii în ştiinţele politice din România, eliberată de programa asfixiantă a defunctei Academii „Ştefan Gheorghiu". Imediat după publicarea *Irepetabilului trecut* şi *Fantomei lui Gheorghiu Dej*, Adrian Marino observa că „opera politologului Vladimir Tismăneanu, cu dublă identitate culturală, americană şi română... indică un adevărat program de studii [...] Ele sunt reprezentative pentru ceea ce începe să devină, efectiv, politologia românească.[...] Citind şi studiind pe Vladimir

Tismăneanu intrăm într-un nou teritoriu și respirăm, mai ales, o cu totul altă atmosferă publicistică. Frazele goale și descusute, eternul «eseism» românesc, apos și inconsistent, au fost aruncate, sperăm, definitiv la coș [...] Autorul are o mare dezinvoltură și o remarcabilă lipsă de inhibiție. Și niciun fel de complezență. Cineva l-a numit un «marxist anticomunist». Să zicem că ar fi sau că a fost, mai ales, așa. Cu atât mai remarcabilă este, nu spunem «reciclarea», cât libertatea sa de spirit, luciditatea și acuitatea sa critică actuală. Și mai ales faptul că opera sa umple un gol considerabil. În plus, ea informează și «popularizează». Este, fără îndoială, meritul său esențial"*. Semnificativă pentru procesul de recuperare a lui Vladimir Tismăneanu este plasarea acestuia în 1992, în revista *Cuvântul*, pe lista superlativelor acelui an.** Consider că procesul de recunoaștere a activității autorului cărții de față și-a atins necesarul punct culminant odată cu acordarea Premiului Grupului pentru Dialog Social pe anul 2007, „în calitate de președinte al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste în România și de coordonator al *Raportului Final* elaborat de aceasta". Cu acel prilej, filosoful Gabriel Liiceanu insista asupra faptului că Vladimir Tismăneanu este „cel mai calificat intelectual din lume în clipa de față pentru a vorbi despre comunismul românesc. Volumul lui *Stalinism pentru eternitate* este cartea clasică a domeniului".***

---

* Adrian Marino, *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română*, Polirom, Iași, 1996, pp. 162–171.

** Vezi „Scrisoare deschisă către Radu G. Țeposu și Ioan Buduca", *Irepetabilul trecut*, pp. 31–33.

*** Vladimir Tismăneanu — „Premiul GDS pe anul 2007", *Revista 22*, an XIX, nr. 5 (934), 29 ianuarie – 4 februarie 2008, pp. 6–8.

Două eseuri ale volumului rămân însă de tristă actualitate: „Infinitul tupeu al lacheilor" și „Revanșa rinocerilor". Ele sunt excelente exerciții în caracterologia gândirii captive și a abdicării morale, condamnări ale discursului insolent, resentimentar și ipocrit. Inițial subiectul lor erau „perfecții acrobați" ai haosului valoric și moral al tranziției. Din păcate, consider că ele rămân caracterizări valabile pentru o serie de publiciști și „specialiști" care s-au evidențiat recent prin ignorante contribuții și atacuri *ad hominem* în cadrul discuțiilor asupra condamnării regimului comunist din România. Acești lachei tupeiști și rinoceri, pentru a păstra tipologia articolelor în cauză, s-au evidențiat, în primul rând, printr-un încrâncenat act de negație. Pentru ei, asumarea trecutului a fost și este un non-subiect, rămânând interesați doar de genealogia și etnia președintelui CPADCR, de opțiunile politice din tinerețe ale acestuia, de presupusele lui abdicări morale, ascunse agende politice sau de o așa-zisă neînțelegere a fenomenului comunist în sine. Într-adevăr, față de 1994, generațiile s-au schimbat, motivațiile acestora nu mai țin de nostalgia sau inerția mentalității totalitare, dar aceste spirite inchizitoriale cu greu pot fi incluse în comunitatea dialogică a unei societăți civile încă în căutarea propriei libertăți și responsabilități. Solemnul act din data de 18 decembrie 2006 și publicarea *Raportului Final* au fost indubitabile succese ale democrației în România. Dar, demersul și receptarea CPADCR au și o lecție tristă: profunda interiorizare și persistența tentației autoritarismului în mediul intelectual românesc ca nouă ipostază a rinocerizării actului comunicativ. Trecutul, despre care vorbește profesorul Tismăneanu în volumul de față, este într-adevăr irepetabil, dar perseverența liberalismului civic (bazat pe un avatar

anamnetic militant al democrației) rămâne una dintre singurele soluții care pot contracara realitatea post-politică a totalitarismului, care a fost, în mod esențial, „absolutul refuz al barierelor și constrângerilor pe care politica, civilitatea, moralitatea, religia, sentimentul natural de compasiune, ideea universală de fraternitate le-au impus pentru a modera, reprima sau sublima potențialul uman de violență individuală și colectivă".[10] O astfel de liminală experiență a stigmatizat România secolului 20, iar efectele-i socializante încă bântuie dinamica discursiv-politică contemporană.

februarie, 2008

[10] Pierre Hassner, „Beyond History and Memory", p. 293, în Henry Russo ed., *Stalinism & Nazism. History and Memory Compared*, University of Nebraska Press, Lincoln/London, 2004, pp. 283-295.

Indice de nume

Abuladze, Tenghiz 170
Adameșteanu, Gabriela 8
Adorno, Theodor W. 75
Aganbegian, Abel 91
Ahmatova, Anna 92, 96
Anastasiu, Călin 8
Andorka, Rudolf 52
Andreescu, Gabriel 8, 28, 32, 111, 235
Andreeva, Nina 93
Andrei, Petre 29, 76
Andrzejewski, Jerzy 121
Andropov, Iuri V. 87, 168
Antonescu, Ion 217
Apostol, Gheorghe 190, 204, 213
Alksnis, Viktor 145, 146
Arendt, Hannah 51
Aron, Raymond 29, 47, 51

Babeți, Adriana 8
Bakatin, Vadim 98
Bakunin, Mihail 174
Baltag, Alexandru 37
Banac, Ivo 226
Barbu, Eugen 15, 125, 136, 138
Bălcescu, Nicolae 115
Bârlădeanu, Alexandru 27, 111, 186, 199, 211
Beckmann, Max 179
Bell, Daniel 59, 68
Benjamin, Walter 74
Bercu, Leon 213
Beria, Lavrenti P. 87, 161, 164, 165, 200, 203
Berlin, Isaiah 114, 118
Berman, Jakub 187
Besançon, Alain 85
Bialer, Seweryn 88
Bierut, Boleslaw 188, 189
Blandiana, Ana 8, 13, 111, 135
Bloch, Ernst 74
Bodiul, Ivan 41
Bodnarenko, Pintilie 190, 202
Bodnăraș, Emil 45, 190, 191, 194, 195, 201, 209, 213, 215–221
Boico, Cristina (Cristina Luca-Boico 216, 217, 219

Bondarciuk, Serghei 92
Bondarev, Iuri 92
Borilă, Ecaterina 210
Borilă, Petre 188, 201, 209–211
Botez, Mihai 9, 28, 32–34, 111
Böhme, Jakob 74
Branson, Louise 89
Brătescu, Gheorghe 182
Brătianu, Dinu 39
Brecht, Bertold 73, 121, 174
Brejnev, Leonid 41, 62, 87, 168
Brezianu, Andrei 9, 172
Bréton, Andre 73
Brodski, Iosif 87
Brucan, Silviu 18, 186, 192
Buchanan, James 53
Bucikov, Valerian 190, 202
Buduca, Ioan 8, 35, 138, 242
Buharin, Nikolai 23
Bulganin, Nikolai 200
Burke, Edmund 148, 149
Burlatki, Fiodor 91

Calotescu, Virgil 213
Camus, Albert 9
Cangeopol, Liviu 9, 28, 32
Carr, E.H. 156
Călinescu, George 190
Călinescu, Matei 9
Cărtărescu, Mircea 8
Câmpeanu, Pavel 18, 19, 148
Câmpeanu, Radu 44
Ceaușescu, Elena 211, 216, 221, 222
Ceaușescu, Nicolae 13, 18, 32–34, 39, 42, 110, 114, 115, 120, 126, 128, 132, 137, 141, 158, 169, 185, 190–192, 197, 202, 205, 206, 208, 213–217, 221, 222, 231
Ceaușescu, Nicu 140
Ceaușescu, Valentin 211
Cernenko, Konstantin U. 41, 87
Cervenkov, Vîlko 188
Chagall, Marc 179
Chiesa, Giulietto 92
Chirot, Daniel 53
Chișinevschi, Iosif 187, 188, 191, 194, 196, 201, 204, 205, 207, 208
Chișinevschi, Liuba 198
Chivu, Stoica 188, 190, 213
Cicero 116
Cioran, Emil 75
Cohn-Bendit, Daniel 228, 229
Coliu, Dumitru 210
Comte, Auguste 48
Conquest, Robert 53, 54
Constant, Benjamin 116
Constante, Lena 181, 203
Constantinescu, Miron 187, 191, 201, 205, 207, 208, 220
Coposu, Corneliu 44
Cornea, Andrei 8, 239
Cornea, Doina 28, 32, 111
Crăciun, Constanța 191
Creția, Petru 8
Cristea, Radu Călin 37
Cristescu, Poliana 139

Cromwell, Oliver 141
Culianu, Ioan Petru 7, 8
Cziko-Drăghici, Martha 212

Dahrendorf, Ralf 148–153
Dăianu, Daniel 52
Demeter, Ioan 202
Deșliu, Dan 32
Deutscher, Isaac 156
Dimitrov, Georgi 210
Dienstbier, Jiri 173
Dinescu, Mircea 28, 32, 135
Dix, Otto 179
Djilas, Milovan 18
Dobrin, Tamara 141
Doder, Druşko 89
Doncea, Constantin 188, 189
Dostoievski, Fiodor M. 19
Drăghici, Alexandru 185, 190, 191, 197, 198, 202, 203, 205, 212–214, 216, 221
Dubcek, Alexander 99, 108
Dulea, Mihai 141
Dumitriu, Petru 199
Dzerjinski, Felix E. 146

Eckhart, Meister 74
Eisenstadt, Samuel N. 225, 226
Eliade, Mircea 72, 75, 76, 198
Elțîn, Boris 83, 93–97, 110, 144, 168
Eminescu, Mihai 31
Encausse, Hélène Carrère d' 82
Epișev, Alexei 204
Etzioni, Amitai 53

Feher, Ferenc 21, 23, 65, 66, 68, 70, 238
Feininger, Lyonel 179
Filipescu, Radu 32
Florescu, Eugen 11, 125, 126, 137, 138, 140, 141
Florian, Mircea 76
Florian, Radu 18, 19
Foriș, Ștefan 190–194, 196, 201, 217, 220
Foriș-Sârbu, Victoria 192
Frolov, Ivan 91
Frunză, Victor 188
Fukuyama, Francis 53, 54, 61, 69, 78–81

Gaddafi, Muammar al- 75
Garaudy, Roger 75
George, Alexandru 76
Georgescu, Teohari 26, 192, 196, 198, 201–203
Georgescu, Vlad 28, 32, 111
Geminder, Bedrich 182
Geremek, Bronislaw 36, 121, 173
Gerö, Ernö 188
Ghelman, Aleksandr 144
Gheorghe, Petre 191
Gheorghiu, Lica 190, 212, 213, 221
Gheorghiu, Ronea 190, 191
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 26, 45, 185–222, 240, 241
Ghidaspov, Boris 97
Gilder, George 78
Glucksmann, André 20
Goebbels, Joseph 176, 229
Goethe, J. W. 122

Gogëa, Vasile 8
Goma, Paul 28, 32, 111, 135, 235
Goncearuk, Petea 190, 202
Gorbaciov, Mihail S. 41, 50, 53, 56–58, 62, 82–97, 99, 100, 107–111, 142–146, 158, 160, 166–168, 170, 207, 225, 240
Gottwald, Klement 188, 189
Gray, John 115
Grișin, Viktor 86
Gromîko, Andrei 169
Grossman, Vasili 87, 92
Grossu, Simion 41
Grosz, George 178, 179
Groșan, Ioan 37
Groza, Petru 45, 204
Gruşin, Boris 52
Gumiliov, Lev 92

Habermas, Jürgen 237, 238
Haraszti, Miklos 36, 173
Hassing, Richard F. 9
Havel, Vaclav 173, 238
Hayek, Friederich 151
Hegel, G.W.F. 20, 122, 143
Heller, Agnes 21, 23, 65, 66, 68, 70, 238
Herbert, Zbigniew 131, 175, 228
Himmler, Heinrich 139
Hitchins, Keith 60
Hitler, Adolf 118, 127, 157, 158, 176–178
Hobbes, Thomas 116
Hodja, Enver 114, 132
Honecker, Erich 107–110, 166, 169
Howard, Dick 104, 105
Hrușciov, Nikita Sergheevici 62, 63, 86, 88, 89, 96, 160, 165, 168, 200, 203, 207, 208, 212, 218, 219
Husak, Gustav 169

Iakovlev, Aleksandr 91, 98, 144, 167
Iakovlev, Egor 98
Ianaev, Ghennadi 170
Ierunca, Virgil 9
Ignatiev, Semion 200
Ignatieff, Michael 237
Iliescu, Ion 25–27, 42–44, 110–112
Ioan Paul al-II-lea 122
Ioanid, Lică 212
Ioanid, Paul 212
Ionescu, Ghiţă 188
Iorga, Nicolae 31, 76
Istrati, Panait 173

Jar, Alexandru 207
Jaruzelski, Wojciech 121, 145
Jdanov, Andrei 36, 87, 196
Jivkov, Todor 169
Joja, Athanase 190, 214
Johnson, Paul 73
Jowitt, Kenneth 18, 59–64, 224
Jünger, Ernst 75

Kafka, Franz 50
Kaganovici, Lazar 200
Kalinin, Mihail 97

Kandinski, Vasili 179
Kardelj, Edvard 108
Kádár, János 21
Kerenski, Alexandr 162
Kersten, Krystyna 187
Kierkegaard, Søren 74
Kirchner, Ernst L. 176
Kirkpatrick, Jeane 53, 78
Kis, János 173
Klee, Paul 177, 179
Klimov, Elem 92
Koestler, Arthur 22, 51, 173, 180
Koffler, Remus 181, 193, 203, 217
Kojève, Alexandre 78
Kokoshka, Oskar 176, 179
Kolakowski, Leszek 17, 18, 50, 65–71, 134, 238
Konrád, György 36
Kravciuk, Leonid 96
Kriegel, Annie 180
Kriucikov, Vladimir 170
Kulakov, Fiodor 88

Laqueur, Walter 158
Lefter, Ion Bogdan 8, 235
Levy, Bernard-Henri 20
Lenin, V.I. 20, 47, 51, 57, 60, 62, 84, 92, 95, 118, 155–157, 162, 184, 218
Lewin, Moshe 89
Ligaciov, Egor 99, 166
Liiceanu, Gabriel 12, 239, 242
Linz, Juan 226
Lipset, Martin Seymour 53
Locke, John 103, 114, 116
London, Arthur 184
Lovinescu, Eugen 29, 76
Lovinescu, Monica 9, 212
Luca, Vasile 26, 192, 193, 195, 196, 198, 201, 202, 205, 210, 220
Lukács, György (Georg) 21, 22, 65, 74
Luxemburg, Rosa 109

Macke, August 177
Madison, James 103
Maiorescu, Titu 31, 115
Malenkov, Gheorghi 196, 200, 203
Malia, Martin 223–225
Manea, Norman 72, 75
Maniu, Iuliu 38, 39, 45
Mandelstam, Nadejda 92, 156
Mann, Thomas 74
Mannheim, Karl 130
Manolescu, Nicolae 8, 28–31, 44, 113, 135, 138
Manuel, Frank 224
Manuilski, Dmitri 210
Mao Tzedun 118, 132
Marc, Franz 176, 177
Marcuse, Herbert 228
Marga, Andrei 9
Marino, Adrian 241, 242
Marx, Karl 20, 46–49, 60, 70, 73, 79, 174, 184, 234, 228
Maurer, Ion Gh. 186, 189–191, 194, 209, 211, 213, 214, 216–222
Mazowiecki, Tadeusz 122

Mănescu, Corneliu 186, 211
Medvedev, Roy 92, 160
Medvedev, Vadim 91
Medvedev, Zhores 89
Merleau-Ponty, Maurice 174
Michnik, Adam 36, 229, 238
Mihai I 45
Mihăieş, Mircea 9, 138, 239
Mill, Stuart John 58
Miloşevici, Slobodan 113
Miłosz, Czesław 120, 181
Mitin, Mark 196, 204
Mladek, Jan 52
Mlynar, Zdenek 90
Moczar, Mieczysław 135
Moghioroş, Alexandru 190, 191, 198, 201, 205
Molotov, Viaceslav 97, 164, 200
Montesquieu 103
Morar, Ioan T. 9, 37
Moraru, Cristian 9
Moţiu, Stelian 12, 13
Munteanu, Aurel-Dragoş 9, 32
Murgulescu, Ilie 190
Musil, Jiri 226
Muşat, Mircea 134
Müller, Jan-Werner 238, 239

Nagy, Imre 20–24, 108, 203, 204
Negrici, Eugen 9
Nemoianu, Virgil 9, 60
Nicolau, Serghei (Nikonov) 190, 202
Nistorescu, Cornel 37, 235
Nietzsche, Friedrich 46, 70, 174
Nicolschi, Alexandru 195, 202
Nistorescu, Cornel 37
Nolde, Emil 176–179

Ochab, Edward 187
Oprea, Marius 37
Oprişan, Mircea 190
Orwell, George 230
Owen, Richard 89

Patolicev, Nikolai 200
Pauker, Ana 26, 45, 187, 189, 190, 192–202, 204, 206, 211, 215, 219, 220
Pavel, Dan 37
Pavel, Elena 192
Parhon, C.I. 190
Pasternak, Boris 87, 92
Patilineţ, Vasile 206
Pătrăşcanu, Lucreţiu 181, 183, 185, 187, 190, 194, 196, 197, 201, 203, 204, 206, 218, 219, 221
Pătraşcu, Nicolae 192
Păunescu, Adrian 11, 15, 126, 221
Pârvulescu, Constantin 186, 188, 190, 191, 198, 201, 220
Pechstein, Max 178
Pericle 116, 141
Petrakov, Nikolai 144
Petre, Lupu 206
Petrescu, Dumitru 188
Petrescu, Răzvan 37
Petrovici, Ioan 76
Petru I 93

Pieck, Wilhelm 108
Pintilie, Ilie 188, 190, 191
Pipes, Richard 85
Pişev, Ognian 52
Platon 20, 46
Pol Pot 18, 118
Polozkov, Ivan 97
Popescu, Dumitru 139, 141
Popieluszko, Jerzy 122
Popov, Gavriil 96
Popper, Karl R. 20, 49, 151
Posteucă, Mişa (Mihai) 190
Preoteasa, Grigore 205, 206
Prott, André 190
Pugo, Boris 166, 170
Puşkin, Aleksandr 96

Radek, Karl 182, 229
Rájk, László 182
Ralea, Mihai 190, 214
Rangheţ, Iosif 220
Rateş, Nestor 9
Rákosi, Mátyás (Máthiás) 189
Răceanu, Ileana 190
Rădoi, Gheorghe 213, 221
Răutu, Leonte 186, 194, 205, 207, 210, 211, 220
Reddaway, Peter 53
Rigby, T.H. 87
Rîbakov, Anatoli 160
Roller, Mihail 194
Roman, Petre 26, 43, 44, 110, 111
Roman, Valter 194, 210, 211
Romanov, Grigori 86
Rosenberg, Alfred 176
Rădulescu-Motru, Constantin 76
Rudenko, Ivanca 191
Rupnik, Jacques 239

Sobceak, Anatoli 95–101, 231
Sadoveanu, Mihail 121, 190
Saharov, Andrei 92, 99
Sahnazarov, Gheorghi 91
Sartre, Jean-Paul 73, 174, 187
Săvulescu, Traian 190
Scheler, Max 174
Sebastian, Mihail 231
Shafir, Michael 235
Sidorovici, Alexandra 191
Slánský, Rudolf 184
Smith, Adam 116
Snegur, Mircea 42
Solcan, Mihail-Radu 52
Soljeniţîn, Aleksandr 87, 160
Spencer, Herbert 48
Spengler, Oswald 174
Sperber, Manès 180
Stahl, Henri H. 53
Stalin, I.V. 18, 20, 25, 40, 41, 49, 57, 87, 88, 92, 93, 97, 108, 145, 146, 154–158, 161–165, 177, 180, 182–184, 187, 189, 190, 193, 195, 199–203, 207, 218, 219, 230
Stanca, Dan 72–75
Staniszkis, Jadwiga 52
Stanomir, Ioan 234
Stepan, Alfred 226
Stern, Fritz 124, 126, 127
Sternhell, Zeev 229
Stoica, Gheorghe 188, 190, 210, 213
Streicher, Julius 126
Streinu, Vladimir 76
Suslov, Mihail 87, 200

Şevardnadze, Eduard 85, 95, 144, 166–170
Ştefanov, Boris 191
Ştefănescu, Traian Ion 139–141
Ştefoi, Elena 9
Ştireanu, Octavian 12
Şuşkevici, Stanislav 96

Tănase, Stelian 9, 133
Teodorescu, Alin 9
Thom, Françoise 85, 89
Thorez, Maurice 189
Tito, I.B. 18, 132, 188, 189, 195, 196
Tocqueville, Alexis de 58, 113
Togliatti, Palmiro 189
Toma, Ana 191, 198
Toma, Sorin 198
Toranska, Teresa 187
Troţki, Lev D. 84, 118, 230
Trznadel, Jacek 175
Tsipko, Mihail 85
Tucker, Robert C. 48, 154–157, 240
Tudor, Corneliu Vadim 15, 125
Tudoran, Dorin 8, 9, 28, 32, 111, 135, 138, 241
Tuhacevski, Mihail 145
Ţâra, George 37
Ţeposu, Radu G. 9, 35, 242

Ulbricht, Walter 108, 189
Ungureanu, Cornel 9
Urban, Jerzy 121–123

Vaksberg, Arkadi 161–163, 165
Vasilichi, Gheorghe 189
Vass, Ghizela 216, 220
Verdeţ, Ilie 186, 206
Vianu, Ion 138
Vinţe, Ion (János Vincze) 202, 210
Vîşinski, Andrei 88, 160–165
Voicu, George 9
Voicu, Ştefan 194
Voroşilov, Kliment 200
Vrancea, Ileana 180

Walesa, Lech 121, 122, 173
Wat, Alexander 181
Weber, Max 22, 184
Werfel, Roman 187
Wittgenstein, Ludwig 74

Zarifopol, Paul 29
Zeiger, Simion (Ţaigăr) 190
Zilber, Belu 180–185

Cuprins

Prefaţă 7
Irepetabilul trecut 11
Trezirea Europei Centrale 17
Pălmuirea istoriei 25
Nicolae Manolescu
şi renaşterea prozei politice româneşti 28
Disidentul solitar 32
Scrisoare deschisă
către Radu G. Ţeposu şi Ioan Buduca 35
Basarabia, România, Europa 38
Unde s-a înşelat Karl Marx 46
Efecte ale prăbuşirii marxismului 51
Decesul comunismului 56
Ken Jowitt şi dispariţia dinozaurilor leninişti 59
Adio radicalismului 65
Coeziuni şi coliziuni intelectuale 72
Democraţia liberală şi intrarea în postistorie 78
Sfârşitul iluziilor 82
Singurătatea lui Gorbaciov 86
Succesorii lui Gorbaciov 95
Postulatele libertăţii 102
Logica puterii şi logica istoriei 107
Liberalismul şi inamicii săi 113
Infinitul tupeu al lacheilor 120
Etnocentrismul ca tentaţie 124

Fantasmele derutei 129
Linia despărţitoare 133
Revanşa rinocerilor 137
Fundamentalismul sovietic
sau cum renaşte o dictatură 142
Incertitudini postcomuniste 148
Moştenirea bolşevismului 154
Marele inchizitor: Andrei Vîşinski
şi pseudojustiţia stalinistă 160
Deşteptarea lui Şevardnadze
sau mai bine mai târziu decât niciodată 166
Comunismul ca formă mentală 172
Avangarda şi barbarii 176
Culpabila spovedanie 180
Fantoma lui Gheorghiu-Dej (Partea I) 186
Fantoma lui Gheorghiu-Dej (Partea a II-a).
Dej şi rivalii săi 194
Fantoma lui Gheorghiu-Dej (Partea a III-a).
Dej şi rivalii săi 200
Fantoma lui Gheorghiu-Dej (Partea a IV-a).
Dej şi bizantinismul politic 209
Fantoma lui Gheorghiu-Dej — Epilog.
Acoliţi şi complici 216
Ieşirea din comunism 223
Sfârşitul utopiei 228
Persistenţa liberalismului
Postfaţă de Bogdan Cristian Iacob 233
Indice de nume 245

Editor: GRIGORE ARSENE
Redactor: DOINA JELA

CURTEA VECHE PUBLISHING
str. arh. Ion Mincu 11, Bucureşti
tel: (021)222 57 26, (021)222 47 65
redacţie: 0744 55 47 63
fax: 223 16 88
distribuţie: (021)222 25 36
e-mail: redactie@curteaveche.ro
internet: www.curteaveche.ro

PRINT multicolor
Str. Bucium nr. 34 Iaşi
tel.: 0232/211225
fax: 0232/211252
office@printmulticolor.ro
www.printmulticolor.ro
SERVICII TIPOGRAFICE COMPLETE

CONSTELAȚII

„Ideile sunt pentru obiecte ceea ce sunt constelațiile pentru stele.“

Bibliothèque et Archives nationales du Québec
475, boulevard De Maisonneuve Est
Montréal (Québec) H2L 5C4
238

Liberalismul modern, cu al său respect pentru proprietatea privată și pentru drepturile individului, este fundamentul, cimentul integrator al unei societăți deschise. A recădi politicul într-o direcție europeană, a accepta sincronizarea cu lumea occidentală înseamnă a ieși din această periferie a atavismelor, pe cât de orgolioase, pe atât de nocive.“

Vladimir Tismăneanu

Niciodată încheiată definitiv, construcția democratică se nutrește din energia intelectuală și morală a civismului republican. Activarea unui instinct al memoriei colective este doar una dintre mizele documentului citit de șeful de stat. Interogarea zonelor de umbră invită la un tip de asumare etică plasat în contra unui curent dominant postcomunist. Căci Raportul Comisiei Prezidențiale este parte din arhitectura unei României care va fi.“

Ioan Stanomir

Reeditarea volumului *Irepetabilul trecut* al politologului româno-american Vladimir Tismăneanu (apărută inițial în anul 1994 la editura Albatros) este în sine un eveniment, o restituire necesară în contextul dezbaterii asupra condamnării regimului comunist și asupra redefinirii democrației din România, în condițiile asumării trecutului și a aderării României la Uniunea Europeană.“

Bogdan Cristian Iacob

Bibliothèque et Archives nationales du Québec
3 2002 5125 3769 5

începi să afli
www.curteaveche.ro

5 948486 005971 >